

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASTRERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- Horváth Gergő: Id. komori Bedekovich Lőrinc főmérnök emlékezete
- Török Enikő: Föld- és háztulajdonosok kataszteri nyilvántartásai
- Schmidt Anikó: A kataszter és a kiigazításának terve az 1901–1906. évi országgyűlési ciklusban
- Csima Péter: A 19. századi kataszteri felmérés jelkövei
- Mikešy Gábor: Földrajzi nevek a térképeken. Magyar mikrotoponimák vizsgálata térképi források alapján
- A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása II. (Sz. Simon Éva)

Old. H. 10. 116

Meg jászvám az elől ivott elsőben ugyan 1781 évben, azután
újra 1782 évben kerüvén a Zagyva, és Tarna városok két
-tes partjain fekvő malmok birtokos városokat,
és helységeket azok elől járónak meg hagya-
elsőben a kerületnek nevével, hogy az fel állítan-
dó, vagy nagobbítandó úgököre, a meg kívánta
töhat minél előbb kevesen meg: másod ízben
pedig azottk készítésre kerüget vinn. I. Alko. k.
Szögön kívül aki fel készült volna, Doian
kivül pedig, aki mordulást tet volna egész
Helysége nem talált.

Ezen dolog, es idő hátraltatásának okát
ki fejekezteleníténi akarván első ízben a
község telenségét, másodszor pedig az egy mással
való utasítással egebet nem tapasztalt.

Hanem Mikály teleken az úgö kö-
-lyett a regen hibányosnak talalt malmok
jelentés nélkül trimaltátni kerülette.

Közt. Laj. Fennsamm Die 17ten 8ten 1798

Bedekovich Lőrinc
Hís Geometria

■ Bedekovich Lőrinc jelentése a Zagyva és a Tarna partjain fekvő malmokat bíró városoknál tett látogatásairól és intézkedéseiről, 1798 (MNL JNSzML IV.1.b. Jászkun Kerület Nemesi Közgyűlésének közigazgatási iratai. Fasciculus 2. 1876/1798.). L. ehhez Horváth Gergő cikkét

SUMMARY

HORVÁTH, Gergő: Remembrance of Lőrinc Bedekovich Sr., Chief County Engineer

horvath.gergo@mnl.gov.hu

Lőrinc BEDEKOVICH Sr. (1751–1823) was the first and as a matter of fact, the last chief county engineer of the Jászkun District. He had a Slavonian descent but he was born in Jászapáti in a noble family. He was elected as chief county engineer of the Jászkun District in the summer of 1779, and he stayed in his office until the fall of 1819. After his retirement he was succeeded by three district engineers; one of them, Lőrinc BEDEKOVICH Jr., his son who worked as the engineer of the Jász District until 1848. The author summarizes the importance of the chief county engineer's work and his professional legacy, while the last section introduces the travelling exhibition based on his hand-drawn maps.

TÖRÖK, Enikő: Cadastral Records of Land and House owners

torok.eniko@mnl.gov.hu

During the cadastral work between 1850 and 1918, the owners were registered on maps (field sketch, indication sketch) and various records (list of names, house number register, land register, list of dwellings, individual property record, summary of individual property records). The types of records currently described, based on the survey instructions, along with maps, are well-suited for family history researches, as they include the name, residence, house number, the lot number of real estates owned by the landowner, and even his job.

SCHMIDT, Anikó: The Cadastre and its Plan of Adjustment during the Parliamentary Cycle between 1901 and 1906

schmidt.aniko@mnl.gov.hu

The issue of cadastre was discussed also in connection with the retirement, the river regulatory associations, the Transylvanian divisions, the cadastral and property registers due to the increasing loan requirements, as well as the planned cadastral adjustments during the 1901–1906 parliamentary cycle. Because of the importance and the costs of the case, the government dared to take steps to adjust the cadastre only after lengthy preparations and data collection. In the end, there was no substantive bill issued during this term, only preliminary studies were completed.

CSIMA, Péter: The Signing Stones of the 19th Century Cadastral Survey

csimapeter1@gmail.com

The author discovered the signing stones marked 'KF' in a yard, which had been set during a survey before the cadastral map and a land plot were made in 1884, during the survey of the unique landscape values of the village of Jászdózsa in 2010, and later in 2017, during a field trip to prepare the village decree. The design of the two signing stones corresponds to the specification in the "Instruction" published in 1869.

MIKESY, Gábor: Geographic Names on Maps. Investigation of Hungarian Microtoponyms from Map Sources

gabor.mikesy@lechnerkozpont.hu

In state cadastral and topographic mapping, geographic names were given on the basis of regulations (instructions, decrees, tokens, etc.) that strongly influenced the names of the terrestrial units, the level of detail, the language, as well as that the source of the names should be found in the local community or maybe on an earlier map. The study, which examines the fulfilment of the requirements in the other areas, provides a better understanding of the source value of the map types and explains why the names of two maps of the same area, may differ so much.

SIMON, Éva: (Tapu-defter) Processing of the Cadastral Documents of the Hungarian Occupation Areas and the Periphery of Occupation II.

simon.eva@mnl.gov.hu

In 2014 a cooperation began between the HAS and the National Archives of Hungary in order to create a browsable, integrated and visualized database on Ottoman accommodation and conquest in the 16-17th c. available for broad public. The new research aims to continue the work by processing 4 new regions (130 tax registers: Koppány, Szekcső, Szekszárd, Szeged), now in the core zone of the conquest, which would provide data altogether for 50% of the conquered area. The complexity of the research requires a multi-institutional and interdisciplinary approach.

HORVÁTH GERGŐ

Id. komori Bedekovich Lőrinc főmérnök emlékezete

„240/200/40”

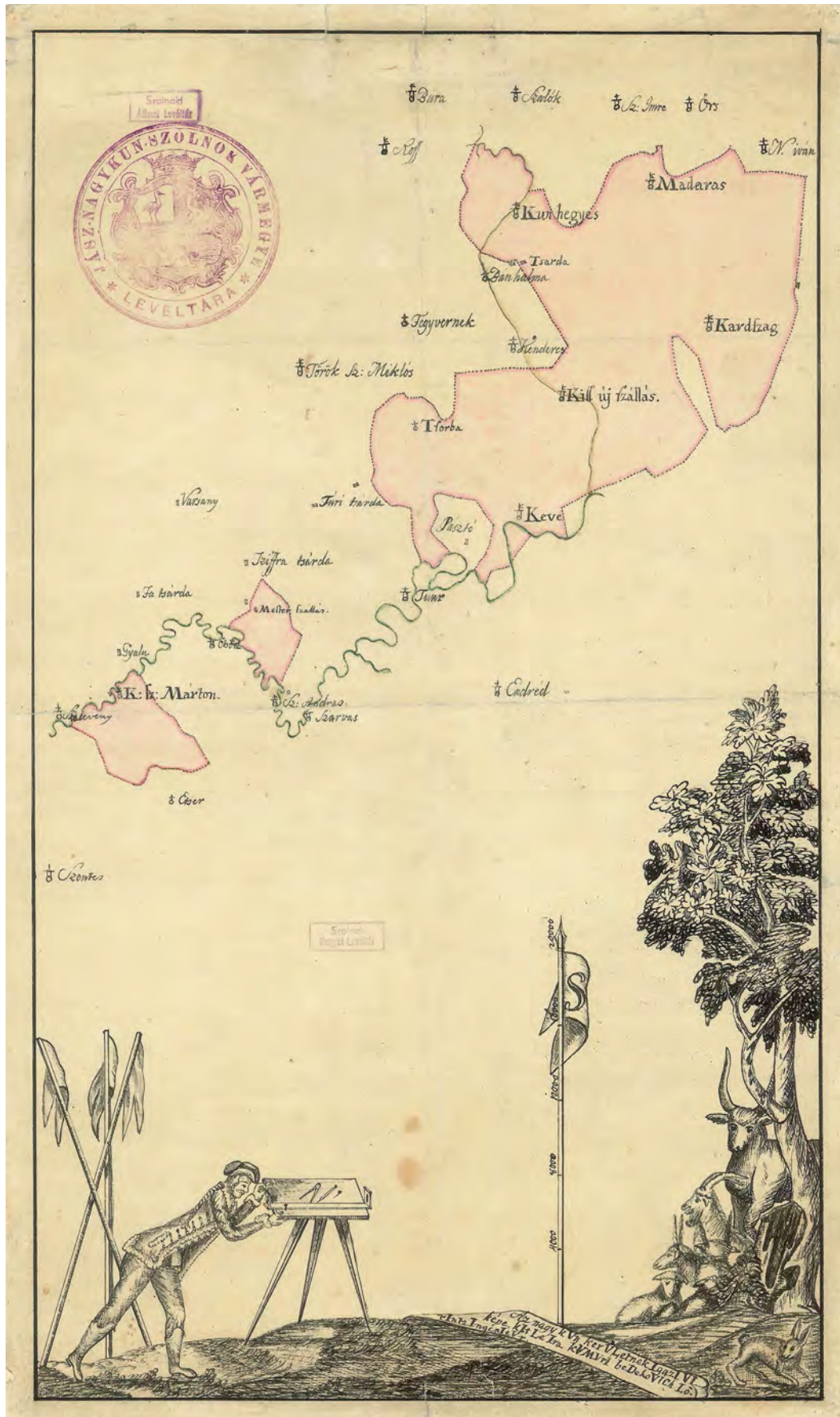
Id. komori Bedekovich Lőrinc (1751–1823) a 18–19. század fordulóján élt és kevésbé ismert mérnökök egyike, négy évtizedes munkássága és szakmai hagyatéka alapján mondhatjuk, hogy korának egyik kiváló szakembere volt. Személyéhez kötődően 2019 kettős évfordulót is elhozott: 240 éve, 1779-ben választották meg a Jászkun kerület főmérnökének, és 200 éve, 1819-ben vonult onnan nyugdíjba. A kettős évforduló kiváló alkalomként szolgált arra, hogy a főmérnökről a Jászkunság is megemlékezze, így több program keretében is megismerhették a személyét és munkáit, azok jelentőségét. A Jászfényszarui Bedekovich Lőrinc Népfőiskolai Társaság 2019 szeptemberében emlékkonferenciát rendezett Jászfényszarun, ahol az előadások kiemelten a geometráról és koráról szóltak, novemberben pedig megnyílt a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárával (= MNL JNSzML) együttműködésben készített, a főmérnök kéziratos térképeiből összeállított molinós vándorkiállítás. Utóbbi nem titkolt célja, hogy egyrészt a szakember emlékét, szakmai és kulturális hagyatékát ápolja, másrészt munkásságán keresztül megidézzék a Jászkunság két évszázaddal ezelőtti világát. Az alábbiakban a főmérnökről és a munkásságáról emlékezünk meg, és röviden bemutatjuk a vándorkiállítást.

A 18. századi Jászkunság és első főmérnöke

Bedekovich korának és munkásságának megismeréséhez először is több mint két évszázadot kell visszamennünk az időben, amikor Jász-Nagykun-Szolnok megye a mai formájában még nem létezett, későbbi területének nagy része pedig a Jászkun kerülethez tartozott. A Jászkun kerület a Magyar Király-

ságnak a középkortól fokozatosan kialakult, különleges jogállású területe volt. Három nagyobb területi egységből állt (Jászság, Nagykunság, Kiskunság), lakói pedig bizonyos szolgálatokért cserébe széles autonómiát élveztek. A három közigazgatási egység teljes egybeforrásához egy közös trauma és az ezt követő összefogás vezetett. 1702-ben ugyanis a pénzsűkében levő I. Lipót magyar király (1658–1705) 500 000 rajnai forintért zálogba adta a Hármaskerületet a Német Lovagrendnek, ezáltal a lakosság az addigi kiváltságait elvesztve, lényegében jobbagyosra süllyedt. A Jászkunság nem nyugodott bele helyzetébe és a Rákóczi-szabadságharc során fegyverrel, ezt követően pedig békésebb eszközökkel igyekezett visszanyerni régi privilégiumait. A küzdelem 1745-ben végül sikerrel járt: Mária Terézia engedélyezte, hogy a fél millió rajnai forintot kifizessék és régi állapotukba visszakerüljenek, az önmegváltás (redemptio) és az abban való részvétel pedig gyakorlatilag a Jászkunság belső társadalmi struktúráját meghatározó eseménnyé vált. 1745-től Jász-Nagykun-Szolnok vármegye 1876. évi megalakulásáig, bár némi megszorításokkal ugyan, a terület elkülönülése és önállósága megmaradt.

Id. Bedekovich Lőrinc szlavón köznemesi családból származott; felmenői a 13. század derekán kapták a nemesi rangot és vele együtt a Varasd vármegyei Komor települést (a mai Veliki Komort), valamint a hozzá tartozó részeket IV. Béla (1235–1270) magyar királytól. A család idővel sok ágra szakadt, majd több le származottjuk is a mai Magyarország területén telepedett le, néhányan pedig magas rangú világi és egyházi hivatalt is betöltöttek. A főmérnök életútját tekintve fontos személyiség volt a család jászsági ágának megalapítója, Bedekovich Boldizsár, aki valamikor a 17. század végén

■ A Nagykunság térképe, rajta a főmérnök feltételezett önarcképével, 1795 (MNL JNSzML, XV.1.a. Kéziratos térképek. T-108.)

■ A Jászkun kerület, 1782 (MNL JNSzML, XV.1.a. Kéziratostérképek. T-62.)

érkezhetett Jászapátira.¹ Őt a Jászkunság 1702. évi eladatását megelőző, ún. Pentz-féle összeírás (1699) már a településen találta.²

Id. Bedekovich Lőrinc 1751. augusztus elején született Jászapátin, keresztelésére augusztus 8-án került sor.³ Apja Bedekovich István redemptus (teljes jogú) polgár, anyja Hiller

Anna volt. Születése után a család elköltözött, emiatt a későbbi főmérnök fiatal koráról jelenleg alig rendelkezünk információval. A szülők neve keresztszülőként felbukkan a Jászapátitól nem túl távol levő Heves megyei települések keresztelési anyakönyveiben,⁴ emellett a főmérnök 1819. évi nemességigazolási ügyéből

1 FARKAS KRISTÓF VINCE: *Mérnökök a magyar polgárosodás korában: a két Bedekovich élete és munkássága*. Szakdolgozat. Jászfényszaru, 2011. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (= MNL JNSzML), Szakkönyvtár, Szakdolgozatok és disszertációk gyűjteménye 831. (= FARKAS, 2011) 8.

2 *A Jászkunság 1699-ben*. Szerk.: SZAKÁL AURÉL. Bp.–Jászberény–Karcag–Kiskunfélegyháza–Kiskunhalas, 2017. 52.

3 MNL Országos Levéltára Jászapáti, római katolikus keresztelési anyakönyv. A1108. tekercs, 99. felvétel. Bedekovich Lőrinc kereszteléséről szóló bejegyzésben az apja „Horvát” családnévén szerepel, mert Bedekovich István egyik ragadványneve a Horvát volt. Emellett más ragadványneveken is ismerték Jászapátin (vad Rátz, Bogme Istók), amelyek nyilvánvalóan utalnak a család származására. FARKAS, 2011. 10.

4 FARKAS, 2011. 10.

az is ismerhető, hogy Bedekovich István Füzésabonyon és Nagyút pusztán volt kocsmáros.⁵ Az adathiány miatt a későbbi főmérnök iskolai tanulmányaira jelenleg nagyobb részt csak következtetni tudunk. Önmagában az, hogy kitűnően írt latinul, talán nem annyira meglepő, hiszen a korszakban ez alapvető elvárás volt a szakemberektől, ugyanakkor a leveleinek és szakvéleményeinek megfogalmazása, stílusa, valamint a kéziratos térképeinek esztétikája, díszítése, ábrázolásai már arra utalnak, hogy valamelyik jelentősebb középfokú intézményben tanulhatott és komoly klasszikus műveltséggel rendelkezett. A mérnöki tudását ezzel szemben feltehetően nem iskolapadban, hanem valamelyik, a korszakban aktívan dolgozó mérnök mellett sajátíthatta el, a képzettségét igazoló vizsgáját pedig Budán a Királyi Egyetemen tette le az 1770-es évek végén.⁶

Nagyjából ez volt az az időszak, amikor a Jászkun kerület sem tudta már tovább halogatni a saját főmérnök felfogadását. A koráb-

■ *Id. Bedekovich Lőrinc főmérnöki pecsétje*

bi években a földmérői munkákra jellemzően külső helyről alkalmaztak mérnököt, az 1770-es években azonban már olyan mértékben megnőttek ezek a feladatok, hogy a kerületek kénytelenek voltak állandó alkalmazásban álló szakembert keresni. Bedekovich 1779 nyarán küldte el jelentkezését a Jászkun kerület Közgyűlésének, megválasztásában pedig támogatta báró Orczy Lőrinc (1718–1789) is, aki a kerületekhez küldött levelében leírta, hogy ő maga többször is meglepedéssel alkalmazta a fiatal földmérőt és ajánlja a hivatal betöltésére.⁷ A közgyűlés az ajánlólevél mellett nyilvánvalóan figyelembe vette a jelentkező jászsági származását, illetve azt, hogy az apja korábban redemptus volt, így az alkalmazását támogatták. A főmérnök megválasztása után feleségével, Pruzsinszky Erzsébettel Jászfényszarun telepedett le, ahol házat épített és három gyermekük is itt született.⁸

Bár a geometra és a Hármas kerület viszonyát alapvetően pozitívan értékelik, a viszony mégsem volt ennyire kiegyensúlyozott és feszültségtől mentes, ennek hátterében alapvetően anyagi okok álltak. Hivatali ideje kezdetén a főmérnök éves fizetése 200 rajnai forint volt, amelyet kiegészítettek még némi természetbeni juttatással (például tűzifával). Néhány év múltán azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a tőle elvárt feladatok és az ezért biztosított fizetés nem állnak arányban, és ezen a helyzeten a kerületek nem is igazán kívántak javítani. Mindeközben a főmérnököt családja ősi otthonába is megpróbálták visszacsábítani: egy közelebről meg nem határozott Kerületi Közgyűlés idején ugyanis Varasd vármegye követői is megjelentek és hazainvitalták a szakembert.⁹ Bár a Jászkun kerület előjárói különféle ígéretekkel tartóztatni tudták a geometrát, ezekből aztán semmit sem váltottak be. A szakítás végül nem következett be, fizetésén az 1790-es évek elején is javítottak kissé, később

5 Lásd *uo.*, valamint a nemességigazolási ügy dokumentumai: MNL JNSzML, IV.1.b. Jászkun Kerület Nemesi Közgyűlésének közigazgatási iratai. Fasciculus 4. 1952/1819.

6 Részletesebben l.: FARKAS, 2011. 12. 7 MNL JNSzML, IV.1.b. Jászkun Kerület Nemesi Közgyűlésének közigazgatási iratai. D. Capsa XII. Fasciculus 8. No. 16.

8 FARKAS, 2011. 11.

9 MNL JNSzML, IV.1.b. Jászkun Kerület Nemesi Közgyűlésének közigazgatási iratai D. Capsa XIX. Fasciculus 16. No. 66.

pedig 350 forintra emelték azt. Nem véletlen ugyanakkor, hogy a főmérnök több alkalommal is tiszteletbeli címekért, de sokkal inkább a címek után járó kiegészítő juttatásért instált.

Viszonylag kevés fizetésért ugyanakkor igen jelentős teher nyomta Bedekovich vállát. Feladatai közé tartoztak az alapvető térképészeti, földmérési munkákon túl a településrendezési tervek, a határfelmérések elkészítése, az építészeti tervek felülvizsgálata, a beépítésre szánt területek felülvizsgálata és engedélyeztetése, illetve a vízügyi rendezéshez kapcsolódó mérnöki feladatok (vízimalmok felülvizsgálata, folyószabályozásban, lecsapolásban való részvétel és más egyebek), a mérnöki szakvélemény szükségessége esetén a jogvitákban való részvétel. Feladatai nem egy esetben komplex rendszert alkottak, mert például a településrendezési tervek elkészítése, a házhelynek kijelölt területek mérnöki felülvizsgálata és az építészeti tervek jóváhagyása a tűzbiztonság növelésével és a városkép rendezésével függtek össze, míg a vízimalmok regulációja, valamint a vízügyi rendezéshez kapcsolódó feladatai a vízszabályozás és árvízvédelem korai formájaként jelentek meg.

Már ezek alapján is érezhető, mekkora mennyiségű feladattal kellett egyedüli szakemberként megbirkóznia, fontos azonban kiemelnünk, hogy munkáját nagyban nehezítette a Jászkun kerület földrajzi elhelyezkedése is. A Hármaskerület ugyanis nem egy egységes területen fekvő törvényhatóság volt, mert három különálló részből (Jászság, Nagykunság, Kiskunság) állt, bizonyos részei pedig (kifejezetten a Kiskunságban) más megyék területébe ékelődve, sokszor szigetszerűen helyezkedtek el. A kerület Jászfényszaruától Kiskundorozsmáig és Kiskunhalastól Karcagig terjedt, ami több száz kilométeres távolságot jelent, a főmérnöknek tehát igen sokat és gyakran más megyéken keresztül kellett utaznia, hogy munkáját elvégezhesse. Egy-egy ilyen utazás még napjainkban is jelentős távolságnak számít, a korabeli közlekedési viszonyokat és le-

hetőségeket figyelembe véve pedig helyenként kalandosnak, bizonyos esetekben életveszélyesnek is számított.

A mérnök munkáját tovább nehezítették még a helyenként sajátos belső viszonyok is. Nem egy esetben ugyanis hiába érkezett valamilyen tárgyban közvetlenül a Helytartótanácsból utasítás, majd született ebből kiindulva rendelet a Jászkun kerület Közgyűlésében is, azt, hogy települési szinten mi történt, sokkal inkább a helyi viszonyok és a helyi akarat határozta meg. A főmérnök így például nemegyszer elnyúló vitákat folytatott némelyik vízimalomtulajdonos településsel, hogy a Helytartótanács által előírt formában (az árvízveszélyt elhárítandó) alakítsák át a malmokat. Ugyanakkor volt olyan eset is, amikor maga a kerületi eljárás hagyta figyelmen kívül a szabályokat. Történt egyszer, hogy egy jászberényi tüzeset után, a leégett hat ház helyén a korabeli tűzbiztonsági szabályok figyelembevételére csak négy újjáépítésre szánt háznak jutott hely, míg a másik két ház és család számára a település más részén jelöltek ki házhelyet. A jászkun alkaptány viszont a jászkun privilégiumokra hivatkozva (amely alapján senkit sem lehetett megfosztani a tulajdonától) a tanács döntését felülbírálván a főmérnökkel a helyszínre ment és a régi – tűzbiztonsági szempontból alkalmatlan – állapotot állította vissza, gyakorlatilag arra kényszerítve a szakembert, hogy a magasabb szintű szabályokkal menjen szembe.¹⁰ A fenti példák igen érzékletesen mutatják a 18. század helyi viszonyait és rávilágítanak a korabeli igazgatási problémákra is.

Id. Bedekovich Lőrinc szakmai hagyatéka

Bár Bedekovich életét és szakmai munkásságát néhány éve még viszonylag jól feltártnak tekintették, az utóbbi időszakban jelentős mennyiségű, eddig ismeretlen vagy éppen lappangó munkája került elő, számos új adalékkal szolgálva. Ezen újabb munkák a főmérnökhöz kötődő kettős évforduló kapcsán az MNL Jász-

10 Az ügy részletei: MNL JNSzML, IV.1.b. Jászkun Kerület Nemesi Közgyűlésének közigazgatási iratai, Fasciculus 1. 1846/1798.

■ Jászság, 1819 (MNL JNSzML, XV.1.a. Kéziratós térképek Nro. 810.)

■ Kerekegyháza puszta, 1811 körül (MNL JNSzML, IV.1.b. Jászkun Kerület Nemesi Közgyűlésének közigazgatási iratai Fasciculus 1. 1304/1811.)

Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában lezajlott forrásfeltáró munka eredményeként kerültek elő. A várható kimenetel bizonytalansága miatt a kutatást előzetesen a Jászkun kerület közigazgatási irataira, valamint a főmérnök hivatali idejének kezdetétől a haláláig tartó időszakra korlátozva végezték el. A feltárás ugyanakkor igen sikeresen zárult, mivel 27 új, lappangó, illetve más formában már ismert, de újabb Bedekovich-munkát sikerült azonosítani.¹¹

Az 1800-as évek első évtizedének közepétől a főmérnök rendszeresen együtt dolgozott a fiával, ifj. Bedekovich Lőrincel (1788–1857), aki szintén mérnöki pályára lépett és a Pesti Mérnöki Intézetben szerzett oklevelet 1815-ben.¹² Az apja 1819. évi nyugdíjba vonulása és ezzel a főmérnöki hivatal megszüntetése után a Jászkerület mérnökeként dolgozott egészen 1848-ig. Apának és fiának több közös térképe is készült, ezeken a két szerző aláírása is szerepel.

Ifj. Bedekovich Lőrinc életének és munkásságának részletes feltárásával eddig még adós a történetírás, ennek hiányában azonban az id. Bedekovich Lőrinc pályájával, illetve a közös térképek pontosabb megítélésével kapcsolatban is akadnak fehér foltok és bizonytalanságok.¹³ Mindez azt is jelenti, hogy nemcsak a két mérnök életének és munkásságának teljesebb és pontosabb feltárása várat még magára, hanem ezek ismeretében a korábbi eredmények átértékelésére is lehetőség adódik majd a későbbiekben.

A főmérnök fennmaradt munkáit több közgyűjtemény is őrzi, a legnagyobb része azonban a MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában található meg.¹⁴ A hagyatéka döntő többségét a kéziratos térképek, illetve a térképekhez készült vázlatok alkotják,

de mellettük találunk még településrendezési tervet, lecsapolási tervet, földmérési munkákat, valamint néhány épület-, illetve hídtervet is. Kéziratos térképei igen jól bemutatják a két-két és fél évszázaddal ezelőtti Jászkunságot, a településeit és azok környezetét. A térképek számtalan olyan földrajzi térséget, utakat, csatornákat, ereket vagy a korszakban álló épületet, épületromot is feltüntetnek, amelyek nagy része legfeljebb a korabeli közigazgatási iratokban lelhető fel. Ilyen szempontból ezek a térképek a történetírás több ága (településföldrajz, település- és közlekedéstörténet, vízügytörténet és mások), valamint a helytörténetírás, egy-egy terület vagy település történetével foglalkozó szakember, de akár a szakmán kívüli érdeklődő számára is rendkívül hasznosak. Példaként említhetnénk a Jászkun kerületről készült 1782. évi térképet, amelynek nagykunsági részein olyan települések helyét lehet beazonosítani, amelyek száz évvel korábban, a török-tatár támadások idején néptelenedtek el. A főmérnök legjelentősebb munkái vízügyi vonatkozásúak, mert a korszakban a Jászkunság legnagyobb földrajzi jellegű problémáját a szabályozatlan folyók, a kisebb-nagyobb csatornák és a nagy kiterjedésű vízjárta területek jelentették. Nem véletlen, hogy Bedekovichot hivatali idejének legnagyobb részében a vízrendezési, vízügyi jellegű problémák foglalkoztatták, ez volt az a terület, amelyben a legtöbb eredményt sikerült elérnie. Ilyen vonatkozásban példaként említhetnénk a Sajfok és Mirhó-fok kiöntéseit ábrázoló térképét.¹⁵

Mindkét csatorna a Tisza vizét vezette el: előbbi a folyó jobb partjáról eredt és a Jászságba, egész pontosan Jászkisér környékére vezette el a vizét és táplálta a település kör-

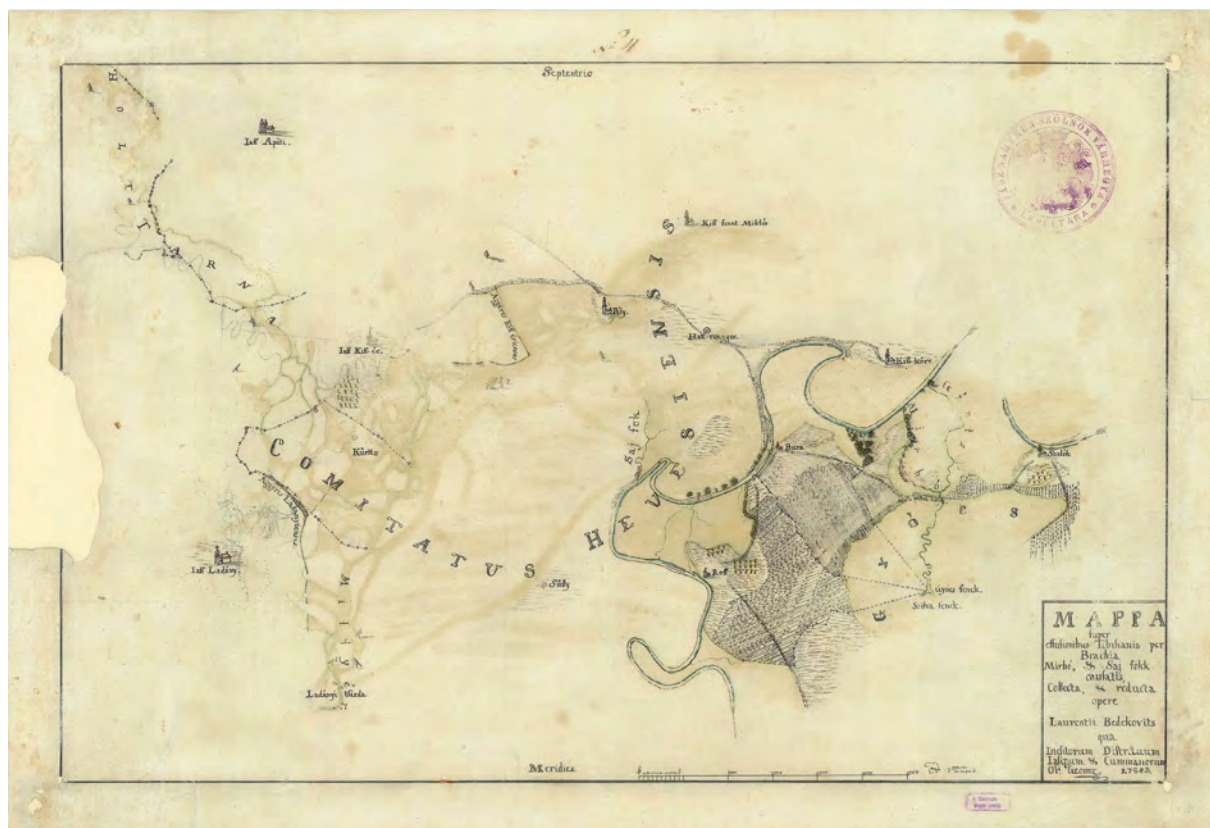
11 A forrásfeltárás részleteivel kapcsolatban l.: HORVÁTH GERGŐ: Id. Bedekovich Lőrinc újabb munkái a MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában. Kézirat, várható megjelenés: *Zounuk – MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára évkönyve* 34.

12 FARKAS, 2011. 68.

13 Korábbi jelentősebb feldolgozásokat l.: SUGÁRNÉ KONCSEK ARANKA: *Jász történelmi arcképcsarnok*. Jászberény, 2003. 43–44. és FARKAS, 2011.

14 Id. Bedekovich Lőrinc több megye, illetve a Helytartótanács számára is készített térképeket, emellett a korábban a Jászkun Kerülethez tartozó települések városi levéltárai is sok munkáját megőrizték. Vízügyi tárgyú munkái közül az egyik legnagyobb a Zagyva és a Tarna folyókat ábrázoló, 31 lapból álló térképe, amelyet az MNL Heves Megyei Levéltára őriz. Jelzet: MNL Heves Megyei Levéltára, XV.9. Heves Megyei Levéltár törzsanyag térképei. T-120.

15 MNL JNSzML, XV.1.a. Kéziratos térképek. T-137.

■ A Tisza kiöntései Mirhó-foknál és a Sajfoknál, 1784 (MNL JNSzML, XV.1.a. Kéziratós térképek T-137.)

nyéki mocsarakat. A Mirhó-ér a Tisza bal partján eredt a mai Abádszalóktól néhány kilométerre nyugatra és levezette a folyó vizét a Kakat-mocsárba, amely aztán a Kakat-éren keresztül haladt tovább déli irányba és torkolt bele a Kisújszállás és Karcag között elterülő Karajános-mocsarába. Bedekovich Litzner Jánossal, Heves és Külső-Szolnok vármegye főmérnökével együtt felügyelte a Mirhó-gát 1785–87 közötti helyreállítási munkálatait, amelyekkel megakadályozták, hogy az áradó Tisza tengerré változtassa a környékbeli települések határait. Emellett Bedekovich részt vett még a nagykun-sági Zádor-ér és a Tarna folyó korai szabályozási munkálataiban is.

A vízügyi problémakörhöz kötődik a főmérnöknek a vízimalmok átalakításáért és ezen keresztül az árvízveszély visszaszorításáért folytatott küzdelme is. A vízimalmok működéséhez ugyanis a malomtulajdonosok nem egy esetben gátakat építettek ki, hogy az

amúgy kis esésű jászsági folyókat (Zagyva, Tarna) visszaduzzasztva, a gáton épített zúgón keresztül kellő erejű vizet tudjanak biztosítani a malom működéséhez.¹⁶ Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy a megfelelő körütekintés hiányában kialakított gátak és zúgók akár a folyók nyugalmi helyzetében is képesek voltak árvíz közeli állapotokat előidézni vagy akár a művelésre szánt területeket elönteni, amikor azonban ténylegesen jött az árvíz, akkor életveszélyes helyzeteket is teremthettek.

Ahogy fentebb említettük, a vízimalmok kialakításához ugyan születettek magasabb szintű szabályok, a főmérnöknek helyi szinten igen sokat kellett küzdenie, hogy ezeket a gyakorlatba is át tudja ültetni. Egy ilyen problémára világít rá a jászfényszaru malommal kapcsolatban 1790 áprilisában készült egyik térképe is, amelyen a főmérnök egy komplex megoldást vázolt fel. Az ügy háttérében a település déli részén álló vízimalom tönkre-

16 L. még: SZIKSZAI MIHÁLY: Adatok a Jász-Nagykun-Szolnok megyei vízi- és hajómalmok történetéhez. *Zounek – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 17.* Szolnok, 2002. 12–13.

■ A jászfényszarui vízimalom áthelyezése és az új híd tervezete, 1790. április 10. (MNL JNSzML, IV.2. A Jászkun Kerület II. József-féle közigazgatási iratai Fasciculus 2. 1596/1790.)

menetele állt, amelyet a tulajdonos újjá akart építeni. A vízimalom működéséhez egy gát duzzasztotta vissza a Zagyva vizét, ami így az abba éppen Jászfényszarunál beömlő Galgával együtt igen jelentős területeket tett időlegesen vagy teljesen használhatatlanná. A főmérnök azt javasolta, hogy a mostani helyén számolják fel a vízimalmot és a gátat, és ettől északra, egy természetes zúgónál építsék fel az új malmot. A gáton végigfutó Pest–Lemberg (ma Lviv, Ukrajna) országutat ezután vezessék át a településen és a település vonalában egy teljesen új hidat építsenek a Zagyván. A geometra az elképzeléseit alátámasztandó a térkép jobb alsó részében feltüntette a vízállás várható változásait is. Túl azon, hogy e tervezet megvalósulása esetén Jászfényszaru és környéke általában vízrajzi, de főleg árvízvédelmi szempontból sokkal jobb helyzetbe került volna, anyagilag is sokkal jobban járt volna a település, mivel a Pest–Lemberg országút igen forgalmasnak számított, és más törvényhatóságokban élő emberek is használták, ezért a hídépítés és

-karbantartás költségeit a kerületi kasszából fizették volna ki. A település tanácsa nem vette figyelembe ezeket a lehetőségeket és inkább egy szolnoki ácsmesterrel kötött megállapodást az új vízimalom felépítésére a régi helyén. A sors különös fintoraként azonban az építkezés végül évekig húzódó kálváriává vált.

Id. Bedekovich Lőrinc munkásságát a szakmaiak mellett esztétikai szempontból is érdemes megvizsgálni, mivel munkáin még erőteljesen érződik a későbarokk stílusirányzat hatása. Térképeit előszeretettel díszítette különféle figurális vagy tárgyi ábrázolásokkal: gyakran láthatunk rajtuk ókori emberalakokat, puttókat, angyalokat, szatírokat vagy éppen a térkép témájához illeszkedve huszárt, esetleg a pusztai élet kellékeit vagy akár még magát a főmérnököt is munka közben. Emellett a geometra a térkép használatához szükséges alapelemeket (a tájolást jelző irányrózsát, a térkép méretarányát jelző valamilyen hosszúságú tárgyat, esetleg az aránymértéket) is a térkép díszítésébe, kompozíciójába helyezve ab-

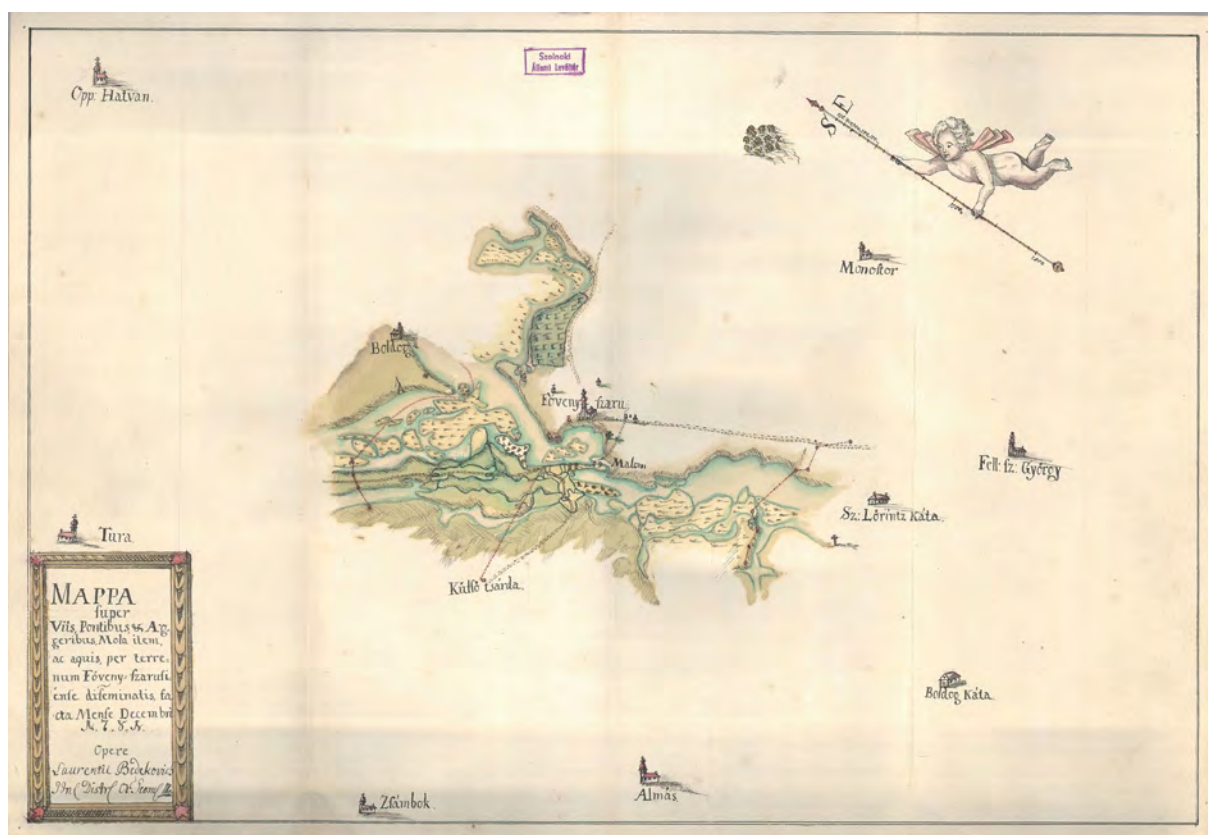
rázolta. Térképeinek címét többségében latin nyelven írta, ugyanakkor a hivatali idejének vége felé jellemzően már inkább magyar nyelvű címekkel találkozhatunk, néhány esetben még kronogrammát is felfedezhetünk. Térképeihez jelmagyarázat általában akkor készült, ha külön szakvéleményt nem csatolt a munkához. Bedekovich térképei nem csak szakmai szempontból tekinthetők igen jól használhatónak, de esztétikai, művészeti szempontból is igen magas értéket képviselnek és ezért a Jászkunság és Jász-Nagykun-Szolnok megye művészeti emlékei közé is tartoznak.

„Delineata per Laurentium Bedekovich”

A vándorkiállítás a főmérnök gyakran használt szignóját alapul véve a „Delineata per Laurentium Bedekovich” – Válogatás id. Bedekovich Lőrinc kéziratos térképeiből címet kapta, és legelőször 2019. november 15-én, a főmérnök halálának évfordulóján nyílt meg lakóhelyén, Jászfényszarun. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen kerek évforduló esetén az eredeti mun-

kák bemutatása nyújtotta volna a legtöbbet, ám a szervezők célja a kiállítás mobilitásának biztosítása volt, mert így több helyen és akár a megyén kívül is bemutatathatóvá vált az anyag. Ezt azért is tartották fontosnak, mivel a Jászkun kerület területe közigazgatásilag ma több megyéhez tartozik, és a kiállításra kiválasztott munkáit sem korlátozták a mai Jász-Nagykun-Szolnok megyére. A kiállítás a Jászfényszarui Bedekovich Lőrinc Népfőiskolai Társaság és az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára együttműködésével jött létre, megvalósulását támogatta még a Jászok Egyesülete és Jászfényszaru Város Önkormányzata.

A kiállítás 13 A/0 méretű tablóból áll, amelyből két tábla a főmérnök személyét és munkásságát, valamint térképeinek jellegzetességeit, érdekességeit mutatja be. Az ezt követő tíz tablón a főmérnök 26 munkájának másolata látható, öt tematikus egységbe osztva, földrajzi és tematikai szempontból haladva a nagyobb egységtől a kisebb felé. A kiállításon megyetérképek, puszták térképei, vízügyi jellegű térképek, települési térképek, illetve

■ Jászfényszaru és környéke, 1781 (MNL JNSzML, XV.1.a. Kéziratos térképek Nro. 20.)

■ A vándorkiállítás jászfényszarui (2019. november 15.) és szolnoki (2020. január 22.) megnyitóján készült fotók (A képeket készítette: Mészárosné Csók Zsuzsanna levéltári fotós, MNL JNSzML)

határtérképek is láthatók. A munkák 1780 és 1819 között készültek, időben tehát végigkövetik a főmérnök négy évtizedes szakmai pályáját, eredeti formájukban pedig mindegyik az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárának őrzésében található.

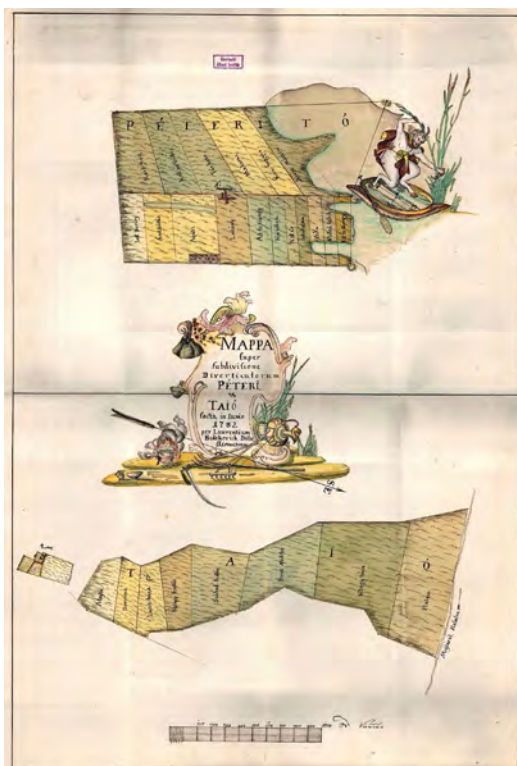
A szakmai hagyaték válogatásakor a rendezők több szempontot is figyelembe vettek. A kiindulási pontot a főmérnök emlékének,

szakmai és kulturális hagyatékának ápolása jelentette, ugyanakkor a rendezők a geometra térképeinek forrásértékére, ezek fontosságára is igyekeztek felhívni a figyelmet, mert ezek a munkák igen adatgazdagok és rengeteg olyan vizuális információval szolgálnak, amelyek az írásos emlékekből kinyert adatokat kiegészítik, pontosítják, sőt olyan adatokat is tartalmazhatnak, amelyekről írásos emlékekkel nem

is igazán rendelkezünk. Másrészt, ahogy az a régi térképek esetén szinte mindig lenni szokott, a bemutatott munkái még egy kisebb időutazásra is elviszik az érdeklődőt, megidézve egy olyan világot, amely ma már abban a formában nem létezik. Végül pedig a rendezők a válogatás során a főmérnök munkáinak esztétikai megjelenését is szem előtt tartották, és a látványosabb térképek kiválogatására és bemutatására törekedtek. A vándorkiállítás eddig két helyszínen volt látható, a további helyszíneket jelenleg szervezik.

Hivatalának negyvenegyedik évébe lépve id. Bedekovich Lőrinc 1819. augusztus 23-án beadvánnyal fordult a Jászkun Kerület Jászberényben üléselő Közgyűléséhez. Ebben kérte, hogy „40 esztendeig híven viselt szolgálatjának tekintetéből egész saláriummal jubiláltasson, vagy pedig ha szolgálatjába továbbra is meg hagyattatna, ezen esetre honorarius palatinalis assessor characterrel meg vigasztaltasson.”¹⁷. Kérelmét a Közgyűlés tiszteletben

tartotta, és korábbi éves fizetése meghagyása mellett engedélyezték számára a nyugdíjba vonulását. Távozásával lényegében a hivatala is megszűnt, munkáját a kerületenként alkalmazott mérnökök vették át. Nyilvánvaló, hogy az utolsó néhány év tapasztalataiból kiindulva a Jászkun kerület immár nem akarta egyetlen szakemberre bízni a főmérnökre addig háruló tetemes feladatokat – az id. Bedekovich Lőrincnek biztosított fizetés ellenében valószínűleg nem is találtak volna megfelelő embert a helyére –, ugyanakkor ez csak még jobban rávilágít arra, mekkora terhet is viselt a vállán négy évtizeden keresztül a geometra. Bedekovich fennmaradt szakmai hagyatéka alapján kijelenthető, hogy a mérnök ezen teher ellenére szakmai és művészeti szempontból is kiemelkedő munkát végzett. Az immár nyugalmazott főmérnök ezt követően sem hagyott fel teljesen a munkával, ám zömmel már csak Jászfényszarun tartózkodott, ahol 1823. november 15-én hunyt el.

■ Péteri és Tajó puszták, 1782 (MNL JNSzML XV.1.a Kéziratok térképek. Nro. 36.)

TÖRÖK ENIKŐ

Föld- és háztulajdonosok kataszteri nyilvántartásai*

A 19. századi kataszteri felmérésnek alapvetően fontos része volt a telektulajdonosok személyének megállapítása és nyilvántartásba vétele, mert így tudták meghatározni a földadóra kötelezettek személyét, illetve hogy az egyes személyek mekkora és milyen minőségi osztályba sorolt földterületek után adóznak. A felmérés során különböző térképeken (felvételi előrajz, birtokvázlat), különféle jegyzékekben (névjegyzék, házsámjegyzék, lakóházak jegyzéke, egyéni birtokívek, birtokívek összesítése) és a telekkönyvekben tartották nyilván a tulajdonosokat. Tanulmányomban a jegyzékek és a telekkönyvek típusait vizsgálom, elsősorban a Magyarországot érintő kataszteri felmérési utasítások alapján.¹

A egyes nyilvántartások az ideiglenes földadó (provizórium) megállapításához kapcsolódóan, illetve a dűlönkénti felmérés során is megjelentek: névjegyzék, telekkönyv, egyéni birtokív, birtokívek összesítése; a többi azonban az állandó kataszterre, illetve a részletes, 1:2880 méretarányú telkenkénti felmérésre jellemző. Általában formanyomtatványokra készültek, amelyek vagy német, vagy magyar, vagy kétnyelvűek voltak.

A korabeli utasításokban a birtokos (Besitzer) és a tulajdonos (Eigenthümer) kifejezéseket szinonimaként használják, általában tulajdonost értenek rajta. A kataszteri nyilván-

tartásokba a tulajdonosok nevét kellett felvenni, ahogy az 1850. évi utasításban is szerepel: *„Olyan földeknél vagy házaknál ellenben, melyek tulajdonosa a haszonvételt, akár készpénzbeli kibérlés, akár a munkatételi kötelezettség és a termés meghatározott részének átszolgáltatása mellett, ideiglenesen több évre másnak átengedi, nem az ideiglenes haszonvevő, hanem a vagyon tulajdonosa iratlik be, mint birtokos. Az ily földek vagy házak bérlői tehát, kik ezen esetben vannak, tulajdonosoknak vagy a föld birtokosainak nem tekintetnek. Szintúgy nem lehet ilyenekül venni azon egyéneket sem, kik csak a vagyon kezelésével vannak megbízva, milyenek: a gondnokok, gyámtyúk, zárfelügyelők s.a.t.”* Azonban zálogbirtoknál kezdetben a birtokost vezették be a nyilvántartásokba: *„Ellenben azon földek- és házaknál, melyek a tulajdonostól több évek előtt zálogban (pignus) szerződésileg biztosítékul vagy átírás útján (modo hypothecario vel inscriptitio) határozatlan időre a beruházási összeg visszafizetése mellett egy vagy több haszonvevőnek (inscriptionalistának) átadattak, s melyektől az utóbbiak tetteleg adót fizetnek, a haszonvevő iktattatik be a telekkönyvbe, mint birtokos, s e körülmény, hogy a ház vagy föld N. N. átírott vagyona, az „Észrevételek” rovatában világosan feljegyeztetik.”* A zálogbirtokot a későbbi utasítások nem említik, csak az 1904. évi: *„Bérlők,*

* A bécsi kutatásaimat a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj (2015) támogatásával végeztem. Ezúton is köszönöm Oross András bécsi magyar levéltári delegátusnak a kutatásban nyújtott segítségét. Jelen kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

1 Erről l. még TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus. *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára.* Szerk.: KÁDÁR ZSÓFIA – LAKATOS BÁLINT – ZARNÓCZKI ÁRON. Bp., 2013. 217–235. (= TÖRÖK, 2013). A térképekről l. TÖRÖK ENIKŐ: Felvételi előrajz, kataszteri térkép és birtokvázlat. *Catastrum*, 1. (2016) 2:14–21. Vö. REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2. (2015) 1:3–10. Köszönetet mondok Reisz T. Csabának és Schmidt Anikónak a kutatásban nyújtott segítségért.

gondnokok, haszonélvezők vagy zálogbirtokosok nem tekinthetők birtokosoknak s így, mint birtokosok be nem jegyezhetők”.²

Provizórium

A provizórium esetében a telekkönyvnek, a névjegyzéknek, az egyéni birtokívnek és a birtokívek összesítésének a szerkesztése nem a műszaki munkálatok részét képezte, így a mérnökök nem vettek részt ezek összeállításában. Ezen nyilvántartások szerkesztése az ideiglenes földadó megállapítását, a becslést megelőző előmunkálatként a hat tagból álló községi választmány feladatai közé tartozott. A választmánynak, amelyet a helybeliek választás útján saját maguk közül hoztak létre, volt egy elnöke (ügyvezető tisztt) és egy írno-ka (tollvivő, jegyző), munkáját a becslőbiztos ellenőrizte. Ezen iratok előállításáról az 1850. évi becslésre vonatkozó utasítás rendelkezett.³

Névjegyzék

A névjegyzéket a telekkönyv szerkesztése előtt állították össze, hogy a „telekkönyvi beiktatás”-t, vagyis a tulajdonosok adatainak a telekkönyvbe történő bevezetését ezzel segítsék. A névjegyzékben betűrendben vették fel az összes, a „faluban lakozó és idegen” tulajdonost házással együtt. A vezetésével megbízott választmányi tag a telekkönyv összeállításával párhuzamosan az egyes nevek mellé beírta a kapcsolódó helyrajzi számokat is, hogy ezzel megkönnyítsék és meggyorsítsák az egyes tulajdonosok vagyonbeli kimutatását, vagyis az egyéni birtokívek készítését. Az 1850. évi utasí-

tás egy mintát is közölt a névjegyzékről (F mintázat a 62. §-hoz) a következő címmel: *Betűsorozatos névjegyzéke a földbirtokosoknak, s feljegyzése a helyrajzi számoknak, mellyek alatt a földek a földadó-provisorium számára készített telekkönyvben előfordulnak; Alphabetisches Verzeichniß der Grundbesitzer und Angabe der topographischen Nummern, mit welchem ihre Grundstücke in dem Lagerbuche für das Grundsteuer-Provisorium erscheinen.* A minta rovatai: *Tételszám / Post-Nro.; A földbirtokosnak család- és keresztnéve, ház-szám, helyrajzi szám / Des Grundbesitzers Zu- und Vorname, Haus-Nr., topographische Nummer.*⁴

Telekkönyv

A választmány minden egyes teleknek helyrajzi számot (birtokrészlet-szám, Parcelle-Nummer) adott, a számozás a dülők sorszáma szerint történt. Az első dülőt a belterület (belső telek, Ortsried) képezte, innen haladtak kifelé. A telekkönyvben a helyrajzi számok sorrendjében vették fel a tulajdonosok és a telkek adatait az E minta szerint, amelynek címlapján a következő cím olvasható: *Vallomány- vagy telekkönyve NN. adó-községnek; Fasions- oder Lagerbuch der Steuergemeinde NN.* A „vallomány- vagy telekkönyv” kifejezés arra utal, hogy az egyes telkek nagyságát a tulajdonosok bevallása, bemondása alapján rögzítették, nem pedig műszaki felmérés alapján. Olykor korábbi felmérések adatait és térképeit is felhasználták ebből a célból. A későbbiekben a telekkönyv területi adatait, konkrétan az egyes dülők területének nagyságát összevetették a műszaki felmérés adataival, és eltérés esetén –

2 Az utasítások szövegére a paragrafusok számának megadásával hivatkozom. *Utasítás az 1850-ki martius 4-ről kelt legfelsőbb pártens által rendelt földadó-provisorium számára eszközendő földjövedelem-kiszámítások véghezvitelére. Instruktion zur Ausführung der Grundertrags-Erhebungen für das mit dem allerhöchsten vom 4. März 1850 angeordnete Grundsteuer-Provisorium.* Ofen, 1850:56–57. (= *Utasítás*, 1850). *Instruktion zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Katasters in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. Dezember 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Landes-Vermessung.* Wien, 1856:194. (= *Instruktion*, 1856) *Instruktion zur Ausführung der in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. Dezember 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Katastral-Vermessung.* Wien, 1865:147. (= *Instruktion*, 1865) *Utasítás a katasteri felmérés végrehajtására.* Buda, 1869:61. (= *Utasítás*, 1869). *Utasítás az országos katasteri felmérés végrehajtására. I. rész. Háromszögletű háromszögélés általános része és részletes felmérés.* Kiadta a m. kir. Pénzügyminisztérium 1904. december hó 17-én 1.583. szám alatt kelt rendelettel. Bp., 1910:64. (= *Utasítás*, 1904).

3 *Utasítás*, 1850:3–5., 13., 49., 51–52., 54–55., 62., 79.

4 *Utasítás*, 1850:62.

A birtokos Des Grundbesitzer		A birtok rész Des Grundbesitzes				Művelési ága Culturgattung			Az adóbiztos visszavizsgálata kö- vetkeztében tett változ- tás az osztá- lyban.	Tiszta haszon (jövede- lem) pen- gő pénz- ben	Észrevételek. Anmerkung.
Család- és keresztnév.	Lakás.	Szántóföldek Méter	Dombok és erdők Méterek	Szőlők Méterek	Legelők Hektároban	Erdők Hektároban	Nádás. Hektároban	Adóbiztos visszavizsgálata kö- vetkeztében tett változ- tás az osztá- lyban.			
Család- és keresztnév. 30. und 30. Name.	Lakás. Wohnort.	Szántóföldek Méter	Dombok és erdők Méterek	Szőlők Méterek	Legelők Hektároban	Erdők Hektároban	Nádás. Hektároban	Adóbiztos visszavizsgálata kö- vetkeztében tett változ- tás az osztá- lyban.	Tiszta haszon (jövede- lem) pen- gő pénz- ben	Észrevételek. Anmerkung.	

■ A provizórium telekkönyvének fejléce az 1850. évi utasításból

/ Klasse szerint); Az adóbiztos vizsgálata következtében tett változtatás az osztályban / Aenderung der Classe nach der vorgenommenen Prüfung durch den Steuer-Commissär; Tiszta haszon (jövedelem) pengő pénzben / Entfallender Reinertrag im Gelde in C. M.; Észrevételek / Anmerkung. A telekkönyv végén művelési áganként kellett összesíteni a területi adatokat.⁶

Végül az ügyvezető tiszt, a községi választmány valamennyi tagja, az adómentes földbirtokos(ok) képviselői és az erdészeti szakértő aláírta a telekkönyvet, majd értesítették a becslőbiztost, aki ellenőrizte azt, pl. összehasonlította a régebbi vagy az újabb műszaki felmérés adataival a területi adatok, a művelési ág és az osztályozás szempontjából.⁷

Egyéni birtokív

Az egyéni birtokívet (birtoklajstrom, birtokos íve / lajstroma, Besitzbogen für die eizelnen Grundbesitzer) tulajdonosonként állították össze a telekkönyv és a névjegyzék segítségével abból a célból, hogy az egyes tulajdonosok vagyonát kimutassák. Ehhez az I betűvel jelzett mintát használták, amelynek címe: *Kivonat az 1849-ik évi october 20-án kibocsátott legfelsőbb pátens 2-ik §-ánál fogva Magyarországra behozott földadó-provisorium számára szolgáló vallomány- vagy telekkönyvből, ... községben ... számú házban lakó N.N. birtokát illetően;*

■. Mintázat a 76. §-hoz. Formular N. 30 §. 76.

..... adókerület számú becslő-járás.
 járási biztosság számú adóközség.
 Steuer-District Schönguss-Bezirk Nr.
 Bezirks-Commissariat Steuergemeinde

K i v o n a t

az 1849-ik évi october 20-án kibocsátott legfelsőbb pátens 2-ik §-ánál fogva Magyarországra behozott földadó-provisorium számára szolgáló vallomány- vagy telekkönyvből, számú házban lakó N.N. birtokát illetően.

A u s z u g

aus dem Factions- oder Lagerbuche für das mit allerhöchstem Patente vom 20. October 1849, §. 2, im Kronlande Ungarn eingeführte Grundsteuer-Provisorium, betreffend das Grundbesitzthum des wohnhaft in der Gemeinde Haus-Nr.

A helyben szokásos térmérték az általánosan használni rendelt katasztrális mértékre hozva. Gemeindeübliches Flächenmaß und dessen Zurückführung auf das allgemein angeordnete Katastral-Maß.		
Helyben szokásos nevezet Ortsübliche Benennung	Művelési ágak Culturgattung	Tartalom ☐ öles, mind 1600 ☐ ol képez egy katasztrális holdat. Enthält Quadratraster, wovon 1600 ein Katastral-Joch bilden.
	Szántóföld	
	Mérföld	
	Hárság	
	Birtás	
	Szőlők	
	Birtás	
	Legelő	
	Birtás	
	Erdőföld	
	Birtás	
	Nádás	
	Köbirtás	

■ A provizórium idején készített egyéni birtokív címe és fejléce az 1850. évi utasításból

Auszug aus dem Factions- oder Lagerbuche für das mit allerhöchstem Patente vom 20. October 1849, § 2., im Kronlande Ungarn eingeführte Grundsteuer-Provisorium, betreffend das

6 Utasítás, 1850:69.
 7 Utasítás, 1850:69., 71-72.

Grundbesitzthum des ... wohnhaft in der Gemeinde ... Haus-Nr. ... Tehát a címlapon fel kellett tüntetni a tulajdonos család- és keresztnévét, lakhelyét és házszámát, majd fel kellett sorolni az általa bírt telkeket és azok adatait. A táblázat főbb rovatai: *A birtokrészlet folyó helyrajzi száma / Fortlaufende topographische Parcellen Nro.; A birtokos család- és keresztnéve, lakása / Des Grundbesitzers Zu- und Vorname, Wohnort; A birtokrészlet miveltési ága / Des Grundstückes Culturartung; Az adóbiztos vizsgálata következtében tett változtatás az osztályban / Aenderung der Classe nach der vorgenommenen Prüfung durch den Steuer-Commissär; Tiszta haszon (jövedelem) pengő pénzben / Entfallender Reinertrag im Gelde in C. M.; Észrevételek / Anmerkung.*⁸

Egyéni birtokívek összesítése

A község számára valamennyi birtokívról összesítést (egyéni birtokívek betűsoros összesítései, birtokjövedelmi ívek betűrend szerinti sommázata, Summarium aller einzelnen Besitzbogen) kellett összeállítani, „*mellyben minden egyes birtoklajstrom összege bent foglaltassék*” mégpedig a tulajdonosok nevének betűrendjében.⁹

Állandó kataszter

Az állandó kataszter tulajdonos-nyilvántartásairól az 1856., az 1865., az 1869. és az 1904. évi felmérési utasítások rendelkeztek. Egy részük (házszámjegyzék, névjegyzék) a műszaki felmérés előtt keletkezett, másik részük a műszaki felmérés folyamán (felvételi előrajz, bir-

tokvázlat), illetve a felmérést követően, a téli munkaszakaszban (telekkönyv, névjegyzék, lakóházak jegyzéke, egyéni birtokív, birtokívek összesítése). Az utóbbi két esetben a műszaki személyzet vezette a nyilvántartásokat.¹⁰

Névjegyzék a felmérés előtt

A névjegyzéket (betűsorozatos névjegyzék, betűsoros jegyzék, betűsoros névjegyzék, a föld- és házbirtokosok betűrend szerinti lajstroma, betűsor szerinti lajstrom, alphabetisches Verzeichniß der Grundbesitzer, alfabetični imenik) a felmérés előtt egy évvel az adóhivatal állította össze községenként, azzal a céllal, hogy a mérnökök munkáját segítsék a „birtokosiktatás” („birtokigtatás”), vagyis a birtoklási adatoknak az egyes felmérési munkarészekbe (felvételi előrajz, birtokvázlat, telekkönyv) történő bejegyzése során.¹¹

A névjegyzéket az adóhivatal a provizórium idején készült birtokívek összesítéséből és egyéni birtokíveiből, telekkönyvekből állította össze. 1904-től azonban már a mérnök szerkesztette azt a házszámjegyzék alapján a birtokívek összesítésének segítségével, a községbe érkezését követően.¹²

A névjegyzéket 1855-től a *Formulare zu § 86. / Minta a 86-ik §-hoz jelzésű minta*, 1856-tól az *X' minta*, 1865-től az *LVII. minta*, 1869-től a *VII. minta* és 1904-től a *13. minta* szerint készítették, amelynek a címlapjain a következő címek szerepelnek: *Alphabetisches-Verzeichniß aller in der Gemeinde N. befindlichen Grund- und Hausbesitzer / Betürend szerinti lajstroma az N. községben lévő minden föld- és házbirtokosoknak* (1855), *Alphabetisches Verzeichniß*

8 *Utasítás*, 1850:62., 79–80.

9 *Utasítás*, 1850:80. *Utasítás*, 1869:70. *Oktatás a hatóságok és községek részére a földadói szervezési felmérésnél lévő kötelezettségek, valamint az ezzel kapcsolatban álló községi és tulajdonjogi határok igazítása és leírása iránt, a soproni cs. k. helytartósági osztály területében*. Sopron, 1855:105. (= *Oktatás*, 1855) Közölte TÖRÖK ENIKŐ: „Kupucok s más effélék”. A kataszteri községek terhei a felmérés idején. *Catastrum*, 4. (2017) 4:52. (= TÖRÖK, 2017).

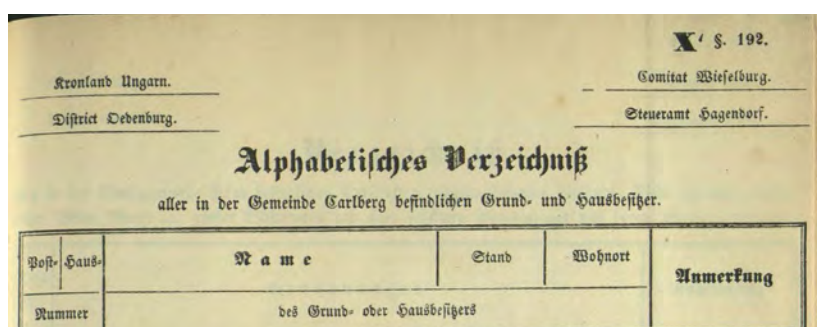
10 *Instruction*, 1856. *Instruction*, 1865. *Utasítás*, 1869. *Utasítás*, 1904. Az utasítások szövege, illetve a német nyelvű utasítások modern magyar fordítása – Tuza Csilla munkája – elérhető a *Catastrum* honlapján (www.catastrum.hu). Az 1904. évi utasítás horvátul is megjelent, az egyes irattípusok horvát nevét ez alapján adom meg. Egyes települések kataszteri munkarészeiről l. REISZ T. CSABA: Lajoskomárom kataszteri iratai (1857–1859). *Catastrum*, 1. (2014) 2:22–31., TÖRÖK ENIKŐ: Szentes részletes felmérése. *Catastrum*, 3. (2016) 4:38–46.

11 *Instruction*, 1856:192–193. *Instruction*, 1865:144., 156., 325. *Utasítás*, 1869:59., 115., 146., 230. *Utasítás*, 1904:63., 204., 243., 284., 289. és 13. minta. *Oktatás*, 1855:86–87. TÖRÖK, 2017. 50.

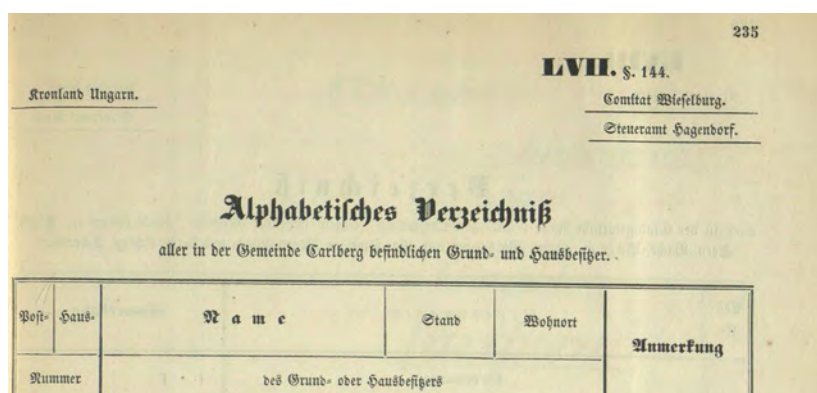
12 *Instruction*, 1856:192. *Utasítás*, 1869:70., *Utasítás*, 1904:63.

- A felmérés előtt készített névjegyzék címe és fejléce az 1855. évi „Oktatás”-ból

- A felmérés előtt készített névjegyzék címe és fejléce az 1856. évi utasításból

- A felmérés előtt készített névjegyzék címe és fejléce az 1865. évi utasításból

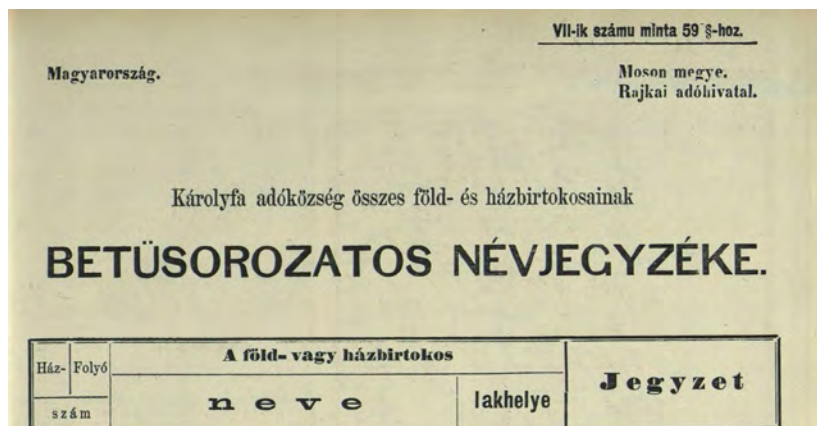
aller in der Gemeinde Carlberg befindlichen Grund- und Hausbesitzer (1856, 1865), Károlyfa adóközség összes föld- és házbirtokosainak betűsorozatos névjegyzéke (1869), Móriczvár I. és II. rész rend. tanácsu város betűsoros névjegyzéke (1904). A táblázatok rovatai: sorszám (Postnummer), házsám (Hausnummer), a

lett feltüntetni.¹³

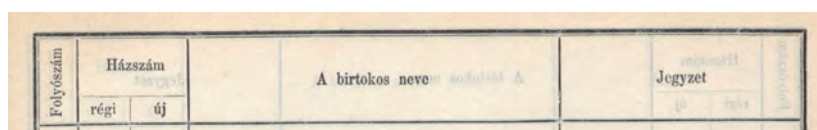
A lepecsételt jegyzéket az adóhivatal elküldte a vármegyének, a szolgabírói hivataloknak, a megye ellenőrzés után eljuttatta a pénzügyigazgatóságához, majd az aligazgatókon keresztül kapták meg a mérnökök. A mérnökök összevetették a jegyzéket a tényleges állapottal,

föld- vagy háztulajdonos neve, „polgári állapota” (pl. földműves, földesúr / Bauer, Gutsbesitzer) és lakhelye (Name, Stand, Wohnort des Grund- oder Hausbesitzers), jegyzet (Anmerkung). 1869-ben nincs külön rovat a „polgári állapot”, 1904-től a lakhely számára. A táblázatban a tulajdonos nevének betűrendjében – személyeknél ebben a sorrendben: családnev, ragadványnév zárójelben és keresztnév – adták meg az adatokat. A lakóházaknál és szilárd anyagból épült gazdasági épületeknél, ha azok tulajdonosa nem egyezett meg a telek tulajdonosával, a jegyzékben a telek tulajdonosát kellett megnevezni, az épület tulajdonosát pedig a jegyzet rovatban kel-

13 Oktatás, 1855:86. Török, 2017. 50. Instruction, 1856:192., 194–195. Instruction, 1865:144., 147–155. Utasítás, 1869:59., 61–70. Utasítás, 1904:63-66.

■ A felmérés előtt készített névjegyzék címe és fejléce az 1869. évi utasításból

■ A felmérés előtt készített névjegyzék fejléce az 1904. évi utasításból

és az esetleges változásokat piros tintával jelölték.¹⁴

A felmérés befejeztével a névjegyzéket összefűzték a házzám- és a dűlőnévjegyzékkel, az 1865. évi utasítás már úgy rendelkezett, hogy csak a házzámjegyzékkel kellett összefűzni, de 1904-től ismét visszatértek a korábbi gyakorlathoz. Ezt követően átadták a felügyelőnek, aki ellenőrzés után az aligazgatónak továbbította, ő a térképtárba adta, vagy ha még nem volt térképtár, akkor a pénzügyigazgatósághoz továbbította, 1865-től azonban visszajuttatta az adóhivatalnak. 1869-től a szervezeti változások miatt (az aligazgatói tisztség megszűnt) a felügyelő közvetlenül a térképtárba adta a jegyzéket, 1904-től pedig a kataszteri helyszínelési felügyelőséghez került.¹⁵

Házzámjegyzék

A községenkénti házzámjegyzéket (lakházak kivonata, lakházak kimutatása, községbeli házbirtokosok jegyzéke, házjegyzék,

Häuserverzeichnis, popis kuća) kezdetben szintén az adóhivatal készítette egy évvel a részletes felmérés megkezdése előtt a névjegyzék alapján. A részletes felmérés segédeszköze volt, a birtoklási adatoknak a felmérési munkarészekbe (felvételi előrajz, birtokvázlat, telekkönyv) való bevezetésében segítette a mérnököt. 1904-től a mérnök a felmérendő községbe érkezése után a házzámjegyzék szerkesztésével kezdte munkáját, a helyszínen a „község által kirendelt bizalmi férfiak és birtokbemondó köz-

reműködésével, valamint a községi (városi) földadónyilvántartó által vezetett házjegyzék segélyül vételével, az érdekelt tulajdonosok meghallgatása után” állította azt össze.¹⁶

A házzámjegyzék csak abban különbözik a névjegyzéktől, hogy itt nem betűrendben, hanem a házzámok sorrendjében adták meg a tulajdonosokat, ami egyúttal azt is jelenti, hogy nem az összes tulajdonos szerepel benne, hanem csak azok, akik az adott községben laktak. Az 1865. évi utasításban kiemelték, hogy ebben a nyilvántartásban a háztulajdonost kellett feltüntetni, a jegyzet rovatban a telektulajdonost, ha két különböző személyről volt szó.¹⁷

A betűsoros névjegyzék formanyomtatványát használták a házzámjegyzék készítéséhez, 1904-től pedig a 12. mintát (címe: „Móriczvár I. és II. rend. tanácsu város házjegyzéke”), amelynek fejléce teljesen megegyezett a névjegyzék fejlécével.¹⁸

A lepecsételt jegyzéket az adóhivatal el-

14 Oktatás, 1855:106–107. Török, 2017. 52. Instruction, 1856:197., 260., 377. Instruction, 1865:158–159. Utasítás, 1869:63., 71–72. Utasítás, 1904:63.

15 Instruction, 1856:387–388., 390. Instruction, 1865:208., 334., 373–375. Utasítás, 1869:278–280. Utasítás, 1904:329., 332., 334.

16 Instruction, 1856:192–193., 377–378., 388. Instruction, 1865:145–146., 208., 325. Utasítás, 1869:59., 62., 68. Utasítás, 1904:62., 139., 204., 243., 283., 332. és 12. minta

17 Instruction, 1856:193. Instruction, 1865:145., 154. Utasítás, 1869:60.

18 Utasítás, 1904:62.

Folyószám	Hátszám		A háztulajdonos neve	Birtokarány	Jegyzet
	rég	új			

■ A felmérés előtt készített hátszámjegyzék fejléce az 1904. évi utasításból

küldte a vármegyének, a szolgabírói hivataloknak, a megye ellenőrzés után eljuttatta a pénzügyigazgatóságához, majd az aligazgatókon keresztül kapták meg a mérnökök. A mérnökök összevetették a jegyzéket a tényleges állapottal, és az esetleges változásokat piros tintával jelölték. 1904-től a kész hátszámjegyzéket a mérnök és a község elöljárói aláírták és lepecsételték, a felügyelő láttamozta.¹⁹

A felmérés befejeztével a hátszámjegyzéket összefűzték a névjegyzékkel és a dűlőnévjegyzékkel, az 1865. évi utasítás már úgy rendelkezett, hogy csak a tulajdonosok névjegyzékével kellett összefűzni, de 1904-től ismét visszatértek a korábbi gyakorlathoz. Ezt követően átadták a felügyelőnek, aki ellenőrzés után az aligazgatónak továbbította, aki a térképtárba adta, vagy ha még nem volt térképtár, akkor a pénzügyigazgatóságához továbbította, 1865-től azonban visszajuttatta az adóhivatalnak. 1869-től – a már említett – szervezeti változások miatt a felügyelő közvetlenül a térképtárba adta a jegyzéket, 1904-től pedig a kataszteri helyszínelési felügyelőséghez került.²⁰

Telekkönyv

A telekkönyv (birtokrészleti jegyzőkönyv, Parcellen-Protokoll, régi kataszteri telekkönyv) az ingatlanok (pl. helyrajzi szám, művelési ág, terület) és a tulajdonosok (pl. név, lakhely, hátszám) adatait tartalmazza. Az 1904. évi utasítás megkülönbözteti az egyoldalas táblázat formájában készített „birtokrészleti jegyzőkönyv”-et (zapisnik čestica) és a „kataszteri telekkönyv”-et (katastralni

zemljištnik), az utóbbi tulajdonképpen a régi, kétoldalas táblázat formájában készült „birtokrészleti jegyzőkönyvnek” felel meg. Tartalmilag csak abban különbözött a

kettő, hogy az utóbbiban „a földadó alá nem eső területek minősége is a megfelelő rovatban jelzendő”.²¹

A telekkönyvet (1904-től a „birtokrészleti jegyzőkönyv”-nek nevezett telekkönyvet) a mérnöksegéd állította össze a téli munkaszakaszban, a központosított állomáson, ahova a terepről berendelték a műszaki személyzetet. A szerkesztéshez a birtokvázlatokat, a hátszámjegyzéket, a névjegyzéket, valamint az összeadási jegyzőkönyvet használták, az utóbbiból a telek területének nagyságát állapították meg. 1904-től a „birtokrészleti jegyzőkönyv” alapján készített „kataszteri telekkönyv” „rendszerint a felügyelők által megbízott felmérési közegek mint alkumunkások által hivatalos időn kívül, ívenkénti külön díjazás mellett szerkesztetik akképp, hogy az a kellő időben, mindenesetre pedig a felmérési munkálatoknak végösszehasonlítására teljesen lezárva rendelkezésre álljon”.²²

A munkához az utasítások mintát is közöltek, 1856-tól a C” minta, a 1865-től a LXXIII. minta és 1869-től a XXI. minta, valamint 1904-től az 51. minta („birtokrészleti jegyzőkönyv”) és az 56. minta („kataszteri telekkönyv”) szerint kellett dolgozni. A mintákon a következő címek szerepelnek: *Original-Parcellen-Protokoll der Gemeinde Zurndorf sammt Colonne Pilinger* (1856); *Original-Parzellen-Prokoll der Gemeinde Zurndorf sammt Colonne Pilinger* (1865); ... *adóközség birtokrészleti jegyzőkönyve* (1869), *Móriczvár I. és II. rész rendezett tanácsú város birtokrészleti jegyzőkönyve az 1903. évi részletes felmérés*

19 *Instruction*, 1856:197., 260., 377. *Instruction*, 1865:158–159. *Utasítás*, 1869:71–72. *Utasítás*, 1904:65.

20 *Instruction*, 1856:387–388. *Instruction*, 1865:208., 373–375. *Utasítás*, 1869:278–280. *Utasítás*, 1904:329., 332., 334.

21 *Utasítás*, 1904: 299–300., 333.

22 *Instruction*, 1856:295., 337., 340., 344. *Instruction*, 1865:262., 323. *Utasítás*, 1869: 168., 228. *Utasítás*, 1904: 200., 281., 284., 289., 299. Az összeadási jegyzőkönyvről l. Török, 2013. 224.

alapján; *Móriczvár I. és II. rész rendezett tanácsú város kataszteri telekkönyve az 1903. évi részletes felmérés alapján* (1904).²³

A telekkönyvben a helyrajzi számok sorrendjében felvett adatok a következők: szelvényszám (Nummer des Aufnahmeblattes), dűlőnév (Benennung des Riedes), helyrajzi szám (Birtokrészlet száma, Nummer der Parcellle), a tulajdonos házszáma (Hausnummer), neve (Vor- und Zuname) és lakása (Wohnort des Grundeigentümmers), a telek művelési ága (Cultur-Gattung) és területe (térfogata, Flächeninhalt), jegyzet (Anmerkung). 1869-ig megadták a telek jogi állását (gesetzliche Eigenschaft des Grundes: gutherrliche Gründe = uradalmi telkek, Sessional-Gründen = szesszionális telkek, freiveräußerliche Gründe = szabad birtoklású telkek), a tulajdonos polgári állását (Stand des Eigenthümers / Besitzers),

épületeknél (Gebäuden) pedig, hogy tartozik-e hozzá udvar (Hofraum) vagy kert (Garten). Ha az egymást követő parcellák ugyanahhoz a tulajdonoshoz tartoztak, „detto” jelölést alkalmaztak az első parcellát követően. 1865-től a közös tulajdonosoknál külön rovatban tüntették fel a birtokarányt (Antheile). Az 1904. évi utasítás kitért arra is, hogy mi kerül a jegyzet (Anmerkung) rovatba: perességre vonatkozó információ, idegen telken lévő építmény, folyószabályozási műtárgyak tulajdonosának neve és házszáma, szolgalmi jog, véderdők stb. A 19. századi telekkönyvek első rovatát a (Birtokállományi főkönyv lapjának oldala, Blattseite des Besitzstand-Hauptbuches) a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) őrzött példányokban általában nem töltötték ki, az utolsót (Utalás a bekövetkezett későbbi változásokra, Hinweisung auf nachträglich

Blattseite des Hauptbuch-Grundbuches		Benennung des Riedes		Nummer der Parcellle		Gesetzliche Eigenschaft des Grundes		Vor- und Zuname			Stand			Wohnort			Cultur-Gattung			Flächen-Inhalt			Zählender Reinertrag			Anmerkung			Hinweisung auf nachträgliche eingetretene Veränderungen	
Blattseite des Aufnahmeblattes	Nummer des Aufnahmeblattes	Benennung des Riedes	Nummer der Parcellle	Grund	Grund	Grund	Grund	Vor- und Zuname	Stand	Wohnort	bei der Vermessung	bei der Classification	n. ö. Loch	□	□	□	□	fl.	fr.	fl.	fr.	fl.	fr.	fl.	fr.	fl.	fr.	im Folge	im Jahre	

■ A telekkönyv fejléce az 1856. évi utasításból

Blattseite des Hauptbuch-Grundbuches		Benennung des Riedes		Nummer der Parcellle		Gesetzliche Eigenschaft des Grundes		Vor- und Zuname			Stand			Wohnort			Cultur-Gattung			Flächen-Inhalt			Zählender Reinertrag			Anmerkung			Hinweisung auf nachträglich eingetretene Veränderungen	
Blattseite des Aufnahmeblattes	Nummer des Aufnahmeblattes	Benennung des Riedes	Nummer der Parcellle	Grund	Grund	Grund	Grund	Vor- und Zuname	Stand	Wohnort	bei der Vermessung	bei der Classification	n. ö. Loch	□	□	□	□	fl.	fr.	fl.	fr.	fl.	fr.	fl.	fr.	fl.	fr.	im Jahre		

■ A telekkönyv fejléce az 1865. évi utasításból

Birtokállományi főkönyv lapjának oldala		Szelvény		Dűlő megnevezése		Birtokrészlet száma		Házszáma		A földbirtokos			A részlet			Jegyzet			Utalás a bekövetkezett későbbi változásokra	
Birtokállományi főkönyv lapjának oldala	Szelvény	Dűlő megnevezése	Birtokrészlet száma	Házszáma	vezeték- és keresztneve	lakhelye	Birtokarány	Művelési ága	térfogata	hold	öl	évi tisztasági jövedelm	frt.	kr.	fl.	fr.	Utalás a későbbi változásokra			

■ A telekkönyv fejléce az 1869. évi utasításból

Szelvény		Dűlő megnevezése		Birtokrészlet helyrajzi száma		házszáma		A földbirtokos			A részlet			Jegyzet			Utalás a későbbi változásokra	
Szelvény	Dűlő megnevezése	Birtokrészlet helyrajzi száma	házszáma	családi és utóneve	lakhelye	Birtokarány	művelési ága	területe	hold	öl	évi tisztasági jövedelm	frt.	kr.	fl.	fr.	Utalás a későbbi változásokra		

■ A telekkönyv („birtokrészleti jegyzőkönyv”) fejléce az 1904. évi utasításból

23 *Instruction*, 1856:340., 343. *Instruction*, 1865:323. *Utasítás*, 1869:228. *Utasítás*, 1904:281., 299.

A birtokos		A birtokrészlet				mívelési ága						Megjegyzések		Árter	
neve	lakása	ház-szám	osztály	szántóföld	kert	rét	szőlő	terület mérték:	terület összesen	alosztályok	oszt. hold	össz. hold	terület	árter	
				hold	hold	hold	hold	hold	hold	hold	hold	hold	hold	hold	

■ A telekkönyv („kataszteri telekkönyv”) fejléce az 1904. évi utasításból

eingetretene Veränderungen) olykor igen, pl. itt utaltak a későbbi függelékekre, amelyekbe a változásokat bejegyezték. A telkek területét minden oldalon összeadták, és a telekkönyv végén ezeket összesítették.²⁴

A telekkönyveket fekete tintával vezették, a későbbi változásokat pirossal, a még későbbieket kézzel írták. Végül a lapokat összefűzték.²⁵

Ellenőrzéskor a mérnök és a segéd összevetette a telekkönyvet a birtokvázlattal, a névjegyzékkel és a házsámjegyzékkel, végösszehasonlításkor pedig minden munkarésszel össze kellett vetni.²⁶

Ezt követően átadták a telekkönyvet a felügyelőnek, aki átvizsgálta és továbbította az aligazgatónak, aki ellenőrzés után a térképtárba adta, ha nem volt térképtár, akkor elküldte a pénzügyigazgatóságnak. 1869-től a felügyelő a térképtárba helyezte el, 1904-től a „birtokrészleti jegyzőkönyv” a térképtárba, a „kataszteri telekkönyv” a kataszteri helyszínelési felügyelőséghez került.²⁷

Lakóházak jegyzéke

A lakóházak jegyzékét (lakházak kivonata a birtokrészleti jegyzőkönyvből, Auszug der Wohnhäuser aus dem Parzellen-Protokolle) a telekkönyvből állították elő a „házosztály- és házbér-adó kivetésének ellenőrzése végett”. Lakóháznak tekintették mindazokat az épületeket, amelyek „lakrészekkel bírnak, habár rendeltetésük szerint még másra is használatnak, például a borpincék s.a.t.”, de a jegyzékbe a házhelyeket is felvették.²⁸

A jegyzéket 1856-tól a D”, 1865-től a LXXIV. és 1869-től a XXII. mintának megfelelően készítették, a minták címei: *Auszug der Wohnhäuser aus dem Parzellen-Protokolle Zurndorf sammt Colonie Pilinger* (1856, 1865); *Lakházak kivonata ... adóközség birtokrészleti jegyzőkönyvéből* (1869).

A kétoldalas táblázatban a helyrajzi számok sorrendjében megadták a helység nevét (Name der Ortschaft), a szelvényszámot (Nummer des Blattes), a helyrajzi számot (Birtokrészlet száma, Nummer der Parzelle), a háztulajdonos házsámját (Des Hausbesitzers Haus-Nummer), valamint vezeték- és keresztnévét (Des Hausbesitzers Vor- und Zuname), továbbá a lakóház minőségét (Az épület neme, Gattung des Gebäudes). Mint a többi irattípusnál, a minta itt is több rovatot tartalmaz, mint amennyit az utasítások szövege bevezető adatként felsorol. Ilyen például: *A ház emeleteinek száma / Stockwerke, Birtok-arány / Antheile, Lakalkatrészek mennyisége / Anzahl der Wohnbestandtheile*. A telkek számát minden oldal végén összeadták, majd a jegyzék végén összesítették.²⁹

A mérnök a jegyzéket a telekkönyvvel és a házsámjegyzékkel összevetette, majd összefűzve átadta a felügyelőnek, aki ellenőrzés után továbbította az aligazgatónak, aki átnézte, majd a térképtárba adta, térképtár hiányában elküldte a pénzügyigazgatóságnak. 1869-től a felügyelő közvetlenül a pénzügyigazgatósághoz juttatta.³⁰

1889-ben megszüntették a jegyzék készí-

24 *Instruction*, 1856:340–343. *Utasítás*, 1869:228–229., 324. *Utasítás*, 1904:281., 288., 299–300.

25 *Instruction*, 1856:387. *Instruction*, 1865:373. *Utasítás*, 1904:287.

26 *Instruction*, 1856:377., 383. *Instruction*, 1865:325., 367., 369. *Utasítás*, 1869:230., 271., 274. *Utasítás*, 1904:289., 323–324., 326.

27 *Instruction*, 1856:388–390., 421. *Instruction*, 1865:374–375. *Utasítás*, 1869:279., 280. *Utasítás*, 1904:331–332.

28 *Instruction*, 1856:345. *Instruction*, 1865:181., 326. *Utasítás*, 1869:94., 231.

29 *Instruction*, 1856:345–346. *Instruction*, 1865:326–327. *Utasítás*, 1869:231–232.

30 *Instruction*, 1856:378., 387–390. *Instruction*, 1865:327., 373–375. *Utasítás*, 1869:232., 278–280.

■ A lakóházak jegyzékének fejléce az 1856. évi utasításból

■ A lakóházak jegyzékének fejléce az 1865. évi utasításból

■ A lakóházak jegyzékének fejléce az 1869. évi utasításból

tését, mivel a lakóházak a telekkönyvekben, a névjegyzékben, az egyéni birtokívekben és azok összesítésében is előfordulnak.³¹

Névjegyzék a felmérés után

A névjegyzék (alphabetisches Verzeichniß der Grundbesitzer, földbirtokosok betűsorozatos névjegyzéke, betűsoros kivonat) a tulajdonosok betűrend szerinti nyilvántartását szolgálta. A segéd szerkesztette a felmérés előtti névjegyzék, a telekkönyv – 1904-től a „birtokrészletli jegyzőkönyv”-nek nevezett telekkönyv – felhasználásával.³²

Szerkesztése 1856-tól az F”, 1865-től a LXXVIII., 1869-től a XXVI. és 1904-től az 52. minta szerint történt, amelyek címe: *Alphabetisches Verzeichniß der Gemende Zurnadorf sammt Colonie Pilinger* (1856, 1865), ... *adóközség föld- és házbirtokosainak betűsorozatos névjegyzéke* (1869), *Móriczvár I. és II. rész rend. tanácsu város ház- és földbirtokosai neveinek betűsoros kivonata* (1904).³³

1904-ig a táblázat a következő adatokat tartalmazta a tulajdonosok nevének betűrendjében: sorszám (Fortlaufende Nummer), szelvénytípus (Benennung der Section), a tulajdonos házszáma (Des Eigenthümers Haus-Nr.), neve (Name), „polgári állása” (Stand) és lakóhelye (Wohnort), valamint jegyzet (Anmerkung). Nem volt külön rovat a helyrajzi számoknak, de az utasításokban azok felvételét is előírták, ezek a jegyzet rovatba kerülhettek. 1904-től minden tulajdonos külön oldalra került, a sorszám, a tulajdonos neve és házszáma (más községbeli tulajdonosnál lakhely is), valamint a helyrajzi szám(ok) megadása volt kötelező. A közös tulajdonosokat a jegyzék végére kellett bevezetni.³⁴

A füzetformátumú jegyzéket a mérnök ellenőrizte és összevetette a telekkönyvvel, majd átadta a felügyelőnek, aki ellenőrzés után továbbította az aligazgatónak, aki átnézte, majd a térképtárba adta, térképtár hiányában elküldte a pénzügyigazgatóságnak. 1869 után a felügyelő közvetlenül a pénzügyigazgatósághoz juttatta, 1904 után pedig a kataszteri helyszínelési felügyelőséghez.³⁵

31 31849/1889. PM rendelet a birtokigatás, vizsgálati vonalak bejegyzése, szabályrendeletek gyűjteményének vezetése, törzskönyvi lapok kiigazítása, lakház kivonat szerkesztésének és határleírás munkálatok összehasonlításáról. Az „Országos Kataszteri Felmérés” ügykörére vonatkozó rendeletek gyűjteménye 1870. évtől 1897. év végeig. Összegejt.: GÁNÓCZY SÁNDOR – TÖRÖK FERENC. Bp., 1898. 181.

32 *Instruction*, 1856:351–352., 377. *Instruction*, 1865:332. *Utasítás*, 1869:237. *Utasítás*, 1904:290.

33 *Instruction*, 1856:356. *Instruction*, 1865:332. *Utasítás*, 1869:237.

34 *Instruction*, 1856:351–355. *Instruction*, 1865:332–333. *Utasítás*, 1869:237–238. *Utasítás*, 1904:290–293.

35 *Instruction*, 1856:379., 387–390. *Instruction*, 1865:334., 373–375. *Utasítás*, 1869:239., 278–280. *Utasítás*, 1904:294., 329. 332.

Fortlaufende Nummer	Benennung der Section	Des Eigenthümers		Anmerkung
		Haus-Nr.	Name, Stand und Wohnort	

- A felmérés után készített névjegyzék fejléce az 1856. évi utasításból

Fortlaufende Nummer	Benennung der Section	Des Besitzers		Anmerkung
		Haus-Nr.	Name, Stand und Wohnort	

- A felmérés után készített névjegyzék fejléce az 1865. évi utasításból

Folyó szám	Szelvény	A birtokosnak		Jegyzet
		Ház-száma	neve és lakhelye	

- A felmérés után készített névjegyzék fejléce az 1869. évi utasításból

1 39	Antal Gábor	6. sz.
1421.		
*) Birtokoskint külön lapon szerkesztendő.		
Műst. Felső-Tiszavölgyi ármentesítő társulat		
38. sz.		
1005, 1006, 1006, 1021, 1022, 1023, 1024, 1215.		

- A felmérés után készített névjegyzék mintalapja az 1904. évi utasításból

Egyéni birtokív

Az egyéni birtokíveket (individuelle Besitzbögen, Auszug aus dem Vermessungs-Anschläge für das allgemeine Kataster, katastralni posjedovni list) az egyéni birtok nagyságának megállapítása és az esetleges felszólalások megkönnyítése céljából készítették a telekkönyvek összeállítását, valamint a telekkönyvek (1904-ben a „birtokrészleti jegyzőkönyv”) és a felvételi előrajzok összevetését követően. A segéd szerkesztette a mérnök felügyeletével, de ha ő nem boldogult vele, akkor

a mérnök maga készítette el 1856-tól a „G” minta, 1865-től a „Formular LXXIX.”, 1869-től a XXVI. minta 241. §-hoz és 1904-től az 54a-e minták szerint, a névjegyzék és a telekkönyv alapján.

A címlapon feltüntették az ország (Kronland; 1904-től ez elmaradt), az adókerület (Steuerbezirk, 1865-től elmaradt), az adóhivatal (Steueramt, 1869-től elmaradt), a vármegye (Komitat) és a község (Steuergemeinde) megnevezését, a tulajdonosnak a névjegyzékben megadott sorszámát (Nr.), a tulajdonos nevét és házszámát, más községbeli lakosoknál a lakhelyet és az ottani házszámot. Az egyes utasításokban közölt minták a következő címekeket tartalmazzák: *Auszug aus dem Vermessungs- und Schätzungs-Anschläge für das allgemeine Kataster, betreffend das Grundeigenthum des Adler (vulgo Guber) Carl, wohnhaft in der Gemeinde Zurndorf Haus Nr. 8, und Miteigenthümer Brunner Georg Nr. 12 und Mayer Johann von Erben Nr. 15. (1856); Auszug aus dem Vermessungs- und Schätzungs-Anschläge für das allgemeine Kataster, betreffend den Grundbesitz des Deifert Johann und Maria, geb. Mayer, seiner Ehegattin, wohnhaft in der*

Máramaros vármegye
beszélfűrés,
osztályozási vidék.

54. é. számú minta a 294. §-hoz.
Móriczvár I. és II. rész katasztr.

házszám.

523. szám.

Nagyháti erdő

birtokosai

kataszteri birtokive.

Folyószám	A földbirtokos				Tiszta jövedelem		Nyilvántartási jegyzetek
	neve	lakhelye	házszáma	birtokaránya	frt	kr	
1	Abodi Károly	Hemerőfalva	72	15/240			
2	Dombosi István	Várad	20	20/240			
3	Kerösi Sándor	Jászai	10/141	10/240			
4	Pintér József	Móriczvár	I. 34	45/240			
			ab.				
10	Sárosi Gyula	Móriczvár	3	II. 7.	22/240		

16. rakl. sz. Kataster. (Csm.) 1. oldal 42*

Máramaros vármegye
beszélfűrés,
osztályozási vidék.

54. é. számú minta a 294. §-hoz.
Móriczvár I. és II. rész katasztr.

házszám.

453. szám.

Fehér András mint kezelő

és birtoktársai

kataszteri birtokive.

Folyószám	A földbirtokos				Tiszta jövedelem		Nyilvántartási jegyzetek
	neve	lakhelye	házszáma	birtokaránya	frt	kr	
1	Fehér András	Gáncsér	6	13/40			
2	Bévez Péter	Óvár	művel (27)	20/40			
3	Domszky József	Móriczvár	II. 36	3/40			
4	Órosz György	Balna	művel (55)	4/40			
		összesen		40/40			

16. rakl. sz. Kataster. (Csm.) 1. oldal 42*

■ Közös tulajdonú ingatlanok birtokíveinek címlapja az 1904. évi utasításból

Gemeinde Zurndorf Haus Nr. 9 in der Colonie Pílinger und der folgenden Mitbesitzer (1865); Egyéni birtok-ív tartalmazván a kataster felmérési és becslési munkálataiban felvett, ... községben ... házszám alatt lakó ... saját, és esetleg birtoktársainak birtokát (1869); 345. szám. Szentpéry Lajos kataszteri birtokíve (1904); 452. Fehér András (Kanyó) és birtoktársai kataszteri birtokíve (1904). Az 1904. évi utasítás arról is rendelkezett, hogy hogyan kell eljárni közöstudajdonú ingatlan esetén. Ilyenkor vagy a közös birtok kezelőjének neve, vagy ennek hiányában a legnagyobb résszel bíró tulajdonos neve, vagy egyforma részarány esetében a betűrendben első helyen álló tulajdonos nevét tüntették fel, vagy pedig a közös ingatlan közismert külön elnevezését. Pl. 453. szám *Fehér András mint kezelő és birtoktársai kataszteri birtokíve*; 523. szám *Nagyháti erdő birtokosainak kataszteri birtokíve*. Emellett a címlapon fel kellett sorolni az egyes tulajdonosok adata-

it: nevét, lakhelyét, házszámát, birtokarányát és a tiszta jövedelmet.

A birtokív táblázatos részében a helyrajzi számok (Nr. der Parcellen in der Mappedes Katasters) sorrendjében adták meg a telkek adatait: a dűlőnevet (Benennung des Riedes), az egyes telkek területét (Flächenmaß) és művelési ágát (Cultur-Gattung), valamint az „összeg” (Zusammen) rovatban az összeadási jegyzőkönyvből vett területi adatokat. A birtokív végén összesítették az adott tulajdonos birtokainak területét. Az egyéni birtokívek számának meg kellett egyeznie a névjegyzék tételszámával. Az 1904. évi utasításban arra is kitértek, hogy mi került a „Nyilvántartási és egyéb jegyzetek” (korábban: Észrevétel / Anmerkung) rovatba, pl. peresség ténye, folyókban létesített szabályozási műtárgyak tulajdonosának neve és házszáma, szolgalmi jog stb.

A mérnök a birtokíveket a telekkönyvvel összevetette, majd a segéd és a mérnök alá-

Name des Grundbesizers	Culturgattung										Gattung			Zehelcher Reinertrag	Anmerkung
	Obstgärten und Baumgärten	Wiesen	Grün	Wälder	Wald	Wald	Wald	Wald	Wald	Wald	Wald	Wald	Wald		
	Flächenmaß										Flächenmaß			fl.	tr.

■ Az egyéni birtokívek összesítésének fejléce az 1856. évi utasításból

Name des Grundbesizers	Wohnort	Culturgattungen nach der Vermessung										Gattung			Zehelcher Reinertrag	Anmerkung
		Gartenland	Wiesenland	Grünland	Wälder	Wald	Wald	Wald	Wald	Wald	Wald	Wald	Wald	Wald		
		Flächenmaß										Flächenmaß			fl.	tr.

■ Az egyéni birtokívek összesítésének fejléce az 1865. évi utasításból

A földbirtokosok nevei	Ház száma	Lakbelyei	Művelési ága a felmérésnél felvett földbirtokoknak						Évi tiszta jövedelem	Észrevétel
			Kertek	Szőlők	Szántóföldek	Bétek	Legelők	Erdők		
Térmérték 1600			Öles holdakban						frt.	kr.

■ Az egyéni birtokívek összesítésének fejléce az 1869. évi utasításból

A földbirtokos	Művelési	Ágák		Tiszta jövedelem	Ebből adómentes	Marad földadó alapul szolgáló	Földadó	Jegyzetek
		nidas	nyíladó					
neve	területmérték: 1 kataszteri hold	— 1600	ölel	frt.	kr.	frt.	kr.	K f

■ Az egyéni birtokívek összesítésének fejléce az 1904. évi utasításból

birtokok nagysága (térmérték, Flächenmaß) és művelési ága (Culturs-Gattung).

Miután az összesítést összevették az egyéni birtokívekkel és a talajhasználati kimutatással, a szerző és az egybehasonlító aláírta. Ezt követően a területi adatokat a telekkönyvvel és a területszámítási jegyzőkönyvvel is összehasonlították. Cérnával összefűzték, a birtokívekkel együtt spárgával átkötötték és átadták a felügyelőnek, aki ellenőrzés után igazolta helyességét. A felügyelő az aligazgatóhoz továbbította azt, aki a térképtárba helyezte el. 1865-től a felügyelő közvetlenül a térképtárba adta az összesítéseket, ha nem volt még térképtár, akkor a pénzügyigazgatóságnak, 1904-től

a kataszteri helyszínelési felügyelőségnek maradtak.³⁷

A kataszteri munkálatok során, 1850 és 1918 között számos olyan nyilvántartás készült, amely az ingatlantulajdonosok adatait tartalmazza, de ezekhez csak az állandó kataszter keretében rajzoltak nagy méretarányú térképeket (felvételi előrajz, birtokvázlat, kataszteri térkép). A családtörténeti kutatásokhoz jól használható iratok nagy része a levéltárakban kutatható, az MNL OL és a megyei levéltárak gyűjteményében. Az utóbbi években megkezdődött digitalizálásuk és online publikálásuk a Hungaricana közgyűjteményi portál Térképek és építészeti tervek című gyűjteményében.

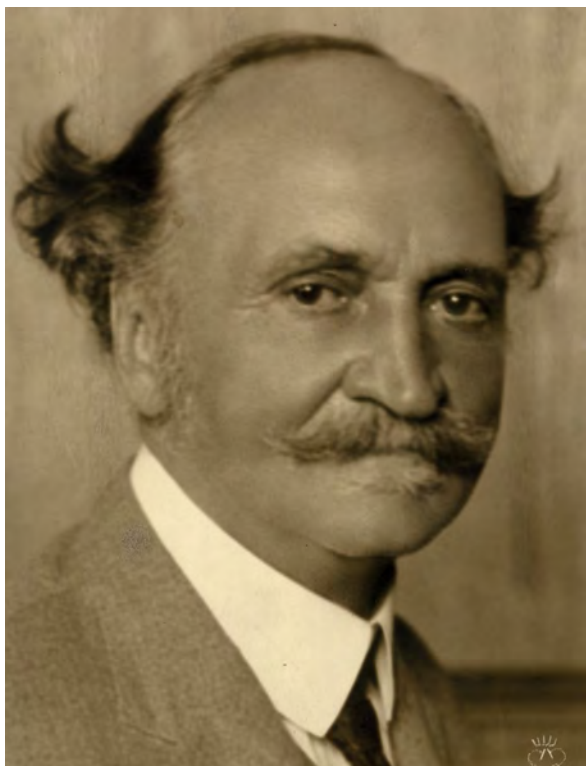
37 *Instruction*, 1856:381., 387–388. *Instrucion*, 1865:337., 373–375. *Utasítás*, 1869:242., 274., 278–280. *Utasítás*, 1904:298., 324., 332., 334. A területszámítási jegyzőkönyvről I. Török, 2013. 224–225.

A kataszteri tiszta jövedelem mint nyugdíj-, illetmény- és adóalap

Molnár Nepomuk János (Sopron megye, Eszterháza) a kántortanítók nyugdíja kapcsán kérte, hogy a nyugdíj kiszámításánál a kántori fizetést is számítsák be, egyúttal sérelmezte, hogy a nyugdíjba is beleszámító földjövedelmet a kataszteri tiszta jövedelem szerint veszik fel. A lelkészek kongruájának összeírására hivatkozva kérte, hogy a földjövedelem megállapításánál a tényleges, és ne a kataszteri jövedelmet vegyék alapul, mert utóbbi alig tízed- vagy huszadrészét teszi ki a valós összegnek.⁵ Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a felvetés jogosságát elismerte és biztosította a képviselőházat, hogy a tanítói földjövedelem meghatározásáról méltányosan fog gondoskodni.⁶

1902. április közepén – amikor felmerült, hogy a tanítói földek tiszta kataszteri jövedelme kétszeres értékben számítson a nyugdíjigénybe – újra fellángolt a vita. Bauer Antal (Veszprém megye, Ugod) és Bakó József (Veszprém megye, Enying) egyaránt túl alacsonynak érezték a felszorozott kataszteri tiszta jövedelmet, utóbbi pedig megismételte Molnár Nepomuk János indítványát, hogy a nyugdíj megállapításánál a tényleges jövedelmet vegyék alapul.⁸

A kataszteri tiszta jövedelemmel alábecsült földhozam kérdése a községi és körjegyzők, valamint a segédjegyzők illetményeinek szabályozásánál is előkerült, erről törvény is született (1904:XI. tc.). Ennek indoklása kitért arra, hogy „a földhaszonélvezeteket csak a kataszteri tiszta hozadék alapján vehettük számításba. Ez pedig jelentékenyen kisebb, mint a föld tényleges jövedelme. Eszerint azon jegyzők összes javadalmazása, akik javadalmukat részben ingatlan haszonélvezetében nyerik, nagyobb értéket

■ Wlassics Gyula (1852–1937) vallás- és közoktatásügyi miniszter (1895–1903), jogász, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. (Jelzet: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár /= MNM TF/ 61/1258⁷)

képvisel, mint amennyinek a mellékelt kimutatásokon fel van tüntetve. [...] Ezért] a jegyzők által haszonélvezett ingatlanok valóságos átlagos jövedelme – a törvényjavaslat törvényerőre emelkedtével a végrehajtás során – ki fog számíttatni, a fizetés-kiegészítésnél nem a kataszteri tiszta hozadék, hanem a valóságos átlagos jövedelem fog tekintetbe vétetni, ennél fogva a fizetés-kiegészítéshez szükséges összeg kisebb lesz [...], a valóságos jövedelem a kataszteri tiszta hozadéknak átlag véve mintegy háromszoros összegét teszi”.⁹ A képviselőház közigazgatási bizottsága egészen nyíltan kimondta, hogy a jegyzői illetménykiegészítés kataszteri tiszta jövedelem alapján történő kiszámolása „nem nyújt biztos

5 Kongrua: a pap minimális évi járandósága. A kongrua összegét a II. világháború befejezéséig az állam állapította meg egy bizottságon keresztül, amelyben az egyház képviselői is benne voltak.

6 25. országos ülés (1901. december 7.) KN, I:366., 371.

A felszólaló képviselők életrajzi adataira l. Országgyűlési almanach 1901–1906. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól. Szerk.: STURM ALBERT. Bp., 1901. Online is elérhető a Hungaricana Közgyűteményi Portálon (www.hungaricana.hu).

7 Ezúton is köszönjük dr. Lengyel Beatrix és Gaskó Judit szíves segítségét a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárban őrzött képviselőportrék felkutatásában.

8 90. országos ülés (1902. április 14.) KN, V:312., 92. országos ülés (1902. április 17.) KN, V:389.

9 A törvény teljes szövege és indoklása online is elolvasható: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu> és KI, XXXI:140–158.

■ Lukács László (1850–1932) pénzügyminiszter (1895–1905, 1910–1912), miniszterelnök (1912–1913) (Jelzet: MNM TF, 62/3345)

támpontot, a közérdek pedig megköveteli, hogy akár az államkincstár, akár a község jogosulatlan megterhelhetésnek ne legyen kitéve.¹⁰

Ezzel párhuzamosan is tartotta magát az álláspont, hogy a földbirtok terhei túl magasak, de a képviselők már itt sem elsősorban a földadót tekintették a legnagyobb problémának. Ez jól tükröződik Baross Károly (Fehér megye, Bodajk) felszólalásában, aki szerint – bár a kataszteri tiszta jövedelem valóban alacsony – a magyar földet a kataszteri jövedelemnél sokkal nagyobb teher nyomja: adósságok, közterhek, községi adók.¹¹ Lukács László pénzügyminiszter válaszában kijelentette: a földbirtokot sújtó terheknek csak elenyészően kevés része az állami adó, a többi olyan adósság, amelyen egy pénzügyminiszter nem segíthet.¹²

Bakó József szerint az osztályba sorozás igazságtalansága eredményezte a földadó méltánytalan elosztását, egyúttal felhívta a figyelmet az ezzel kapcsolatos kérvények elbírálása körüli szabálytalanságokra is. „Én ismerek olyan községeket, amelyeknek földjei kevésbé jó termők, mindössze csak két-három magot adnak minden aratás alkalmával, és azok a földek a kataszteri becselőbiztos által mégis az első osztályba soroztattak és az a szegény nép csak úgy roskadoz a földadó terhe alatt. Közvetlenül azon községek szomszédságában pedig uradalmi földek vannak, amelyek ötszörte olyan jó termők, amelyek tíz-tizenkét magot adnak minden aratás alkalmával, azok mégis a harmadik osztályba vannak sorozva, és földadó-

■ Buzáth Ferenc (1857–1919) gyógyszerész, a Katolikus Néppárt országgyűlési képviselője (Jelzet: MNM TF, 2476/1957)

10 KJ, XXXII:128.

11 44. országos ülés (1902. február 3.) KN, II:224.

12 106. országos ülés (1902. május 2.) KN, VI:259.

juk holdankint sokkal kevesebb, mint a szegény polgárság adója. Ha valamely község e sérelmes ügyben alázatos kérvényével zörget a magas minisztérium ajtaján, az a kérvény visszavetetik vagy pedig egyszerűen agyonhallgattatik. Kerületemben van egy község, amely e sérelmes dologban már évekkkel ezelőtt beadta kérvényét és arra mindeztidáig egyetlenegy betűnyi választ sem kapott.”¹³

Buzáth Ferenc (Vas megye, Rum) azt nehezményezte, hogy az állami haszon biztosítása érdekében nem teremtettek fair helyzetet azzal, hogy ha egy árverésen a kataszteri tiszta jövedelem alatt kelt el egy ingatlan, akkor az illeték kiszabásánál a kataszteri tiszta jövedelmet vették alapul, míg ha felette, akkor a vételárat.¹⁴

Az erdélyi tagosítás

Az 1892:XXIV. tc. és az 1893. évi 356. számú igazságügyminiszteri rendelet alapján végzett erdélyi tagosítást a felszólaló képviselők több szempontból is kritizálták.¹⁵ Sebess Dénes (Marosvásárhely, I. kerület) kifogásolta, hogy a hatályos törvény és rendelet alapján a tagosításnál a kisbirtokossággal szemben előnyt élvez a nagybirtokosság. Ugyancsak hibának tekintette, hogy az államkincstár a tagosítási munkálatokból bizonyos munkarészt a kataszter miatt átvesz, ezáltal olyan ellenőrző szerepet gyakorol a folyamatban, amivel 5-10 évig is elhúzza az eljárást. Kiemelte továbbá, hogy a munkálatok költségeit főleg a kisbirtokosság viseli, mert a kincstár ugyan a mérnöki díjak 20%-át fizeti, ez azonban az összes kiadásnak alig 10%-át teszi ki. Ezenkívül a mérnökökkel is elégedetlen volt: „Ott van azután, t. képviselőház, a mérnökök kérdése és azok megbízhatatlansága, akiket én ezelőtt pár évvel négy szemközti uraknak neveztem; így hívják a Székelyföldön, mert annyira

■ Sebess Dénes (1869–1945), a Függetlenségi és 48-as párt képviselője, író, igazságügy-minisztériumi államtitkár (Jelzet: MNM TF, 3352/1958)

ra megbízhatatlanok, hogy csak négy szemközti lehet velük magyarul beszélni. Ezekből a leghalatlantabb állapotok és visszaélések fejlődnek ki. Megtörtént, t. képviselőház, hogy egy 10 esztendőn át nagy fáradtsággal és költséggel keresztülvitt tagosítás után valaki ugyanazon a helyen, ahol volt neki öt hold birtoka, kapott egy holdat. Ezt jelentette reá nézve a tagosítás. Maga

13 46. országos ülés (1902. február 5.) KN, II:264.

14 106. országos ülés (1902. május 2.) KN, VI:252.

15 A törvény szövege online is elolvasható: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu> Az erdélyi tagosításra bővebben l.: BALATON PETRA: A Kolozsvári Kataszteri Igazgatóság. *Catastrum*, 3. (2016) 2:32. Uő: A székelyföldi birtokrendezések. *Catastrum*, 3. (2016) 1:8–9. A kataszteri részletes felmérés előrehaladását térképekkel is szemlélteti: TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18.; SCHMIDT ANIKÓ: Antalffy Andor adományozásai. *Catastrum*, 4. (2017) 4: 21–35.

16 35. országos ülés (1902. január 21.) KN, II:66., 291. országos ülés (1903. június 13.) KN, XVI:401.

az átalakítás évekig húzódik, részben a kataszteri igazgatóság hibájából, részben a fennálló munkaerők elégtelensége folytán.¹⁶ Issekutz Győző (Erzsébetváros) szintén a tagosításnak és a kataszteri munkálatoknak az 1892:XXIV. törvénycikkelyben meghatározott módon való összekapcsolását kárhóztatta, mivel szerinte az állam a kataszteri munkálatokkal a tagosítást nemcsak hosszadalmassá tette, hanem 50–80%-kal meg is drágította azt.¹⁷

A kataszteri és az ingatlan-nyilvántartási telexkönyvek összhangba hozása

A két nyilvántartás évek óta kiemelt fontosságúként emlegetett összefésülését az 1901–1906.

évi országgyűlési ciklusban először Ballagi Géza (Zemplén megye, Olaszliszka) sürgette meg, aki hangsúlyozta: nagy szükség van az ország északkeleti régiójában a kataszteri felmérés siettetésére, hiszen ettől függ a betétszerkesztés, amelynek alapján (föld)hitelhez lehet jutni, ezáltal pedig akár a kivándorlás is csökkenhet. „Saját választókerületemből hozhatok fel erre egy igen érdekes példát. Ott van Sárospatak, amely 30 000 holdas határral bír, tehát egyike az északkeleti vármegyék legnagyobb gazdálkodó községeinek, amely egyenesen rá van utalva a betétszerkesztésre, a telexkönyvre, s ott a kataszteri munkálatokat csak most fejezték be és a betétszerkesztéshez csak most fogtak hozzá. Nagyon természetes, hogy

■ Sárospatak kataszteri térképének részlete, 1896 (Lechner Tudásközpont Területi, Építészeti és Informatikai Nonprofit Kft. archívuma)

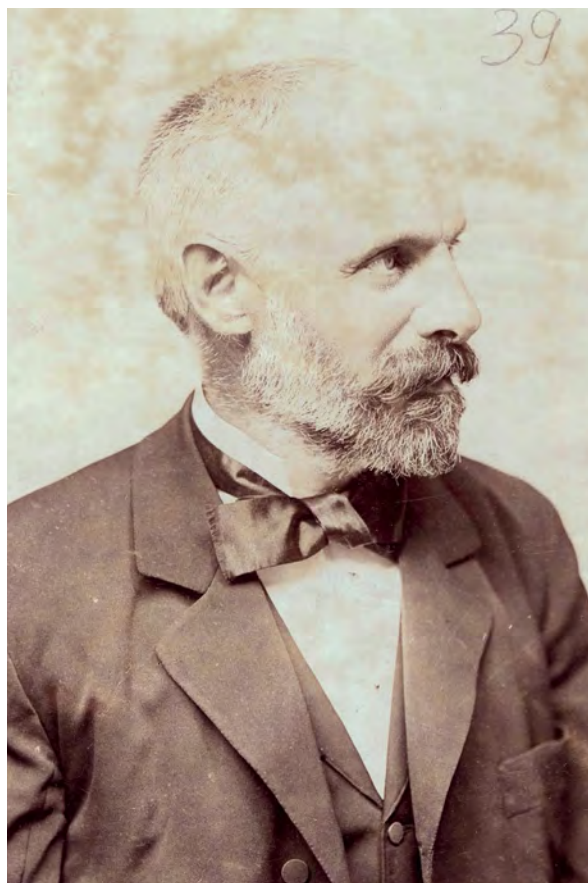

■ Ballagi Géza (1851–1907) történész, jogtudós, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Szabadelvű Párt képviselője (Jelzet: MNM TF, 1271/1957. Egey István felvétele)

ennek következménye az, hogy bizony Sárospatakon is nagy a kivándorlók száma, de hiszem, hogy ezzel is csökkenteni fogjuk ezen számot, bár nem mondom, hogy csakis kizárólag ezzel.¹⁸ Ezt a véleményt vitatta Bizony Ákos (Miskolc, északi kerület), aki szerint a kataszteri felmérést nem követi feltétlenül a betétszerkesztés, ellenben mindenhol a földadó fel-emelésével jár, az adóemelés pedig éppen hogy ösztönzi a kivándorlást. „P[éldának] o[káért] ott van Borsod vármegye, hol a kataszteri felmérés már igen régen be van fejezve, de még betétszerkesztést nem láttam. De egy bizonyos: hogy a kataszteri felmérés mindenütt a földadó felemelésével jár karöltve. Már pedig, hogy va-

laki azért vándoroljon ki, hogy adóját kevesli, alig hiszem.”¹⁹

Nessi Pál (Somogy megye, Tab) ugyancsak a hitelfelvétel miatt sürgette a kataszteri felmérések gyorsabbá tételét: „pl. Komárom vármegyében oly visszás állapotok uralkodnak, hogy a telekkönyvből nem tűnik ki a telekkönyvezett birtok térmértéke, ami azután a hitelkereső közönségnek óriási megterhelésével jár. Mert nem lévén kitüntetve a telekkönyvben a birtok térmértéke, a kataszterrel pedig nem egyezvén meg a telekkönyvbe beírt számok, óriási térkép-költségekkel vannak azok a hitelkereső szegény polgárok megterhelve, amely állapoton mentül hamarabb kellene segíteni.”²⁰ Erre válaszul Lukács László azt felelte, hogy a rendelkezésre álló emberi és anyagi erőforrásokhoz képest az

■ Plósz Sándor (1846–1925) jogász, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, igazságügyminiszter (1899–1905) (Jelzet: MNM TF, 115/1958)

18 41. országos ülés (1902. január 30.) KN, II:161.

19 45. országos ülés (1902. február 4.) KN, II:249.

20 408. országos ülés (1904. március 23.) KN, XXIII:299.

21 408. országos ülés (1904. március 23.) KN, XXIII:302.

illetékesek minden tőlük telhetőt megtesznek a feladat elvégzésére.²¹ Később Nessi Pál Somogy megyével kapcsolatban is megemlítette, hogy a telekkönyvekből hiányzik a térmérték, és konkrét példával szemléltette az ebből adódó problémákat: „Ha [...] a szegény polgár egy 1000 forintos kölcsönt akar felvenni, nem tudja a kataszteri birtokívet kimutatni, mert a telekkönyvi helyrajzi számok és a kataszteri helyrajzi számok nem kvadrálnak, Pozsonyba kell fordulnia a térképhivatalhoz, térképet kell beszereznie, helyszínelnie, azonosítania, úgy, hogy kölcsöne máris 70-80 forintos kiadással jár. Ezek az állapotok nem tarthatók fenn, és azért kérném a t. miniszter urat, terjessze ki figyelmét Somogy megyére.”²² Válaszként Plósz Sándor igazságügyminiszter hasonló szellemben nyilatkozott, mint korábban Lukács László, nevezetesen: ő a maga részéről minden tőle telhetőt megtesz, de lehetetlent ne kívánjanak tőle. Hangsúlyozta továbbá, hogy ami a telekkönyvek kiigazítását illeti, ezt a munkát már mintegy 17-18 000 községben befejezték.²³

Folyószabályozó társulatok

A folyószabályozó társulatok kapcsán Batthyány Tivadar gróf (Zurány) azt nehezményezte, hogy a társulatok olyan területeket is bevontak ártérnek és fizettetnek velük indokolatlanul jelentős többletköltséget, ahol soha nem öntött ki víz. Példának Mosonbánfalvát hozta fel, amit annak ellenére bevontak a Rábaszabályozó Társulat érdekeltségébe és fizettettek vele különböző szabályozási járulékokat, hogy „azon a vidéken, t. ház, régebben csak a legeslegjobb tanulók ismerték a Rábát és csak azok tudták, hogy Rába és Répce van a világon, annyira messze van onnan.”²⁴

Papp Elek (Hajdú megye, Nádudvar) a társulatoknál fizetett hozzájárulási aránnyal kapcsolatban jegyezte meg, hogy bár a befizetést a kataszteri jövedelemmel kombinálva állapítják

■ Batthyány Tivadar (1859–1931), a Szabadelvű Párt képviselője, később a Károlyi-kormány belügyminisztere, 1911. május 30. (Jelzet: MNM TF, 1585/1963)

meg, a magasabban fekvő földek rendre magasabb kataszteri tiszta jövedelemre lettek megállapítva, mint a felmérés idején még vízzel borított, de azóta már sokkal bővebben termő árvízi területek, így a hozzájárulás aránytalan, legjobb esetben is ugyanannyit fizettetnek az árvíztől korántsem egyenlő módon fenyegetett birtokosokkal.²⁵

Major Ferenc (Vas megye, Szombathely) szerint a Rába-szabályozással kapcsolatban az egyik legnagyobb hiba, hogy szárazság idején zajlott a kataszteri felmérés a vidéken, így mindenhol az átlagnál magasabb terményho-

22 481. országos ülés (1904. augusztus 4.) KN, XXVIII:212.

23 481. országos ülés (1904. augusztus 4.) KN, XXVIII:220.

24 75. országos ülés (1902. március 18.) KN, IV:343.

25 76. országos ülés (1902. március 19.) KN, IV:358–359.

■ Tallián Béla (1851–1921), Somogy, Békés és Csongrád vármegyék főispánja, képviselőházi alelnök, földművelésügyi miniszter (1903–1905) (Jelzet: MNM TF, 1031/1933)

zam volt. „Épp azért már e tekintetben is hibás kataszteri felmérés miatt is szükséges, hogy a kormányzat belenyúljon egyszer már a Rába-szabályozás kérdésébe, amely, amint mondám, a ház előtt fel lett hozva, de azért mindig egy stádiumban marad a dolog.”²⁶

Szederkényi Nándor 1904. március 2-án intézett interpellációt Tallián Béla földművelésügyi miniszterhez a bátmonostori földek ártérbe vonásának és túlzott megterhelésének kivizsgálására. Az interpelláció szerint a területek nagy részének kataszteri osztályzata az árvízmentessége okán magas, így az ártérbe vonás indokolatlan, de legalábbis az ármentesítési tehernek kisebbnek kellene lennie. A föld-

művelésügyi miniszter azt válaszolta, hogy a bátmonostori földek esetében a magas költségeket a töltések kiépítése okozta, ugyanakkor ezek a költségek – más társulatokkal összehasonlítva – nem is tekinthetők magasnak.²⁷

A kataszter kiigazítása vagy adóreform?

Az 1901–1906. évi országgyűlési ciklusban a legnagyobb érdeklődést kiváltó ügy a kormány által tervezett kataszteri kiigazítás volt.

Lukács László pénzügyminiszter 1902. október 22-én jelentette be a képviselőházban, hogy a témában a szükséges előkészítő munkák befejezését követően törvényjavaslatot fog előterjeszteni. Ennek során tervezte a becslőjárások és osztályozási kerületek szükség szerinti újrarajzolását, a munkálatok során történt aránytalanságok kiigazítását, a felmérés óta megváltozott művelési ágak rögzítését és az érintett földterületek ennek megfelelő osztályba való sorozását. Jelezte, hogy a törvényjavaslat jelentős előmunkálatokat és adatgyűjtést igényel, amelyet már 1901 elején megkezdték. Lukács ezzel kapcsolatban kijelentette, hogy „felosztottam az egész országot kerületekre, minden kerület több vármegyét foglal magában és minden ilyen kerületbe egy megbízható állami tisztviselő lett kirendelve azzal az utasítással, hogy a helyszínén a legalaposabban és legrészletesebben tanulmányozza a földadó körül fennálló állapotokat, hogy igyekezzék összegyűjteni mindazon adatokat, melyek befolyással vannak a kataszteri tiszta jövedelem alakulására, és tegyen javaslatot a becslőjárások kikerekítése és a tiszta jövedelmi fokozatok új megállapítása tárgyában. Miután azonban ezeket az adatokat csak az illetékes tényezőktől lehet beszerezni, ennél fogva felhívtam az összes gazdasági egyesületeket, az összes ipar- és kereskedelmi kamarákat, az erdőhatóságokat és erdőhivatalokat, hogy mindazokat a tanulmányokat, tapasztalatokat, melyeket a földadónak aránytalan megosztása tekintetében tettek és mindazon forgalmi, talajminőségi, értékesítési

26 76. országos ülés (1902. március 19.) KN, IV:363.

27 431. országos ülés (1904. május 20.) KN, XV:107–108.

és egyéb adatokat, melyek a kataszteri tiszta-jövedelem alakulására befolyással lehetnek, bocsássák rendelkezésére megbízottainknak; ezenkívül felhívtam az összes vármegyei és városi törvényhatóságokat, hogy ezen megbízottakat nehéz és fontos munkájukban támogassák.²⁸

Az ellenzéki képviselők jelentős része nem támogatta a pénzügyminiszter elképzelését. Horváth Gyula (Fehér megye, Csákvár) úgy vélte, a kataszter kiigazítása ismét tetemes anyagi áldozatokat fog követelni, miközben nem az igazságos alapra fektetett progresszív adórendszer behozatalát célozza, és az adórendszert továbbra sem az élvezett jövedelemmel arányban

■ Vázsonyi Vilmos (1868–1926) ügyvéd, a Polgári Demokrátikus Párt alapítója (Jelzet: MNM TF, 67/1012)

álló teherviselési képességnek megfelelően kívánja szabályozni.²⁹ Hasonló szellemben nyilatkozott Vázsonyi Vilmos (Budapest, VI. kerület) és Nessi Pál is, akik elsősorban azt kifogásolták, hogy a kereseti adó rendezése nélkül akarják a földadót megreformálni.³⁰ A törvényjavaslat benyújtására végül az egész országgyűlési ciklusban nem került sor, noha Solymossy Ödön a tervezett kiigazítás felől érdeklődve 1903. december 30-án még interpellációt is benyújtott Lukács Lászlóhoz.³¹

Egyetlen fejleménynek a pénzügyi bizottság jelentése tekinthető az ügyben, amely szerint az adókataszter kiigazítása hat évig fog tartani, valamint 12 és fél millió koronába fog kerülni. A jelentésen több képviselő – Komjáthy Béla (Ungmegye, Nagykapos), B. Kaas Ivor (Nyitramegye, Zsámbokrét) – is felháborodott.³² Bizony Ákos is pénzkidobásnak érezte az új földadókataszter elkészítését 12,5 millió koronáért, mert – nézete szerint – eddig akárhány katasztert csináltak, az mind rossz volt, és ezután is így lesz: felesleges milliókat költeni „csak azért, hogy egy rakás embernek megint hivatalt adjunk”. Ehelyett egy általános jövedelmi adórendszer létrehozását javasolta.³³

Vitás határmenti területek a kataszteri telekkönyvekben

Az 1901–1906. évi országgyűlésen két, magyar kataszteri telekkönyvben szereplő, vitatott hovatartozású település ügyét is tárgyalták. Az egyik Medzibrodze-telep (ma Szlovákia, Mníšek nad Popradom /Poprádremete/ része) volt, amely a Poprád folyó mederváltozása következtében a magyar határhoz került, így Magyarország, Szepes vármegye és Ausztria-Gácsország között vitás területté vált.³⁴

A probléma úgy került felszínre, hogy Ala-

28 136. országos ülés (1902. október 22.) KN, VIII:161–162.

29 143. országos ülés (1902. november 10.) KN, VIII:320.

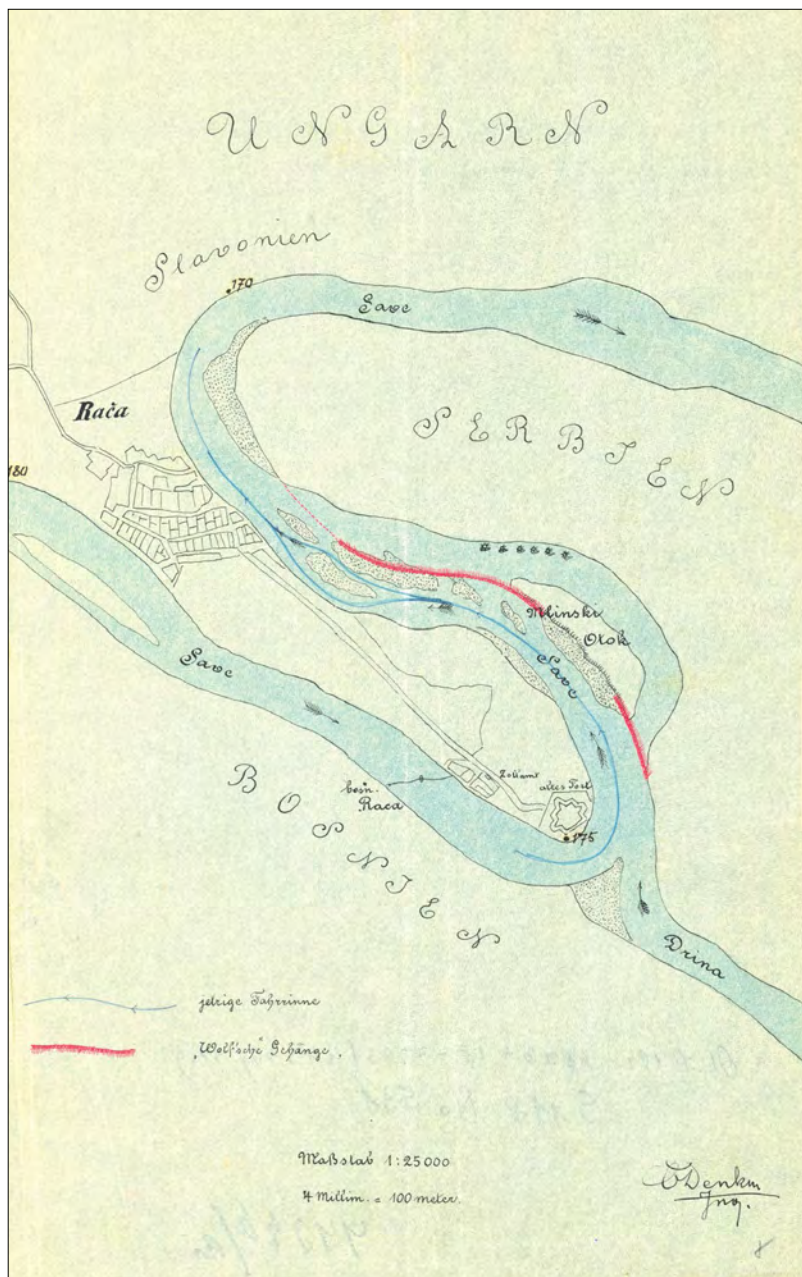
30 144. országos ülés (1902. november 11.) KN, VIII:333., 165. országos ülés (1902. december 6.) KN, IX:353.

31 366. országos ülés (1903. december 30.) KN, XXI:75–76.

32 447. országos ülés (1904. június 24.) KN, XXVI:35. Komjáthy Béla felszólalása uo. 17.

33 453. országos ülés (1904. július 2.) KN, XXVI:176.

34 Gácsország = Galícia. Jelenleg Lengyelország és Ukrajna között fekvő terület, mely 1772 és 1918 között a Habsburg Birodalom legészakibb tartománya volt Lemberg (Lwów, Lviv, Lvov, magyarul: Ilyvó) fővárossal.

■ A Száva Racsa melletti kanyarulatának vízszabályozási térképe Mlinski Otok sziget feltüntetésével, 1896 (MNL OL, Térképtár, Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek, Földművelésügyi minisztériumi térképek / = S 118/ - No. 531.)

pi Salamon Aladár poprádremetei földbirtokos 1896-ban panaszt intézett a belügyminiszterhez amiatt, hogy Medzibrodzét az ausztriai csá-

ban ismételten átadták Zubrzyk községnek.³⁵

A másik vitás ügy a Racsa faluhoz (szerbül Сремска Рача, ma Szerbiában) közeli Mlinski

szári és királyi törvényszék a gácsországi telekkönyv javára telekkönyvezi és ezáltal – véleménye szerint – határsértést követ el. A panaszos birto-ka Medzibrodzében fekdtt, és a magyar kataszterben Rosztokami néven szerepelt. Az ennek nyomán elrendelt belügyminisztériumi vizsgálat során a magyar fél számára kiderült, hogy a kérdést már 1854. október 13-án a cs. kir. Belügyminisztérium 19.814. számú határozatával végleg rendezte, és 1856-ban ezt a területet Ausztria-Gácsországhoz tartozónak ítélte, amit a helyszínen megjelent vegyes bizottság Zubrzyk községnek (ma Ukrajna) át is adott. Bár az illetékes hatóságokat utasították, hogy a változást a földadó-munkálatoknál vegyék figyelembe, ez valamilyen mulasztásból kifolyólag elmaradt, és a községet tévesen már 1856-ban Magyarországhoz telekkönyvezték. Miután a belügyminisztériumi vizsgálat során az Országos Levéltárból, a Szepes Vármegye Levéltárából, a császári királyi hatóságoktól és az egyes tanúktól begyűjtött adatok alapján egyértelműen kiderült a valós tényállás, a 39 hold 538 négy- szögölnyi Medzibrodzét 1903-

35 188. országos ülés (1903. január 21.) KN, X:380–381.; Jelentés a törvényhozáshoz a Zubrzyk ausztriai (gácsországi) község és a Mniszek magyarországi (Szepes vármegyei) községhez tartozó Medzibrodzse telep közti határvita tárgyában. KI, VI:64–65. A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentésére KI, VII:428–429. Medzibrodzével kapcsolatban az Országos Levéltár csak nagyon kevés adatot tudott szolgáltatni, a nevezett térségre vonatkozó, őrzésükben lévő hat darab iratot és egy térképet 1901. június 12-én küldtek meg a Belügyminisztériumnak, ahonnan 1904. december 17-én érkeztek vissza. Minderről bővebben l.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), A Magyar Országos Levéltár levéltára, Általános iratok (=Y 1) - 1901 - I - 197. A térkép jelzete: MNL OL, Térképtár, Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek, Kamarai térképek (= S 11) - No. 693:1.

Otok szávai sziget Szerbiához vagy Magyarországhoz való tartozása volt. Az ügyben a közigazgatási bizottság vizsgálódott, amely megállapította, hogy a 63 hold területű sziget sosem tartozott Magyarországhoz, így a miniszterelnökkel egyetértésben annak a kataszterből és telekkönyvből való törlését támogatta, és konszenzusra jutott abban, hogy a kérdéses területet nemzetközi bizottság mellőzésével Szerbiának önként átengedjék. A javaslatot a képviselőház és a főrendiház is elfogadta.³⁶

Az 1901–1906 évi országgyűlési ciklus törvényeit áttekintve megállapítható, hogy a részletes kataszteri felmérés nyomán megállapított kataszteri tiszta jövedelem az adózás mellett a nyugdíj- és illetménykiegészítések összegét is befolyásolta. Egyre nyilvánvalóbbá váltak azonban az anomáliák: azért, hogy a földbirtokosok számára elfogadhatóvá tegyék a földadót, a kataszteri tiszta jövedelemmel „alábecsülték” a földjövedelmet, ami ugyanakkor a

nyugdíjalapot, illetve egyes illetménykiegészítések alapját is jelentette. Ennek következtében a közbeszédben egyre élesebben elvált a „kataszteri tiszta” és a „tényleges” földjövedelem. A problémák orvoslására a kormány megkezdte a kataszter kiigazítását célzó törvényjavaslat kidolgozását. Tekintve azonban az ügy fontosságát és költséges voltát, a kérdéshez csak hosszabb előkészületeket és adatgyűjtést követően mertek hozzájárulni, így végül a ciklus idején érdemi törvényjavaslatot nem, csupán előtanulmányokat készítettek. Az erdélyi tagosítás, valamint a kataszteri és az ingatlan-nyilvántartási telekkönyvek összefésülése továbbra is lassan haladt, és sok panasz érkezett a folyószabályozó társulatok járulékkivetésére is. A ciklusban a mederváltozások következtében korábban Magyarországhoz telekkönyvezett Medzibrodzét visszaadták Gácsországnak, Mlinski Otokot pedig Szerbiának.

36 491. országos ülés (1904. október 12.) KN, XXIX:36., 514. országos ülés (1904. november 12.) KN, XXX:123.

CSIMA PÉTER

A 19. századi kataszteri felmérés jelkövei

Jászdózsa falu egyedi tájértékeinek 2010-ben történt felvételezésekor a Jászapáti felé eső településhatár egyik határdombján, korábbi táj kutatásaink során általunk addig sehol nem látott, szabályosan faragott kőoszlopra bukkantunk, egyik oldalán bevészt „KF” betűkkel.¹ Geodéziai ismereteink alapján rögtön feltételeztük, hogy földmérési jellel van dolgunk, de azt, hogy mikor és milyen felmérés során állították, akkor alapos vizsgálódás ellenére sem sikerült kiderítenünk. Csak 2018-ban, amikor a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) munkatársainak a 19. századi kataszteri felmérésekkel kapcsolatos kutatásairól értesültem, akkor találtam rá arra a forrásanyagra, amely megvilágosította számomra a történetet. A levéltár munkatársai a 19. században Magyarországon végzett kataszteri felmérések történetének sok részletét felderítették és ismertették a *Catastrum* folyóiratban.² Az eddig megjelent publikációk azonban nem foglalkoztak a felmérési pontok terepi jelölésével.

A kataszteri felmérések módszeréről rendelkező, 1869-ben kiadott magyar nyelvű „*Utasítás*” harmadik fejezetének „F” alfejezete „*Háromszögmérési pontok állandósítása*” címmel hétoldalnnyi terjedelemben foglalkozik a mérési pontokat rögzítő jelkövek és faoszlopok állításának módjáról. Az utasítás mellékletei között pedig a XV. számú „minta” bemutatja a felállítandó jeleket és meghatározza azok elhelyezésének módját.³ A minta rajzai alapján egyértelműen meghatározható, hogy a határdombon lévő jelkövet Jászdózsa kataszteri felmérésekor állították a 19. század második felében.

Jászdózsa ideiglenes kataszteri térképe 1852-ben, a kataszteri térkép és birtokvázlat 1884-ben került kibocsátásra.⁴ Az 1852. évi térkép mindössze két földmérési jelet ábrázol, egyiket sem határdombon. Magyarország kataszteri háromszögelése 1853-ban kezdődött, és 1879-ben érkeztek el Jász-Nagykun-Szolnok vármegyébe, a háromszögelési dokumentumok 1879 és 1882 között készültek. Jászapáti felmérése 1883-ban,

- 1 CSIMA PÉTER – MÓDOSNÉ B. ILDIKÓ: *Jászdózsa kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere*. Kézirat. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Bp., 2010. 79 p.
- 2 TÖRÖK ENIKŐ: Felvételi előrajz, kataszteri térkép és birtokvázlat. *Catastrum*, 1. (2014) 2:14–21. PÁLYI ZSÓFIA KATA: A kataszteri térképek 1869. évi jelkulcsa. *Catastrum*, 1. (2014) 3:19–23. REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2. (2015) 1:3–10.
- 3 *Utasítás a kataszteri felmérés végrehajtására*. Budán, 1869.
- 4 *Dorf Jász Dósa in Ungarn Ofen Pesther District*. Aufgenommen und ausgezeichnet durch Emerich Korponay. [1:7200]. 1852. Országos Széchényi Könyvtár Térképtár, K 601 A1-5. Jászdózsa nagyközség Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében. [1:2880] 1884. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), S 78 Kataszteri gyűjtemény, Térképek – 124. téka – Jászdózsa – 1–28. *Jászdózsa kataszteri birtokvázlata*. Az 1–12, 14–15 és 20-as jelű szelvényeket szerkesztette Rusz Kornél mérnöksegéd, felvette Matejosky József főmérnök; a 13, 16–19 és 21–27-es jelű szelvényeket kiszámította és kirajzolta lovag Mersich Ulászló segédmérnök. [1:2880]. 1884. A birtokvázlatot Jászdózsa Község Önkormányzat Irattára őrzi.

■ Jelköves határdomb a jászdózsai határon vezető dűlőútról nézve, déli irányból (A helyszíni felvételeket a szerző készítette)

Jászdózsáé 1884-ben történt, így a jelkő állítására ebben az időben kerülhetett sor.⁵

Az 1884. évi birtokvázlaton négy határdombot megkülönböztető jelölést kapott, a határdombok szokásos jelölését egyesítve a kataszteri térkép „graphikus pont” jelével. Az így módon jelölt négy határdomb egyike a Jászdózsá–Jászapáti határan ma is meglévő, másfél méter magasú, ovális alaprajzú jelköves domb.

Bár az „Utasítás” szöveges része nem adja meg sem a jelkövek, sem a fából készített jeloszlopok méretezését, a mintarajzokból megállapítható, hogy az elsőrendű pontokon állított köveknek 30 hüvelyk (79 cm) magasnak és 12x12 hüvelyk (31,6x31,6 cm) keresztmetszűnek kellett lenniük. A második, a harmadik és a „négyedik” rendű pontokon elhelyezett jelek pedig egyformán 25 hüvelyk (65,85 cm)

■ 16. számú határdomb jelkövel, Jászdózsá 1884. évi birtokvázlatán

magassággal és 10x10 hüvelyk (26,3x26,3 cm) keresztmetszeti mérettel készültek.

Az „Utasítás” mintarajzokat közül az elsőrendű pontokon állítandó jelek földben és sziklás talajon történő; valamint az alsóbbrendű pontok három típusa (durván faragott kő, rendesen faragott kő és faoszlop) elhelyezésének módjára.

Hét évvel később, 2017-ben ismét terepi vizsgálatokat végeztünk Jászdózsán, ami ezúttal a falu településképi rendeletének előkészítését szolgálta.⁶ Ekkor bukkantam rá Holló László – Jászdózsá Települési Értéktár Bizottságának vezetője – lakóházának udvarán a jelkő egy másik – eredeti helyéről kivett – példányára. A követ feltehetően a Jászdózsá–Jászjákóhalma határvonalról emelték ki,

5 A háromszögelés kezdetéről I. TÖRÖK ENIKŐ: A „földképi”, azaz felmérési igazgató hatásköre az 1854. évi előírások szerint. *Catastrum*, 4. (2017) 2:15–28. A háromszögelési munkarészek őrzőhelye: Lechner Tudásközpont Területi, Építészeti és Informatikai Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság archívuma, Könyvek 299–300. V/151. és V/153. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Háromszögméreti jegyzőkönyv, 1880; Könyvek 473. I/189. Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Kézikönyv, I., II. III. rendű hálózat, 1879; Könyvek 649., 664–665. I/199. I/198., I/197. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Kézikönyv, Vízzintes szögmerések felsőbb rendű hálózatban, 1880; Könyvek 746. I/206. Heves és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Kézikönyv, Vízzintes szögmerések II. és III. rendű hálózatban, 1882; Könyvek 753. I/208. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Kézikönyv, Vízzintes szögmerések felsőbb rendű hálózatban, 1882; Könyvek 754. I/207. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Kézikönyv, Vízzintes szögmerések II. és III. rendű hálózatban, 1882; Könyvek 1190., 1194. V/166., V/170. Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, Háromszögméreti jegyzőkönyv, 1882; Vázlatok 2026. X/107. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, számolati és kitzzési vázlatok 1880; Vázlatok 2029. X/109. Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, számolati és kitzzési vázlatok, 1880. Vázlatok 2044. X/118. Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, észlelési és kitzzési vázlatok, 1882. A pontok helyszínrajzi leírása is az archívumban található. Köszönöm dr. Török Enikőnek, hogy Némethné Meier Éva, a Lechner Tudásközpont adatszolgáltatási felelőse adatközlését velem megosztotta.

6 ALVÁRI CSABA – CSIMA PÉTER – MÓDOSNÉ BUGYI ILDIKÓ: *Jászdózsá településképi arculati kézikönyve*. Kézirat. Bp., 2017. 49 p.

■ Jászdózsza-Jászapáti határdombon lévő jelkő

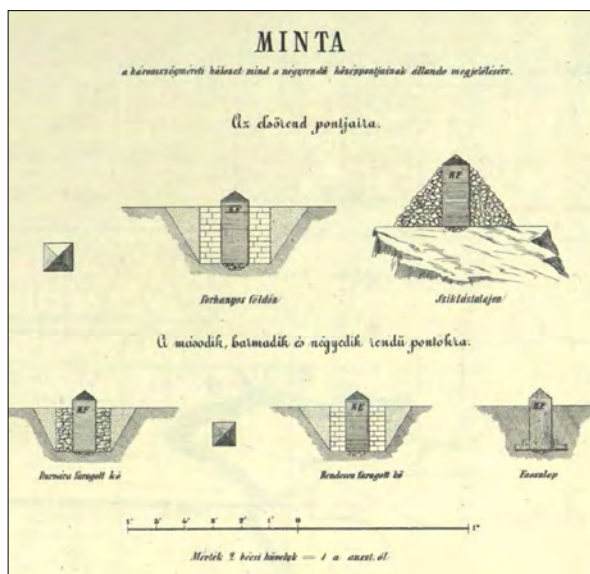
■ Jelkő Holló László jászdózsai lakóházának udvarán

■ A határdomb a jelkövel Jászapáti felől, keleti irányból nézve

a múlt század hatvanas éveiben, a nagyüzemi szántóföldi táblák kialakításakor.

Az „*Utasítás*” szerint a háromszögmérési pontokon állítandó köveket úgy kellett a földre helyezni, hogy a „földszínén” csak 6 hüvelyk (azaz 15,8 cm) maradjon vissza. A Jászdózsza-Jászapáti határdombon lévő jelkő ennél jobban kimagaslik a földből, ami arra utal, hogy az állítása óta eltelt mintegy másfél évszázad alatt a domb kissé megsüllyedt, erodálódott, a kő ezzel szemben stabilan áll, feltehetően az előírás szerint kőrakással megtámasztva. Az „*Utasi-*

■ XV. minta az 1869. évi „*Utasítás*” 176. §-ához

tás” nem mondja meg, hogy melyik oldalon kell lennie a KF bevésésnek, de a jászdózsai jel elhelyezéséből látható, hogy a kő feliratos oldalát a határvonal irányába fordították. Minden bizonnyal azért, hogy ne lehessen összetéveszteni a településhatárt vagy birtokhatárt jelölő kövekkel, amelyekre mindig a település, illetve a földbirtok irányába eső oldalon vésték

■ A határdomb a jelkövel Jászapáti felől, keleti irányból nézve

■ Köves határdomb jelkövel Pusztamonostor és Jászfényszaru határvonalán

fel az adott település vagy a birtokos nevének kezdőbetűit.

Érdekesség, hogy az *Utasítás* szerint a jelkövek és oszlopok alá földalatti jeleket kellett tenni. Ez a módszer már jóval korábbról ismert, mivel a határjelek állításánál is gyakran alkalmazták, annak érdekében, hogy a határjel illetéktelen eltávolítása, esetleges jogtalan áthelyezése után is maradjon bizonyíték az eredeti határpont helyére.⁷

A Jászdózsán folytatott tájvizsgálattal egyidejűleg további hat jársági település tájértékeit kutattuk fel munkatársaimmal, eközben összesen mintegy 80 határdombot találtunk és vetünk listába. A jászdózsaihoz hasonló KF betűs jelköre azonban eddig sehol nem bukkantunk. Az egyetlen, nagy valószínűséggel ugyancsak a 19. században háromszögelési pontra állított, hasáb alakú faragott követ Pusztamonostor–Jászfényszaru határában találtam egy

nagyméretű határdombon, betűjelzés nélkül. Ez a földmérési jel azonban feltehetően korábbi időszakból való. A hét település összességében több száz kilométer hosszúságú határvonalának jelentős része gépkocsival megközelíthetetlen. Ebből következően egyáltalán nem kizárt a kataszteri felmérések idején állított további jelkövek megléte, amelyek eddig nem kerültek elő.

A 19. századi kataszteri felmérések során a háromszögelési pontokon elhelyezett jelkövekből valószínűleg nem sok maradt meg az országban. Az elsőrendű pontokat lecserélték stabilabb, betonelemes jelölésekre. Az alsóbbrendű pontok nagy része a beépítések, az útépitések következtében, illetve a szántóföldeken a nagyüzemi táblaméretes kialakításakor tűnt el. A megmaradtak viszont kultúrtörténeti jelentőségű tájelemek, szakmatörténeti és településtörténeti emlékek. Felkutatásuk és megőrzésük az örökségvédelmet szolgálja.

⁷ TAKÁCS LAJOS: *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Bp., 1987.

MIKESY GÁBOR

Földrajzi nevek a térképeken.

Magyar mikrotoponimák vizsgálata térképi források alapján¹

Bevezetés

1. A dolgozat Magyarország földrajzi neveinek zömét kitevő mikrotoponimákkal, azokon belül a külterületek neveivel foglalkozik a térképi ábrázolásban betöltött szerepük szempontjából. Általános tapasztalat, hogy a különböző források – legyenek azok térképek vagy egyéb, helyadatokat is közlő szöveges források – ugyanarról a kisebb régióról igen nagy változatosságú helynévanyagot mutatnak még akkor is, ha közel egyidejű adatokról van szó. Bár Magyarországon igen nagy hagyománya és nagy irodalma van a földrajzi nevek kutatásának, a különböző térképen előforduló nevek feltárására, elemzésére való szándékot egyelőre nem találtam a szakirodalomban. A térképek a mikrotoponimák legjelentősebb hordozói, több részletes térképsorozat elkészült az egész országot átfogóan, különösen azokon a területeken kell nagy figyelmet fordítani rájuk, ahol nem készültek más, pl. nyelvészeti célú helynévgyűjtések.

A helynevek a szókincs igen jelentős mennyiségű és erős nyelvi, kulturális, történeti értéket magukban hordozó állományát képezik, ezért alapos megismerésük társadalmi és tudományos érdek. A nevek az élet számos területén és több tudományban szolgáltathatnak értékes adatokat a névtani és nyelvészeti megközelítéseken túl, leginkább a történeti (hely-, társadalom-, gazdaság-, család- és művelődéstörténet) és földrajzi vonatkozásokat emelném ki, de akár az ökoszisztéma változásai is megragadhatók a nevek által. Ugyanakkor maga a nevek kutatása sem nélkülözheti az érintett tudományokban való minimális jártasságot, a

földrajzi nevek valamennyi típusa multidiszciplináris megközelítést igényel. A névkincs egy új kiaknázási lehetősége egy bizonyos revitalizációs igény kielégítése: újranevesülő területeken előszeretettel keresik elő a régi helyneveket, hogy arról nevezzék el utcáikat, cégeiket stb. A források minősítése elengedhetetlen valamennyi felhasználási területhez, ehhez pedig kritikai megközelítés szükséges. A kritikának alapvetően támaszkodnia kell a névállományok keletkezési körülményeinek feltárására: a célokra, a szellemi közegre, a módszertanra és az adatolás személyi és technikai lehetőségeire, legyen a forrás akár történelmi, akár kortárs. A legfontosabb a hitelesség kérdése. A mikrotoponimák esetében ezt úgy fogalmazhatjuk meg: a forrás mennyire alapul a szóban forgó helyen élő lakosság valószínű névhasználatára.

A földrajzi nevek lokálisan rögzült, fizikailag – ha nem is élesen, mégis alapvetően – elkülöníthető objektumokra vonatkozó, azokat egyedien azonosító nyelvi elemek. A nevek és a névvel jelölt objektumok (másképp denotátumok) kapcsolatát a térképek biztosítják (beleértve ebbe a fogalomba minden olyan eszközt és alkalmazást is, mely meghatározott rendszer szerint térbeli információt közvetít), így a helynevek szempontjából sem mellékes, hogy milyen célból készült és milyen pontos azonosítást lehetővé tevő térképeken adatolták a neveket. Így a dolgozat célkitűzései között a térképfajták és a helynevek viszonyának tisztázása is szerepel. A földrajzi név a tulajdonneveknek az a fajtája, amelynek esetében a jelölt viszonylag ritkán olyan diszkrét entitás, mint a személy- és állatnevek, tárgyak és címek ese-

¹ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskolájában 2020. január 29-én sikerrel megvédett doktori disszertáció téziseit a Catastrum közlési szabályainak megfelelő szerkesztésben ezúton adjuk közre. *A szerk.*

tében. A névvel azonosított helyek ábrázolása, illetve fordítva, az elkülönített helyekhez nevek rendelése összetett feladat, amelyben a helyi adatközlők és a topográfusok, geodéták együttműködése hozza meg az eredményt. Mind a természet munkája, mind a gazdasági tevékenység következtében a denotátumok is folytonosan átalakulóban vannak, az ott élő társadalom viszonyai sem állandóak, és a különböző korok térképei is többféle névrendszert eredményezhettek, alapvetően a térkép célja és méretaránya függvényében. A térképeknek (jó esetben) követniük kell, hogy a földrajzi nevek egy élő rendszer, egy adott közösség kommunikációs eszközei, fontos szerepük van a közösség térbeli tájékozódásában.

2. Dolgozatom anyaga a két meghatározó térképes ágazatban, a földmérési/kataszteri és a topográfiai/katonai térképezésben alkalmazott (regisztrált vagy csak ábrázolt) mikronevek, kis kitekintéssel más releváns térképfajtákra (pl. turistatérképek) és kiadványokra (pl. nyelvészeti névgyűjtések). A topográfiai térképek közül – mivel többféle méretarányban készültek – lehetőség szerint az ún. alaptérképek a vizsgálat tárgyai. Mivel egy-egy térképezési folyamat akár évtizedeken át húzódhatott, kutatásomnak pontos időhatárait nem tudom megadni, de megállapításaim zöme az 1830-as évek derekától (amikor a 2. katonai felmérés Magyarország területére ér) a rendszerváltásig terjedő bő másfél évszázadra vonatkozik. A kataszteri térképek (melyekből több sorozat is készülhetett a teljes történelmi Magyarország valamennyi községére, átlagosan 25-30 szelvényt eredményezve) összesített szelvénytáráma elérheti a millió darabot, a topográfiai térképek egy-egy sorozatának a szelvényei – a méretarány függvényében – a néhány száztól a négyzet meghaladó mennyiségig terjednek. A térképek névanyagáról digitális korpusz nem áll rendelkezésre, képi anyagok újabban már vannak. A témakör meghatározásakor zömében papíralapú térképeket vizsgáltam, azóta számos régebbi térképsorozat az interneten is elérhetővé vált, és további digitális ál-

lományok keletkeztek földmérési és térképészeti kutatóhelyeken, levéltárakban stb.

Az anyag ilyen bősége egy-egy forrás esetében sem teszi lehetővé a teljes feldolgozást, a következtetések levonásához ez nem is szükséges. A térképi névállományok általában nem függetlenek egymástól, tulajdonképpen egy-egy névállomány a másik tükrében értelmezhető (amennyiben az összevetésekből kiderül, hogy átvételről vagy módosított, illetve új névrajzról beszélhetünk), így mindenképp a szélesebb körű, ám egy-egy forráscsoportot tekintve mintaterületekre épülő áttekintést tartottam célravezetőnek.

A kataszteri térképezés – a 18. századi, félbe maradt és többnyire meg is semmisített kezdeményezések után – a szabadságharc leverését követően indult, s tulajdonképpen tart a mai napig. A kataszteri térképezés első száz évében a földrajzi nevek központi szerepet játszottak, igazgatási funkciók kötődtek hozzájuk. Olyan részletességgel térképezték fel a teljes országot, hogy a legkisebb földrészletek korrekt azonosítását is lehetővé tegyék, ez képezte ugyanis az akkori legfontosabb adónem, a földadó alapját. Későbbiekben a helynevek szerepe fokozatosan háttérbe szorult, elsikkadt.

A topográfiai térképezés a kezdetektől erősen kötődött a katonai feladatokhoz, polgári topográfia csak a vizsgált korszak utolsó harmadában jelent meg. Az előbbiben 1:25000 a leginkább jellemző méretarány, az utóbbiban az 1:10000. A topográfiában a névvel jelölt objektumok merőben különböznek a katasztertől, amennyiben a terepi tájékozódás és a logisztika szempontjai másfajta helyismeretet követeltek meg, mint a földtulajdon nyilvántartása. A domborzat, a vízrajz és a külterületi lakott helyek vonatkozásában törekedtek minél pontosabb felvételekre.

3. Az állami térképezés nagy szervezetet, jelentős műszaki adottságokat és felkészített személyi apparátust feltételező, költséges tevékenység volt mindig, s mint ilyen, szigorú szabályok és ellenőrzések mellett zajlott. E körülményekhez koronként változóan titkosítás is társult. A szabályok vonatkoztak a névírásra is. A különböző jogi érvénnyel bíró előírások

(utasítások, minisztériumi rendeletek, szabályzatok, jelkulcsok, hadparancsok stb.) alapvetően belső használatra jelentek meg, átfogó szabványukat nem történt meg. A disszertáció kísérletet tesz a szabályzatok valamennyi, a név-írást érdemben befolyásoló paragrafusának, szakaszának minél szélesebb körű feltárására és a végrehajtásuk vizsgálatára is. Arra, hogy a térképkészítésben szabályzatok szabták meg a névírás fő jellegzetességeit, korábban kataszteri vonatkozásban Földi Ervin, topográfiai vonatkozásban Hőnyi Ede is felhívta a figyelmet.²

4. Különös figyelmet fordítok a következő aspektusokra: a névadatok hitelessége szempontjából elsődleges fontosságú annak a kiderítése, hogy egy térképmű nevei terepmunka során szerzett, helyi adatközlésen alapulnak-e, avagy régebbi forrás anyagait használták fel újra, részben vagy egészen; az uniformizálási gyakorlatok bemutatása, konkrét névalakoknak egy helyesnek vélt elgondolás szerinti, rendszerszerű megváltoztatását vizsgálva (pl. a 3. katonai felmérés térképein a – vélhetően – összes *lapos* földrajzi köznevet *láros* alakra módosították); a kisebbségi nyelvű helynevekkel kapcsolatos tolerancia vagy elutasítás.

A disszertáció felépítése

1. Az első rész a dolgozat tárgyát, anyagát és célját, illetve a téma aktualitását részletezi. Kiindulópontnak gondolom a multidiszciplináris megközelítést. Alapvetően azt, hogy a helynevekről való tudásunknak nyelvészeti és térkép-történeti oldalról való szimultán megközelítése biztosabb eredményeket, tágabb lehetőségeket kínál a tudomány számára. Részletezem azokat az okokat, melyek miatt soha nem beszélhetünk befejezett névállományról, a földfelszín és a földhasználók állandó változásairól.

2. A második részben kutatástörténet található. Térképi nevek gyűjteményes kiadására egyetlen példát sikerült találnom, bár ennek hasznát Nyirkos István és Reuter Camilló kétértelműen igazolták.³ Térképek és földrajzi nevek viszonyairól leginkább tankönyvek beszélnek, ezek természetesen a készítendő térképekre fókuszálnak, nem a már meglévő vagy egyenesen régi térképek adataira.⁴ Az utóbbira alapvetően nyelvészeti irodalmat tudok ismertetni. Kimondható, hogy ezek körében kutatásra nem támaszkodó megállapítások is elterjedtek, pl. az újabb nyelvérzék számára túl körülményes névadatokat „idegen inzellerek”-nek tulajdonították.

A nyelvészeti névgyűjtések során kataszteri forrásmegjelölésre alkalmazott C és K betűjelek következetlenségeivel azért fontos szembe-sülni, mert a különböző időszakokban másfajta tartalommal készültek a térképek, de ebben a vonatkozásban épp ez a dolgozat igyekszik megteremteni a tisztánlátást.

3. A harmadik rész témája a kataszteri térképezés. A névanyag megismeréséhez is szükség-szerű volt az ágazatnak a közigazgatásban betöltött szerepére, szakmai szervezetére, irányítására kitérni. Az 1848–49-es szabadságharc leverését követően a bécsi udvar az első tevékenységei között vezette be Magyarországon is a földadót és az adó kivetésének alapjául szolgáló katasztert. Az osztrák mintára felépített rendszer egyik központi kategóriája lett és maradt a szocialista átrendeződésig az ún. dűlőnév.

A dolgozat három fő korszakot állapít meg a kataszteri térképezés tulajdonképpen máig tartó történetében a földrajzi nevek megállapítása, használata szempontjából. Mindhárom korszakban külön fejezet foglalkozik a meghatározó utasításokkal. Ugyancsak mindhárom

2 FÖLDI ERVIN: Földrajzi neveink a térképeken. *Geodézia és Kartográfia*, 37. (1985) 1:44–48.; HÖNYI EDE: Hogyan kerülnek a népi helymegjelölések és földrajzi nevek az államigazgatási térképekre? *Névtudományi előadások*. Szerk.: Kázmér Miklós – Végh József. Bp., 1970. 349–352.

3 FEKETE PÉTER: *A Heves Megyei Levéltár kéziratos térképeinek földrajzi nevei*. Eger, 1989.; NYIRKOS ISTVÁN: Térképeink névtani tanulságairól. *Névtudományi előadások*. Szerk.: Kázmér Miklós – Végh József. Bp., 1970. 89–93.; REUTER CAMILLO: Kéziratos térképeink helynévanyagának felhasználása. *Névtani Értesítő*, 8. (1983) 7–18.

4 MAÁCS ENDRE: *A térképek névrája*. Bp., 1955.; FÖLDI ERVIN: *Térképi névírás*. Kézirat, 1988.; FARAGÓ IMRE: *Térkép tervezés – szerkesztés jegyzet*. Kézirat, 2005.

részben foglalkozom a nevek nyelvvel, külön-külön a magyar és a nemzetiségi földrajzi nevekkkel.

4. A negyedik nagy tartalmi egység a másik meghatározó szakág, a topográfiai térképészet világával foglalkozik. Az előző fejezethez hasonlóan itt is szükségszerű kitérni a topográfia céljaira a hadvezetésben, majd a későbbiekben a civil szférában, s ennek megfelelően az intézményi és személyi feltételekre, az idegen mintákra, illetve a tisztán magyar megoldásokra.

A névkutatásban széles körben ismert és használt történeti térképi források mellé olyan topográfiai sorozatokat kívánok állítani, melyek ma már kutathatók, ám névkutatásunk jelentős szakaszaiban biztonságpolitikai okokból titkosak voltak.

A katonai topográfián belül ugyancsak három korszakot állapítottam meg, helyesebben a névírás szempontjából nem adódtak olyan körülmények, amelyek felülírták volna a térképtörténeti korszakolást.⁵ Az első világháborúig a közös hadsereg bécsi Katonaföldrajzi Intézete (Militärgeographisches Institut) irányította a katonai felméréseket. A három, Magyarország területét is érintő felmérésből a két újabbik számottevő és célzott (bizonyos helyfajtákra fókuszáló) tudományos kutatás tárgyává tehető földrajzinév-állományt produkált. Az 1920-tól 1948-ig terjedő rövid önállóság lehetőségeiben szűk ideje alatt új országos felmérés nem készült, a térképek névanyaga viszont az uralkodó nacionalista szellem jegyében jelentősen átalakult. A szocialista rendszer mind a katonai, mind a polgári topográfiában jelentős felméréseket (is) hozott, melynek névtani kiaknázása még várat magára.⁶

A topográfia korai szakaszaira nem voltak jellemzők a komplex utasítások, viszont a jelkölcsökből és járulékos dokumentumokból, cikkekből, sőt hadparancsból több, a névírásra hatással levő elv vagy elvárás ismerhető meg. A harmadik korszakban megjelennek az uta-

sítások, melyek között a névírás részletesen tárgyaló fejezetek is akadnak

5. Az ötödik fejezetben három olyan forráscsoportot tárgyalok kitekintés jelleggel és kisebb részletességgel, amelyek vagy nem országos lefedettségűek, vagy névanyaguk nem közvetlen, helyi felméréssel keletkezett, de a magyar mikrotoponimák tárgyalásakor megkerülhetetlenek.

Egyrészt turistatérképek az ország mintegy ötödéről készültek, névrajzuk többnyire a részletesebb felmérések anyagának felhasználásával készült, viszont a legtöbb ember számára ez a térképtípus közvetíti a legnagyobb számban a természeti környezet mikroneveit.

Másrészt Magyarország földrajzinév-tárának van országosan elkészült és nyomtatásban megjelent verziója, viszont a térképek kis méretaránya csak erősen korlátozott névmennyiség közlését tette lehetővé.⁷

Harmadrészt a nyelvészeti névgyűjtések számos megyei és járási kötetének a magyar nyelv és a magyarországi kisebbségek helynévkincsének, névhasználatának minél teljesebb felgyűjtése volt a célja. Alapvetően szöveges forrásról van szó, de minden egyes település anyagához térképvázlat is tartozik.

6. A hatodik fejezetben néhány földrajzi név ábrázolásának sajátos alakulását mutatom be.

Eredmények

1. A kataszteri térképezés történetében a rendelkezésre álló szabályzatok és a konkrét névanyag ismeretében három jól elkülöníthető korszakot állapítottam meg. A korszakhatárokat kizárólag a helynevek kezelése alapján húztam meg, figyelmen kívül hagyva más szakmai szempontokat. E korszakok megállapítása véleményem szerint hozzájárul a kataszteri névanyag értelmezéséhez.

Az első korszak az 1850-es kezdettől 1894-ig tartott. E korai szakaszban a kataszteri dű-

5 JANKÓ ANNAMÁRIA: *Magyarország katonai felmérései 1763–1950*. (Bp.) 2007; BUGA LÁSZLÓ – HEGEDŰS ÁBEL – JANKÓ ANNAMÁRIA – MIHALIK JÓZSEF – ROJKÓ ANNAMÁRIA – SUBA JÁNOS – SZABÓ BÉLA – SZABÓ GYULA – SZABÓNÉ SZALÁNCZI ERIKA – TREMMEL ÁGOSTON – VÁRSZEGI LAJOS: *A magyar katonai térképészet 100 éve*. Bp., 2019. (= MKT100).

6 MKT100.; *A magyar földmérés és térképészet története I–IV*. Főszerk.: JOÓ ISTVÁN – RAUM FRIGYES. Bp., 1990–1993.

7 *Magyarország földrajzinév-tára II*. (19 megyei kötet). Szerk.: FÖLDI ERVIN. Bp., 1978–1981.

lőnevek forrása a helyi községi előjáróság. A kataszteri mérnöknek a község vezetőinek pecsétes igazolásával kellett tanúsítania, hogy a nevek a községi akaratot tükrözik, azt megmásítani nem volt módja. A dűlők névanyagán külső tényezők hatása nem érződik, a kisebb-ségi nyelvek neveinek korlátozása sem.

A második korszakot 1894 és 1957 közé teszem. Ekkor a földmérő mérnök és a kataszteri szervezet jogosítványai megnőnek a névanyag alakításában. Különösen figyelemre méltó, hogy a nemzetiségek által lakott vidékek, helységek névanyagát hivatásszerűen formálták magyar nyelvűre, élve mind a fordítási eljárások különböző módjaival (*Lange Äcker > Hosszú földek, Zahumenice > Kertek mögött*), mind új, de magyar nyelvű nevek alkotásával (*Ruthacker > Rudas, Dolnje Jezero > Alsó ezres*). A nyelvi beavatkozások nagy területen voltak jelentős hatással a magyar földrajzinév-állomány szerkezeti és lexikai tulajdonságaira. A fordított, kifejezetten a kataszter céljára alkotott nevek mint élőnyelvi adatok jönnek elő későbbi gyűjteményekben. A nevek spontán magyarosodása korábban is megfigyelhető volt (pl. Nagytétény, Mór), e korszakban viszont nagy mennyiségben és helyi egyeztetés nélkül, rossz értelmezéssel is megvalósulhatott.

A harmadik, máig tartó korszakban a dűlőnevek elveszítették minden korábbi igazgatási funkciójukat. Az állami földmérés szervezeteinek operatív szintjein, a földhivatalokban nincs és nem is volt a földrészletek neveivel kapcsolatos, kötelezően végrehajtandó, szabályozott és ellenőrzött tevékenység. A helynévi megírások ugyan megmaradnak a térképek többségén, de ez már korántsem általános. Ellentmondó szabályzatok és az emberi tényezők változatossága alakította a névállományt, amelyben az írások elhelyezése a legkevésbé sem tükrözi a helyi névhasználatot.

A nyelvészeti névgyűjtésekben általánosan alkalmazott eljárás a kataszteri térképek anyagának forrásként való felhasználása. A disszertáció hozzájárul a névadatok forrásértékének minősítéséhez korok szerint. Nem kutatott terület a térképi neveknek az élőnyel-

vi névhasználatra való hatása. Kimutatható azonban, hogy a helynevek egy része térképezési munkák során keletkezett, majd mint élőnyelvi adat került be névgyűjtésekbe.

2. A topográfiai térképek mindhárom nagy korszakának (1. világháború előtt, két világháború között, 2. világháború után) megvannak azok az emblemikus térképsorozataik, amelyek lefedték a teljes országot, az első korszakban ez egyben csaknem a teljes nyelvterületet is jelentette. Megállapításaimat kiterjedt mintaterületek névanyagának összevetése alapján teszem. Az első korszakban névanyag tekintetében leginkább előzmény nélküli, terepi gyűjtésre támaszkodó munka a 2. katonai felmérés (1806–1869). A harmadik (1869–1885) olyan névtervvel készült, mely alapként tartalmazta a 2. katonai felmérés névanyagát, azon irodai korrekciókat is végzett. A terepi felmérés nem maradt el, a korábbi névanyagot helyenként (de korántsem egyöntetűen) jelentősen kiegészítette. Mindkét felmérésben fontosnak tartották a nevek helyi nyelven való lejegyzését.

Az önálló magyar topográfia kevés kivételtől eltekintve a korábbi, Bécsből örökölt szelvényeket tekintette alapnak. A korszak végére irodai munkával magyarrá alakították a teljes névállományt pl. *Konjski vrch > Lóhegy, Opáleny vrch > Égett hegy* (Dág), *Dolne pole > Alsó mező* (Piliscsév), *Nova hora > Újhegy* (Keszölc), ill. *Hanfländ B. > Kender-h., Kloster B. > Kolostor-h.* (Leányvár), a bécsi döntésekkel visszakerült területeken is. Új névanyagot néhány olyan területen vettek csak fel, ahonnan turistatérképek kiadását tervezték, ezek az anyagok azonban kiválóak. Májig ezek a nevek képezik az újabb turistatérképek egy részének az alapját is.

A 2. világháború után a katonák az ötvenes évek közepén végeztek olyan alapos „új felmérés”-t 1:25000 méretarányban, melynek névanyaga máig visszaköszön. Viszont csak ott vettek fel a teljes szelvényre új névanyagot, ahol a két világháború közötti anyagot elégtelennek minősítették, azaz a forrásérték megállapításához összevetés szükséges. Erre a felmérésre támaszkodik több turistatérkép.

A polgári topográfiai sorozatok viszont

egyáltalán nem támaszkodtak katonai előzményekre. Az első 1:10000 méretarányú sorozat (1957–1974) alapvetően új helynévgyűjtésnek számít.

A topográfiai térképek nevei a méretarány, a terep tagoltsága és a térképi tartalom zsúfoltságának függvényében kerültek térképre, egységesen érvényesülő irányelvek nélkül. Ám az egész térképezés hierarchikus rendben, a hely-

nevekre is összpontosító szemléletben, azokat ellenőrző rendszerben történt, így egyes térképművek a magyar nyelv földrajzi neveinek kifejezetten gazdag állományát örökítették meg.

3. A dolgozat eredményei használhatók a térképi névírás tervezésében, újabb nyelvészeti névgyűjtések előkészítésében, és szempontokat jelölhetnek ki tudományos kutatások, valamint korpuszépítés számára.

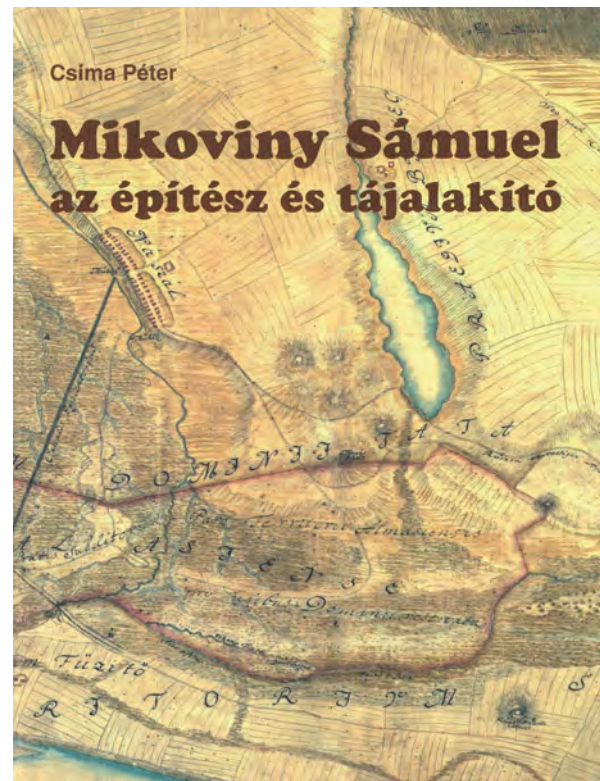
Csima Péter: Mikoviny Sámuel, az építész és tájalkító *Építésügyi Tájékoztató Központ Kft. Budapest, 2019. 152 p.*

Mikoviny Sámuel (1698–1750) eredményekben gazdag munkás életútja miatt számos szakma – így különösen a térképészet, a bányászat, a vízépítés – tekinti őt kimagasló hazai képviselőjének, életéről és tevékenységéről jó néhány – adatokat ismétlő vagy újabb ismereteket is közlő – feldolgozás született.

A vizsgálatok során kevesebb figyelem jutott Mikoviny építészeti és tájépítészeti munkásságára, ezt a hiányt pótolja most Csima Péter összeállítása. A szerző a 228 képpel illusztrált kötetben a főképpen Selmecbányán, kisebb részben Bécsben található terveket tematikusan, azon belül kronológiai sorrendben részletesen bemutatja. Az épülettervek (1733–1749), a Selmecbánya környéki (1737–1744), illetve a Csallóköztől Tatáig terjedő (1729–1747) tájtervek és tájalkító tervei, valamint az utak, hidak, közművek (1733–1748) terveinek ismertetésében néhány eddig nem közölt tervrajz is helyet kapott.

A szerző felkereste Mikoviny építészeti és tájalkító tevékenységének helyszíneit, és feltárta, hogy mi valósult meg, illetve mi maradt meg napjainkig is a tervekől, és hogy azok miként hatottak a települések és a táj alakulására. A megvalósult létesítmények mai állapotának ismertetését a szerző saját fényképeivel egészítette ki.

„Mikoviny Sámuel terveinek – a tervek tar-

talmának és a tervezés-technikai megoldásainak – az egyenkénti ismertetése azok kimagasló szakmatörténeti értékét bizonyítja. Építészeti alkotásainak és tájalkító tevékenységének összességét – más szakterületeken végzett munkáihoz hasonlóan – fontos részét képezik a Kárpát-medence kultúrtörténetének” – írja a szerző.

A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása II.

Háttér, nemzetközi előzmények és saját előzmények a projektben

Magyarország speciális határvidéki helyzeténél és párhuzamos magyar-oszmán forrásadottságainál fogva az oszmán összeírások (defterek) kiadásában és feldolgozásában (a defterológia fejlődésében) a nemzetközi tudományág születésétől kezdve vezető szerepet játszott. A források szövegátiratban való filológiai közlését még ma is a Fekete Lajos nevével fémjelzett „magyar iskola” módszerként tartja számon a szaktudomány.¹ A későbbiekben a különböző típusú defterek összehasonlító elemzésével Káldy-Nagy Gyula, Dávid Géza és Hegyi Klára mutatott új utakat.² Az utóbbi két évtizedben azonban Magyarországon viszonylag csekély számban jelentek meg új szandzsákösszeírás-kiadások.³

A tapu-defterek feldolgozásában az 1980-as évek végétől kezdve a számítógép alkalma-

zása hozott új fordulatot. Az adatbázisszerű feldolgozások Törökországban indultak meg legkorábban. A módszertanról először Mehmed Ali Ünal és Zeki Arıkan írt,⁴ majd 1998–2005 között a Török Történelmi Társaság (*Türk Tarih Kurumu*) által kezdeményezett „*Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi*” (TÜSOKTAR) néven futó széles körű program keretében Ramazan Acun vezetésével szandzsákösszeírások, alapítványi defterek és kádi-jegyzőkönyvek számítógépes feldolgozására kezdődtek kísérletek.⁵ 2005-től indult a „*Tapu Arşiv Bilgi Sistemi*” (TARBIS) című levéltári projekt, melynek célja a Törökországban található levéltári források állományvédelmi célzatú mikrofilmezésén és digitalizálásán kívül azok adatbázisszerű feldolgozása is.⁶ A programok alapján a török kollégák jellemzően onomasztikai, toponímiai és adott területre vonatkozó deftersorozatok összehasonlító elemzéseit végzik.

- 1 Heath W. Lowry: The Ottoman tahrir defterleri as a Source for Social and Economic History: Pitfalls and Limitations. In: *Türkische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von 1071 bis 1920. Akten des IV. Internationalen Kongresses*. Herausgegeben von Hans Georg Majer und Raoul Motika. Wiesbaden, 1995. 183–185.
- 2 Káldy-Nagy Gyula: A dzsizje-defterek és tahrir defterek népességstatisztikai forrásértéke. *Történelmi Statisztikai Közlemények* 3. (1959) 1–2. 108–117.; Káldy-Nagy Gyula: Magyarországi török adóösszeírások. (Értekezések a Történelmi Tudomány Köréből. Új sorozat 52.) Bp., 1970. Dávid Géza: A simontornyai szandzsák a 16. században. Bp., 1982.; Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonasága I–III. Bp., 2007.
- 3 Káldy-Nagy Gyula: A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Szeged, 2000.; Káldy-Nagy Gyula: A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben. Szeged, 2008.
- 4 Mehmed Ali Ünal: Tahrir Defterlerinin Bilgisayarla Değerlendirilmesi Konusunda Bazı Program Denemeleri. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty 1987 Volume 2. Issue 1.* 146–164; Zeki Arıkan: Tapu Defterleri ve Bilgisayar. *Tarih ve Toplum* 96. (1991) 9–12.
- 5 Ramazan Acun: A multi-dimensional database for the social and cultural history of Turkey. *International Journal of Humanities and Arts Computing* 12. (2000) 187–202. A projekt hosszú távú célja Törökország gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténetének széles körű vizsgálata 1300–1923 között a különböző időszakok összeírásai alapján. A projekt keretében két szoftver kidolgozására került sor TAVERMO= *Tarih Veri Modeli* és HiSQL=Historical SQL), melyek már nagyobb területek sajátosságainak összehasonlítását is lehetővé teszik a defterek adatai alapján. A kifejlesztett alkalmazások megtalálhatók a www.kaynakca.info oldalon. A projekt keretében elkészült munkák a következők: *Fatma Acun: Ottoman Administration in the Sancak of Karahisar-ı Şarki (1485-1569): An Analysis Based on Tahrir Defters*. The University of Birmingham, Centre for Byzantine Ottoman and Modern Greek Studies, Birmingham, 1994.; *Emine Erdoğan: Tahrir Defterlerine Göre Ankara'nın Sosyo-ekonomik Yapısı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2004. A Hacettepe Egyetemen működő Ramazan Acun munkái egyéb, a TÜSOKTAR keretei között megjelenő kiadványokat is inspiráltak: *Bahaeddin Yediyıldız- Ünal Üstün: Ordu Yönesi Tarihinin Kaynakları I–III*. Ankara, 1992–2002.; *Mehmet Öz: XV–XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*. Ankara, 1999.; *Yılmaz Kurt: Çukurova Tarihinin Kaynakları I*. Ankara, 2004.
- 6 <https://www.tkgm.gov.tr/tr/sayfa/tapu-arsiv-bilgi-sistemi-tarbis> (letöltés ideje: 2019.04.11.)

A Magyar Királyság területére vonatkozó oszmán kataszteri iratok (szandzsákösszeírások, tímárjavadalom jegyzékek, birtokadományozási naplók, fejadó jegyzékek) adatbázisokban történő feldolgozása itthon az OTKA K 108919 számú pályázatának támogatásával 2014-ben kezdődött meg.⁷ A projekt újszerűsége abban áll, hogy a kifejlesztett és az MNL Országos Levéltárának kutatótermeiben elérhető⁸ „Oszmán összeírások” című SQL adatbázis nem csupán elszigetelt deftereknek vagy egy területre vonatkozó egyes deftertípusoknak a vizsgálatát teszi lehetővé, hanem Magyarországon és tudomásunk szerint a világon is elsőként képes a korábbi mintavétel technikája helyett az általános és helyi tendenciák pontosabb megállapítását biztosító, egyes területekre vonatkozó különböző típusú defter-sorozatok teljes körű vizsgálatára és automatizált térképi megjelenítésére. Ezzel lehetővé teszi az összes török kori kataszteri anyag feldolgozását egyetlen adatbázisban, illetve megjelenítését egy kapcsolt térinformatikai (GIS) adatbázisban, amely további alapkutatásokat szolgálhat, akár a módszertani fejlesztéseket, akár a konkrét történelmi kérdések megválaszolását illetően. Napjainkban a jelen pályázat témájához némileg hasonló, ugyancsak 16–17. századi források (javadalomjegyzékek és birtokadományozási naplók) adatbázisszerű feldolgozása a Hacettepe Üниверsitiesi Történelem Tanszékén Fatma Acun és Emine Erdoğan Özünlü, illetve az İstanbul Medeniyet Üниверsitiesi Információs és Forrástani Tanszékén Bilgin Aydın vezetésével folyik. Az első pályázati ciklusban a kapcsolatfelvétel a török kollégákkal

megkezdődött, jelen projekt időtartama alatt célunk a tapasztalatok kicserélése és egymás eredményeinek beépítése.

Megoldandó problémák

A multidiszciplináris projektet 4 év alatt kívánjuk megvalósítani két kutatóhely, az SQL-GIS adatbázisrendszert működtető és a feldolgozandó hungarikaanyagot őrző Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), valamint a szakembereket biztosító MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont (BTK) konzorciumaként. A két nagy intézmény mellett a projekt megvalósításában részt vesznek az Újvidéki Egyetem szakemberei is, akik az MNL kutatócsoportjához csatlakoztak. (A jövőben tervezzük a most tapasztalatot szerző szerb kollégák közreműködésével a feldolgozások kiterjesztését a szendrői és a szerémi szandzsák területére is.) Ezzel a kutatás meghaladja a nemzeti kereteket, és megerősíti, hogy a megoldandó problémák nemzetközi figyelmet érdemelnek. A pályázat során további célunk minél szorosabb szakmai együttműködés a Bilkent Üниверsitiesi Halil İnalçık Osmanlı Araştırmaları Merkezi (HICOS), illetve a Hacettepe Üниверsitiesi és a İstanbul Medeniyet Üниверsitiesi munkatársaival is, akik szintén érdekeltek a hasonló jellegű kutatásokban. A támogatási összeget hungarikakutatásra, 4 szandzsák mintegy 130 összeírásának adatbázisszerű és térinformatikai forrásfeldolgozására, az SQL és GIS adatbázisok technikai továbbfejlesztésére, az eredmények könyvekben, tanulmányokban, nyilvános adatbázisokban történő publikálására, illetve a kutatások konferenciákon való bemutatására kívánjuk felhasználni.

7 Az adatbázisrendszer egy SQL rendszerű relációs adatbázis („Oszmán összeírások”) és egy GIS rendszerű térinformatikai adatbázis összekapcsolásából áll. Az adatbázisok az MNL OL szerverén működnek és kutatótermeiben érhető el. Az „Oszmán összeírások” adatbázisa interneten 2019 második felétől, az MNL publikus, interneten elérhető segédlet adatbázis-szolgáltatási keretrendszerének pillanatnyilag zajló átalakítását követően lesz elérhető. A web 2.0-ás technológiákat is alkalmazó új levéltári keretrendszer várhatóan a térinformatikai adatbázis interaktív használatát is lehetővé teszi majd. Az adatbázisrendszer alkalmazásával az OTKA K 108919 számú pályázat eredményeként a hatvani, füleki, mohácsi, görögali, pécsi, szigetvári szandzsákok 250 tematikus közigazgatási, településhálózat, adóztatási, népesedési valamint katonai- és pénzügyigazgatási térképe az adott területre vonatkozó oszmán összeírásanyag gazdagságától függő arányban az alábbi linken érhető el: <http://mnl.gov.hu/mnl/ol/terkepek>. (letöltés ideje: 2019.05.03.)

8 A relációs adatbázis 2020. január 22. óta „Oszmán összeírások gyűjteménye” címen elérhető az MNL honlapján az alábbi linken: <https://adatbazisonline.hu/adatbazis/oszman> (letöltés ideje: 2020.02.09.)

A költségek megközelítőleg egyenletesen oszlanak meg a két intézmény között a következőképpen: az adatbázisok fejlesztésének, működtetésének, illetve a hungarikakutatásokat biztosító befektetett eszközöknek az összes költsége az MNL költségvetését terheli, mivel az adatok az MNL szerverén találhatóak. A számítógépek szerverhez kapcsolását (VPN), az adatbázis-fejlesztések telepítését és karbantartását az adatbázisokat működtető MNL informatikusai végzik. A feladatok egy kézben tartásának információbiztonsági oka van (a redundancia elkerülése). Mindkét intézmény a saját dolgozói személyi- és útiköltségeit fedezi, a külföldi kutatókat pedig a konzorciumvezető MNL költségvetéséből díjazza.

A projektben 4 senior kutató, 3 kutató és szintén kutatói státusban 2 szerb szakértő vesz részt. (Közülük 6 oszmanista, 1 oszmanistalevéltáros, 1 történész-geográfus, 1 térképész.) A projekt során foglalkoztatni kívánunk még 1 programfejlesztő informatikust és a TERINFO Bt. 2 térinformatikus szakemberét. Mindannyian részt vettek a projekt előző szakaszában is. A korábbi fejlesztések során szerzett tapasztalataik felgyorsítják a kutatás/fejlesztés folyamatát.

Hipotézis, kulcskérdések, a projekt célkitűzései

1.) Az Oszmán összeírások című adatbázis feltöltése újabb régiók adataival

A Magyar Királyság hódoltság kori oszmán közigazgatásáról korábban csak mozaikszerű adatokkal rendelkezünk. A 16–17. századi hódoltság területén különböző időpontokban összesen mintegy 30 szandzsák működött. Ezek közül hatnak az adatbázisszerű, szisztematikus (vilájet–szandzsák–náhije/kaza–

település szintű) feldolgozásával a 2014–2018 közötti első pályázati ciklusban megkezdődött a török kataszteri anyag befogadására és megjelenítésére alkalmas adatbázisrendszer kifejlesztése és az adataik feltöltése.⁹ A 2014-ben megkezdett munkát folytatva, az adatbázis bővítésével Magyarország újabb régióinak feldolgozása révén a vizsgálható területet kívánjuk kiszélesíteni és oszmán adatait más irányú kutatások (professzionális történészek, hely- és családtörténészek) számára is elérhetővé tenni.

Az OTKA K 108919 számú pályázatban a magyarországi hódoltság határvidékét (hatvani, füleki, mohácsi/pécsi, görögali, szigetvári szandzsák területét) vizsgáltuk,¹⁰ most ehhez képest új régiókkal (szegedi, szekszárdi, szekcsői, koppányi szandzsák = Bács-Kiskun, Csongrád megye, Vajdaság bácskai területe, Tolna és Somogy megye északi része, Fejér és Veszprém megye déli része) kívánjuk bővíteni a Magyar Királyság oszmánok által megszállt területének feldolgozását. A határvidékkel ellentétben, ahol a hódoltság végrehajtása és biztosítása céljából a terület nagy része a szpáhi katonaság kezére került, a hódoltság védettebb, nehézségek nélkül elérhető, gazdaságilag értékes területén – a vizsgálat tárgyául megjelölt Duna–Tisza közén és a tolna-szekszárdi borvidéken – az oszmán kincstár volt a legfőbb birtokos. A pályázat során elsősorban a korábban feldolgozott határvidéki területek és a jelen keretek között feldolgozandó törzsterületi szandzsákok működése közötti különbségeket kívánjuk vizsgálni, illetve vizsgálhatóvá tenni. Feltételezésünk szerint a négy kiválasztott szandzsák a magyarországi oszmán berendezkedés stabilizálódásának négy különböző formáját képviseli.

a) A szegedi szandzsák volt az oszmánok

9 Működésére lásd: Sz. Simon Éva: Útmutató az Oszmán összeírások című adatbázis működéséhez. 2019. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/leveltari_segedlet_oszman_osszeirasokhoz (letöltés ideje: 2019.05.03.); Gábor Demeter – Éva Simon – Klára Hegyi – Zsolt Záros – László Kollányi – Péter Kollányi: Some spatial and temporal aspect of Ottoman accommodation in the Hungarian Kingdom - the possibilities of visualization in GIS. In: Hatice, Oruç; Mehmet, Yıldırım; Songül, Kadioğlu (szerk.) 2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi. Cilt. 1. Ankara, 2019. 319–330.

10 Sz. Simon Éva – Hegyi Klára – Demeter Gábor: Atlasz a 16. századi oszmán jövedelem- és birtokgazdálkodás tanulmányozásához (hatvani, füleki, görögali, mohácsi, pécsi, szigetvári szandzsák) 2019. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/oszman_terjeszkesdes_az_osszeirasok_adatai_alapjan (letöltés ideje: 2019.05.03.)

legelső Magyarországon megszervezett szandzsákja. Az oszmánok a Duna–Tisza közének legdélebbi, katonailag megszállt sávját 1542 februárjában már kinevezett szandzsákbég vezetésével önálló szandzsáknak tekintették.¹¹ A területen már korán megkezdődött a népességcsere, és tapasztalható a települések pusztasodásának megindulása is. A magyar adminisztráció ezt a régiót 1596, Eger eleste után már nem érte el, tisztán oszmán törzs-területnek számítható. A terület ma részben Szerbiában fekszik, ez idokolja az együttműködést a szerb kollégákkal.

b) A szekszárdi szandzsák szintén a magyar végvidék első igazgatási egységei közé tartozott, amely azonban végső formáját viszonylag lassan, a Dél-Dunántúl igazgatási rendszerének többszöri átgondolása után nyerte el. Éppen ezért esetében jól vizsgálhatók a funkcióváltások, illetve a területszervezési szempontok is. A szandzsák végső állapotában valódi „belső”, védett területté változott, hatalmas szultáni birtokokkal, viszonylag kevés és csekély őrsgű várral. A szandzsák kialakítása azért is érdekes, mert igazgatási központja – Szekszárd – korántsem volt a térség legjelentősebb városa. Ilyen igazgatási egységek voltak még a hódoltságban (pl. a nógrádi szandzsák vagy a szintén most feldolgozandó szegedi szandzsák), Szekszárd tehát jó lehetőséget kínál e típus vizsgálatára.

c) A szekcsői szandzsák, bár területe a legkorábban meghódított és megszervezett területek közé tartozik, szervezetenként csak 1563-ban, az első pályázati ciklusban már feldolgozott mohácsi szandzsákból kiválva önállóult. A szekszárdi szandzsákhoz hasonlóan kis területű igazgatási egység elsősorban a dunai út védelmére jött létre. Esetében jól megfigyelhetők a természetföldrajzi tényezők mint területszervezési szempontok. A térség oszmán adatainak feldolgozása a mohácsi csata közelgő 500 éves évfordulója szempontjából is érdeklődésre tarthat számot.

d) A koppányi szandzsák területe a Balatontól délre fekszik. 1552–1555 között szintén

a mohácsi szandzsákból vált ki, ekkor még mint határvidéki szandzsák, kettős feladattal. A nyugati irányú hódolttatások mellett meg kellett oldania a balatoni flotta működtetését is. A szandzsák területe Szigetvár 1566-os elfoglalása után szárazföldön fokozatosan törzs-területi szerepet kapott, míg a Balaton határ szerepe továbbra is fennállt. A szandzsák vizsgálata esetén különösen érdekes kérdés lehet a szpáhi katonaság fluktuációjának változása, illetve jó példával szolgál az elpusztasodott magyar területek oszmán betelepítésére is.

2.) *Kondominium vizsgálatának és térképi ábrázolásának kísérlete*

A 16–17. század folyamán az Oszmán Birodalom a magyar területeken folytatott terjeszkedését nem tudta stabilizálható, természetes határokkal lezárttá, befejezetté tenni, ezért mind az oszmán, mind a magyar fél számára a taktikai műveleti területeik kiterjesztése volt a folyamatos cél. Ezt mind katonai eszközökkel, mind a területen élő lakosság befolyásolásával, azt adózásra bírva próbálták meg elérni. Az ennek eredményeként létrejött oszmán–magyar kettős uralom (kondominium) területének széles forrásbázison történő, település-szintű ábrázolására mindeddig nem történt kísérlet. Az OTKA K 108919 számú pályázata azzal, hogy biztosította az oszmán kataszteri adatok feldolgozásának megkezdését, lehetőséget teremtett az oszmán uralom és a vele párhuzamosan megmaradt magyar uralom kiterjedésének, a kivetett terhek és az összeírt népesség adóalapra vetített aránya összehasonlító vizsgálatának megvalósítására. Már az előző pályázati ciklusban, 2017-től az MNL-ben megkezdtük az oszmán összeírásokkal párhuzamosan készült magyar összeírások (MNL OL E 158 Conscriptio portarum) adatainak az előkészítését az „Oszmán összeírások” adatbázisával való összekapcsolásra. Jelen projekt során el kívánjuk érni a két adatbázis szinkronizációját és a bennük szereplő adatok együttes térképi megjelenítését.

A kondominium bemutatását Magyaror-

11 Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonasága II. Bp., 2007. 883. p.

szágon olyan, másutt nem létező forrásanyag biztosítja, mint a párhuzamosan vezetett oszmán-magyar összeírások. Ezek összevetési lehetősége, illetve térképi ábrázolása az állami adminisztráció kiterjedését illetően szolgáltat majd adatokat az eddig vizsgált területekre, illetve a jelen pályázati ciklusban újonnan vizsgálandó területekre vonatkozóan.¹²

a) Lehetővé válik a két állam „adminisztratív határának” térképi ábrázolása. A feldolgozott oszmán összeírások eddigi vizsgálatai alapján a szandzsákösszeírásokban alkalmazott, adómegállapításra vonatkozó kifejezések használatából az Oszmán Birodalom lépcsőzetes határrendszerére (megszállt területek, adóztatott területek, igényterületek – katonai, adóztatási, adminisztratív határvonal) következtettünk. Feltételezéseink szerint a magyar adminisztráció alávettetésre vonatkozó (*subjectus*) terminusának használata, illetve a pusztásodásra utaló kifejezések értelmezése alapján hasonló lépcsőzetesség állapítható meg. Az oszmán és magyar adminisztráció által megjelenített különböző „határvonalak” párhuzamos térképi ábrázolása a kondominium kiterjedésének és működési elveinek minden eddigénél részletesebb elemzését teszi majd lehetővé.

b) A GIS softwer használata lehetőséget biztosít a népességszám vagy az adók mértékének egy adott időpontbeli megjelenítésére vagy akár az adatok több időpontbeli párhuzamos bemutatására, ezzel a változások ábrázolására. Ezt a vizsgálati módszert eddig csak a feldolgozott oszmán összeírások esetében tudtuk alkalmazni.¹³ A dikális összeírások adatbázisának alaptérképhez kapcsolása lehetőséget teremt a két adminisztráció által kivetett adók összegének és az összeírt adózók számának azonos időpontban történő összehasonlítására. A párhuzamos vagy éppen ellentétes folyamatok (pl. adók összegének növekedése vagy csökkenése, esetleges libikóka jelenség) bemutatására vagy a különböző régiókban (határvidéken/törzsterületen) kirajzolódó tendenciák megállapítására.

c) Ugyancsak előrelépést jelenthet a pusztásodás menetének vizsgálatában a párhuzamosan vezetett összeírásokban megjelenő, pusztának nevezett helyeknek (mezraa/deserta, combusta stb.), illetve az egyik fél összeírásában sem szereplő középkori eredetű helyek elemzése a középkor végi alaptérkép segítségével.

3.) *A Magyar Királyság 16. század végi alaptérképének elkészítése a már vizsgált területekre vonatkozóan*

Magyarország településhálózata a 16. század eleje és a 18. század eleje közötti időszakban jelentősen átalakult. Ezt bizonyítja a korszakhatárok fennmaradt forrásanyaga. Ez az átalakulás nem volt egyirányú, egyenletes változás, hanem különböző intenzitású növekvő és csökkenő ciklusok figyelhetők meg, akár régióként eltérő ütemben. A K 108919 számú projekt során elkészítettük a hódoltsági állapotok kiindulópontját jelentő, középkor végi településhálózatot ábrázoló, településszintű (25 000 poligont tartalmazó) alaptérképet. A határvidéki oszmán összeírások feldolgozása során pedig felmértük a középkori településhálózat megváltozását. Településosztódásokat (Alsó-, Felső-, Középső; Kis-, Nagy-; Nemes-, Pór-), illetve egyes települések pusztásodását, eltűnését tapasztaltuk. Jelen pályázati ciklusban, mivel a helyi tendenciák pontosabb megállapítását lehetővé teszi az egymással összekapcsolásra kerülő „Oszmán összeírások” és a „Dikális összeírások” adatbázisa, lehetőség nyílik az adott területre vonatkozó dikális összeírásokban megjelenő kontroll anyag felhasználásával a településhálózat forrásoknak megfelelő átrajzolására. Ezért a kiindulópontul szolgáló alaptérképet az eddig vizsgált területekre (előző 6 és most vizsgálandó 4 szandzsákra) vonatkozóan most tovább kívánjuk fejleszteni a településhálózat 16. századi változásainak megfelelően. Igény merült fel az eddig használt alaptérképen ábrázolt vízrajz javítására is. Korábbi térképeinken a jelenkori

12 Jelen pályázati ciklusban nem tervezzük az egyházi tizedjegyzékek, illetve az urbariumok adatainak vizsgálatát.

13 <http://mnl.gov.hu/mnl/ol/1591> Adók mértékének változása Eger környékén 1546–1591 között.

vízrajz szerepelt, mely a települések azonosításában ugyan nagy segítséget nyújtott, de a történeti kutatások számára kevésbé használható, ezért a pályázat során a szabályozások előtti (Lipszky-féle, 18. század végi) helyzetet kívánjuk megjeleníteni, ami mind a települések hadászati/adóztatási elérhetősége, mind a túlélési stratégiák vizsgálata szempontjából fontos. Ezzel a fejlesztéssel egy új, század végi állapotokat tükröző, második alaptérképet hozunk létre.

Az alkalmazott kísérleti/kutatási módszer; a kivitelezéshez szükséges feltételek megléte

1.) A projekt nagymértékben támaszkodik az OTKA K 108919 számú pályázata során elért eredményekre. 2014 és 2018 között megtörtént a Başbakanlık Osmanlı Arşivi állományában őrzött magyar vonatkozású kataszteri iratok mintegy 95%-os feltárása és a másolatok elhelyezése az MNL állományában. A jelen pályázati ciklusban vizsgálandó szandzsákok esetében az új feldolgozások részben ennek az MNL-ben lévő gyűjteménynek az anyagából merítenek, részben új hungarikakutatókat tervezünk (költségcsökkentés céljából) kizárólag az újonnan vizsgált területekre korlátozottan az egyéb, európai közgyűjteményekben (Bibliothèque Nationale de France, Párizs; St. Cyril and Methodus National Library, Szófia; Bibliotheka Narodowa, Varsó; Österreichische Nationalbibliothek, Bécs), illetve Törökország eddig nem kutatott közgyűjteményeinek (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Isztambul) anyagában.¹⁴ Az összeírások feldolgozását a már kiépített kutatási infrastruktúra (SQL és GIS adatbázis) felhasználásával kívánjuk megvalósítani a következő ütemezés szerint: 1. évben a koppányi, szekcsői, szekszárdi, szegedi szandzsákok szandzsákösszeírásainak és dzsizje-deftereinek feldolgozása, 2. évben a tí-már-jegyzékek feldolgozása, 3. és 4. év folyamán a nagyszámú birtokadományozási napló-

juk (rúznámcsé) adatbázisba töltése történik meg. A pályázati ciklus végére a nemzetközi érdeklődésre is számot tartó téma kutathatósága érdekében elkészül az „Oszmán adatbázis” angol nyelvű verziója. A kutatás első ciklusának tapasztalatai alapján az újabb 4 magyarországi összeírás feldolgozását megnövelt személyi állománnyal – 7 oszmanista közreműködésével – kívánjuk megvalósítani. A koppányi szandzsák anyagát az MNL (1 fő), a szekszárdi, szekcsői, szegedi szandzsák anyagát az MTA BTK kutatói (3 fő) fogják adatbázisban rögzíteni. A szerb betelepülés által érintett és a részben Szerbiában fekvő területek forrásaiknak feldolgozása során együttműködésben kívánunk dolgozni az Újvidéki Egyetem szakembereivel (2 fő), akik szaktanácsadóként vesznek részt a projektben az MNL kutatócsoportjához csatlakozva. A adatbázisba töltött adatok szakmai ellenőrzését Hegyi Klára végzi (1 fő). Az adatbázis angol fordítását az MTA BTK senior kutatója, Demeter Gábor végzi. Jelen pályázat eredményeként az adatbázis tartalma 10 szandzsák adataira bővíthet, ami az ország hódoltsági területének közel 50%-ára szolgáltatathat már információkat.

2.) Módszereink között az eddig alkalmazott relációs adatbázisban („Oszmán összeírások”) kezelt adatok térinformatikai (GIS) megjelenítése mellett fontos szerepet kap majd a magyarországi forrásadottságokat kihasználó komparatív elemzés biztosítása. Továbbfejlesztett, szinkronizált adatbázisrendszerben kívánjuk megjeleníteni az eddig feldolgozott területeknek (az „Oszmán adatbázis”-ban már szereplő hatvani, füleki, mohácsi/pécsi, görögali, szigetvári; illetve folyamatosan megjelenő koppányi, szekcsői, szekszárdi, szegedi szandzsákok) és az előző pályázati ciklus idején az MNL-ben adatbázis-összekapcsolásra előkészített (földrajzi koordinátával, Névtér ID-vel ellátott) dikális összeírásoknak (MNL OL E 158 Conscriptio portarum) az

¹⁴ A feldolgozandó 16. századi források listája szandzsákonként az alábbi linken található: http://mnl.gov.hu/mnl/ol/leveltari_segedlet_oszman_osszeirasokhoz. A 17. századi forrásokban a szandzsákokat nem választották szét következetesen, listájuk csak a feldolgozás folyamán készíthető majd el.

adatait, ezzel lehetővé téve a magyar-oszmán kettős uralom vizsgálatát. A Magyar Királyság területének keresztény részről elkészített, 16-17. századi felmérései közül a dikák adatai mintegy 80%-ban már elérhetők adatbázisban. A komparatív vizsgálatok elvégzése és az eredmények térképi megjelenítése érdekében a projekt első évében az „Oszmán összeírások” és a „Dikális összeírások” állományában szereplő települések azonosítóit (Névtér ID) összekapcsoljuk egy közös térképi azonosítóval (Engel ID), majd a második évben a „Dikális összeírások” adatbázisában szereplő azonosítókat fizikálisan is hozzákapcsoljuk az első pályázati ciklus során elkészített alaptérképhez. Közben elvégezzük az SQL adatbázisok szükséges korrekcióit. A projekt harmadik évében elkészítendő lekérdezési scriptek segítségével a kétféle összeírás adatai párhuzamosan megjeleníthetők lesznek. Az „Oszmán összeírások” és a „Dikális összeírások” adatbázisának összekapcsolása miatt a magyar összeírásoknak korábban az MNL-ben kifejlesztett adatbázisa esetében szükségessé váló átalakításokat (logikai és fizikai adatmodell korrekciója, publikus felület átalakítása), illetve az adatbázis-kapcsolatok kialakítását az MNL belső szakembere, az „Oszmán összeírások” adatbázisát is kifejlesztő Záros Zsolt programfejlesztő mérnök, míg a térinformatikai összekapcsolás és lekérdezések kifejlesztését a TÉRINFO Bt. fogja elvégezni a vezető kutató irányításával. A Névtér és Engel ID összekapcsolásokat Sz. Simon Éva vezető kutató végzi.

3.) A projekt negyedik évében elkészül a 16. század végi állapotokat tükröző új alaptérkép. A településhálózat 16-17. századi változásainak bemutatását továbbra is az SQL adatbázisban feldolgozott források térképi megjelenítésével, az elemi entitásokként megjelenő települések (poligon) adatokhoz való hozzárendelésével és a tematikus térképek GIS szoftver segítségével történő kirajzoltatásával kívánjuk elvégezni. A vállalkozás azonban szükségessé teszi az eddig használt térinformatikai adatbázis továbbfejlesztését is. A korábbi alaptérkép változathoz képest (mely részben az K 111766 sz.

OTKA projekt során előállított 1:400 000-es léptékű térkép 1910-as településhatárait vette figyelembe), most a jóval pontosabb elhatárolást lehetővé tévő, 18. század végi, 19. század eleji állapotokat tükröző Lipszky-féle településhatáros térkép (1:400 000), az Engel-féle középkori birtokállományt ábrázoló térkép és az 1910-es településszintű térkép ötvözése alapján kerülne sor a településhatárok azonosítására. Ezt egészítené ki a vízrajz korrekciója, amelynek az alapja szintén a Lipszky-féle (folyószabályozásokat megelőző állapotokat rögzítő) térkép egy nem térinformatikai alapon létrehozott CorelDraw adatállománya. Ebben az adatok nem kapcsolódnak az entitásokhoz, ezért további fejlesztésre van szükség. Ezt az alaptérképet felhasználva, önálló térképen jelenítjük meg a 16. századi források alapján a településhálózatban beállt változásokat, szükség szerint felosztva vagy összevonva az egyes településeket ábrázoló poligonokat.

A térinformatikai adatbázis és a megjelenített térképek továbbfejlesztését, folyamatos tesztelését és javítását szintén megnövelt létszámmal kívánjuk végezni. (MTA BTK: Demeter Gábor – történész-geográfus, Nagy Béla – térképész, TÉRINFO Bt.) A 15-16. század fordulóján a településhálózatban beállt változások listájának folyamatos bővítése mind az MNL, mind az MTA oszmanista kutatóinak feladata.

Valószínűsített eredmények

– A projekt futamideje alatt 1 forráskiadvány megjelentetését tervezzük a MTA BTK 21st Century Studies in Humanities sorozatában, 2 szandzsáktörténeti monográfia kiadását, az új területek térképsorozatának közlését az MNL honlapján, 1 atlasz és 3-4 tanulmány publikálását az alább felsorolt témákban, valamint a K 108919 számú pályázattal készült levéltári segédlet kibővítését.

– Az „Oszmán összeírások” című adatbázis feltöltése további adatokkal lehetőséget biztosít majd a Magyar Királyság területén kialakított oszmán berendezkedés különböző fokozatainak pontosabb elemzésére, a határvidékek

(hatvani, füleki, mohácsi/pécsi, görögali, szigetvári szandzsák) és a törzsterületek (szegedi, szekcsői szandzsák) működésének összehasonlítására, pontosabb tendenciák megállapítására, az átmenet (szekszárdi, koppányi szandzsák) mechanizmusainak megfigyelésére.

– Az időben egymást követő török összeírások alapján újabb területek esetében válik nyomon követhetővé az Oszmán Birodalom magyarországi közigazgatási beosztásának (vilájet-szandzsák-náhije/kaza szerkezet) változása és nyílik lehetőség az elveszett tímárdefterek és tahrír-defterek tartalmának rekonstruálására is.

– Jelen pályázattal szinte teljessé válna a Dél-Dunántúl, a Dráva és a Balaton közötti terület feldolgozása (a kimaradó simontornyai szandzsák Dávid Géza kiváló feldolgozásából nagyobb részt ismert), ami lehetőséget biztosít a regionális elemzésre is, illetve lehetővé teszi az egyes kistérségek funkcióváltásainak kövését is.

– A tímár-defterek, de különösen a birtokadományozási naplók feldolgozásának folytatásával további területek oszmán jövedelem- és birtokgazdálkodásáról nyerhetünk pontos képet. A török birtokosok eredetéről, összetételéről, jövedelméről, fluktuációjáról, életútjáról; a birtoktestek változásáról, aprózódásáról, végül 17. századi megmerevedő állapotokról és arról, ahogyan ezek öröklődővé válnak. Az eredmény nagy valószínűséggel eltérő képet mutat a belső területen és a peremvidéken. Az életutakba foglalt hadtörténeti adatok pedig hosszú távon lehetőséget biztosítanak az oszmán portyák kataszterének elkészítésére.

– A magyar határvidék sajátosságai lehetőséget biztosítanak az Oszmán Birodalom más területein lejátszódott folyamatok modellezésére is. Az újonnan feldolgozott területek a belső (balkáni, anatóliai) területek forrásadottságaival és működési mechanizmusaival mutatnak rokonságot, feldolgozásuk módszertani szempontból is új megoldásokat kíván. Míg a királysággal határos régió vizsgálata a középkori viszonyokra alapozott, a törzsterületeken a középkori településszerkezet már viszony-

lag korán megváltozott, ezért a hódoltságot követő időszak összeírásai, részben az 1696. évi dikális jegyzék, részben az 1715. és 1720. évi országos összeírások adatai szolgálhatnak az azonosítás és térképi megjelenítés alapjául. A tervezett projekt ezért szorosán kapcsolódik, fontos kontroll-adatokkal szolgál és új módszertani megoldásokat kínál az oszmán összeírások – elsősorban Törökországban megindult – számítógépes feldolgozásához is. Az adatbázis tervezett angolra fordítása révén pedig a külföldi kutatók is hozzáférhetnek a magyarországi kutatásokhoz, eredményeink beépülhetnek a nemzetközi tudományos térbe.

– A kondominium vizsgálatát biztosító eszközzel kialakítása, az „Oszmán adatbázis” és a „Dikális összeírások” adatbázisának összekapcsolása lehetővé teszi az oszmán-magyar kettős uralom alatt álló területek több időmetszetben történő ábrázolását.

– Az erősen központosított oszmán állami adminisztráció vaskézzel felügyelt minden bevételt, hogy a katonai kiadások miatt veszteséges hódoltság kincstárát egyensúlyban tartsa. A török és magyar levéltári anyag együttes felhasználásával felmérhető lesz, hogyan osztottak meg a török és magyar birtokosok a lakosság jövedelmeit, a török bevételekből mennyit tartott meg magának a kincstár, és mennyit engedett át tisztségviselőinek és katonáinak, valamint feltárható a kincstár és a helyi elit küzdelmei.

– A törzsterületek és a határvidékek párhuzamos vizsgálata a fogalmak jelentésváltozásainak feltárására is lehetőséget biztosít. A török hódoltság rengeteg pusztítással járt. Ebből az, ami a települések életben maradását vagy pusztulását, a megművelt vagy kiürült porták számát, a lakosság adóközpontosságát illeti, a közös adatbázis alapján felmérhető. Ehhez nélkülözhetetlenül szükséges a török és magyar összeírások terminusainak (a 'lakott' és 'kipusztult' sok variánsának) tisztázása, ami csak az adatbázisba bekerülő összes előfordulás összevetésétől várható. Az összehasonlító vizsgálati módszer segítségével lehetővé válik a defterekben használt, időben és térben is vál-

tozó fogalmak pontos definíciójának meghatározása az Oszmán Birodalom egyik fontos határvidékén.

– A 16. század végi új alaptérkép létrehozása hosszútávon lehetőséget biztosít a középkori és kora újkori településhálózat összehasonlítására, annak vizsgálatára, hogy milyen hatást gyakorolt a hódoltság a 15 éves háborút megelőző időszakban az egyes régiók településhálózatára.

– Az oszmán és magyar adatbázisok összekapcsolása és a projekt technikai megoldásai mind lineárisan, mind vertikálisan szélesebb alkalmazási területek megnyitását, a bővítés lehetőségét hordozzák magukban. A következő pályázati ciklusok feladata lehet Magyarország összes oszmán közigazgatási egységének folyamatos betöltése az adatbázisba, aminek eredményeként a teljes hódoltság viszonyai komparatív módon vizsgálhatóvá válnak. Másrészt az MNL hosszú távú munkatervével párhuzamosan, mely a népesség-összeírás jellegű források feldolgozását (a dicális összeírásokat követően a dézsma-jegyzékek névanyagának online kutathatóvá tételét) tűzte ki célul, lehetőség van az adatbázis mélyítésére, a defterek személynévanyagának feldolgozására, ezzel Magyarország demográfiai képének minden eddiginél pontosabb megrajzolására is.

Kutatási infrastruktúra (eszközök, személyi állomány stb.)

a) Eszközigény

Notebook: 6 db, programmal a hungarikagyűjtéssel, adatbázisépítéssel foglalkozó kutatók számára – 350 000 HUF/db. A számítógépek finanszírozása az MNL költségvetéséből történik, mivel a gépek szerverhez kapcsolását (VPN), adatbázis-fejlesztések telepítését, karbantartását az adatbázisokat működtető MNL informatikusai végzik.

Számítógép+monitor: 1 db térképészeti programok használatához – 600 000 HUF.

Monitor: 2 db a térinformatikai adatbázis használatához – 100 000 HUF/db.

Fényképezőgép: 1 db a hungarikagyűjtés megkönnyítésére – 300 000 HUF.

Az alaptérkép(ek) működését biztosító TatukGIS éves licence összege – 300 000 HUF.

Háttértárolók és amortizálódó kiegészítők (egér, billentyűzet stb.) – 200 000 HUF.

Rendelkezésre áll:

„Oszmán összeírások” SQL adatbázis (készült OTKA K 108919).

Alaptérkép (készült OTKA K 108919) – a középkor végi állapotokat tükrözi, 25 000 poligont tartalmaz. A kommunikációs és informatikai háttérrel az MNL OL biztosítja (rezsiköltségben érvényesítve).

b) Személyi állomány

MNL részéről:

Sz. Simon Éva, az MNL OL főlevéltárosa, oszmanista, történész, levéltáros, senior kutató – projektvezető, adatfeldolgozó.

Miroslav Pavlović, Újvidéki Egyetem BTK, oszmanista, történész, kutatói státusban – szakértő.

Boris Stojkivski, Újvidéki Egyetem, oszmanista, történész, kutatói státusban – szakértő.

MTA BTK részéről:

Demeter Gábor, az MTA BTK TTI tudományos főmunkatársa, történész, geográfus, senior kutató – az MTA BTK kutatócsoportjának irányítója.

Hegyí Klára, az MTA BTK TTI kutató professor emeritusa, oszmanista, történész, senior kutató – szakértő.

Sudár Balázs az MTA BTK TTI tudományos főmunkatársa oszmanista, történész, senior kutató – adatfeldolgozó.

Fóti Miklós, az MTA BTK TTI tudományos segédmunkatársa, oszmanista, történész, kutatói státusban – adatfeldolgozó.

Dorogi Ilona, az MTA BTK TTI tudományos segédmunkatársa, oszmanista, történész, kutatói státusban – adatfeldolgozó.

Nagy Béla, az MTA BTK TTI tudományos munkatársa, kutatói státusban – térképész.

További munkatársak:

Záros Zsolt, MNL OL, programfejlesztő informatikus. Feladata a „Dikális összeírások” című adatbázis logikai és fizikai adatmodelljének korrekciója, a keresőfelület szinkronizá-

lása, adatmigrálás, a „Dikális összeírások” és az „Oszmán összeírás” adattartalmának összekapcsolása.

TÉRINFO Bt. (Dr. Kollányi László, Kollányi Péter) Feladata a térinformatikai adatbázis továbbfejlesztése, a „Dikális összeírások” és az „Oszmán összeírás” adattartalmának összekapcsolása.

Az NKFI értékelés

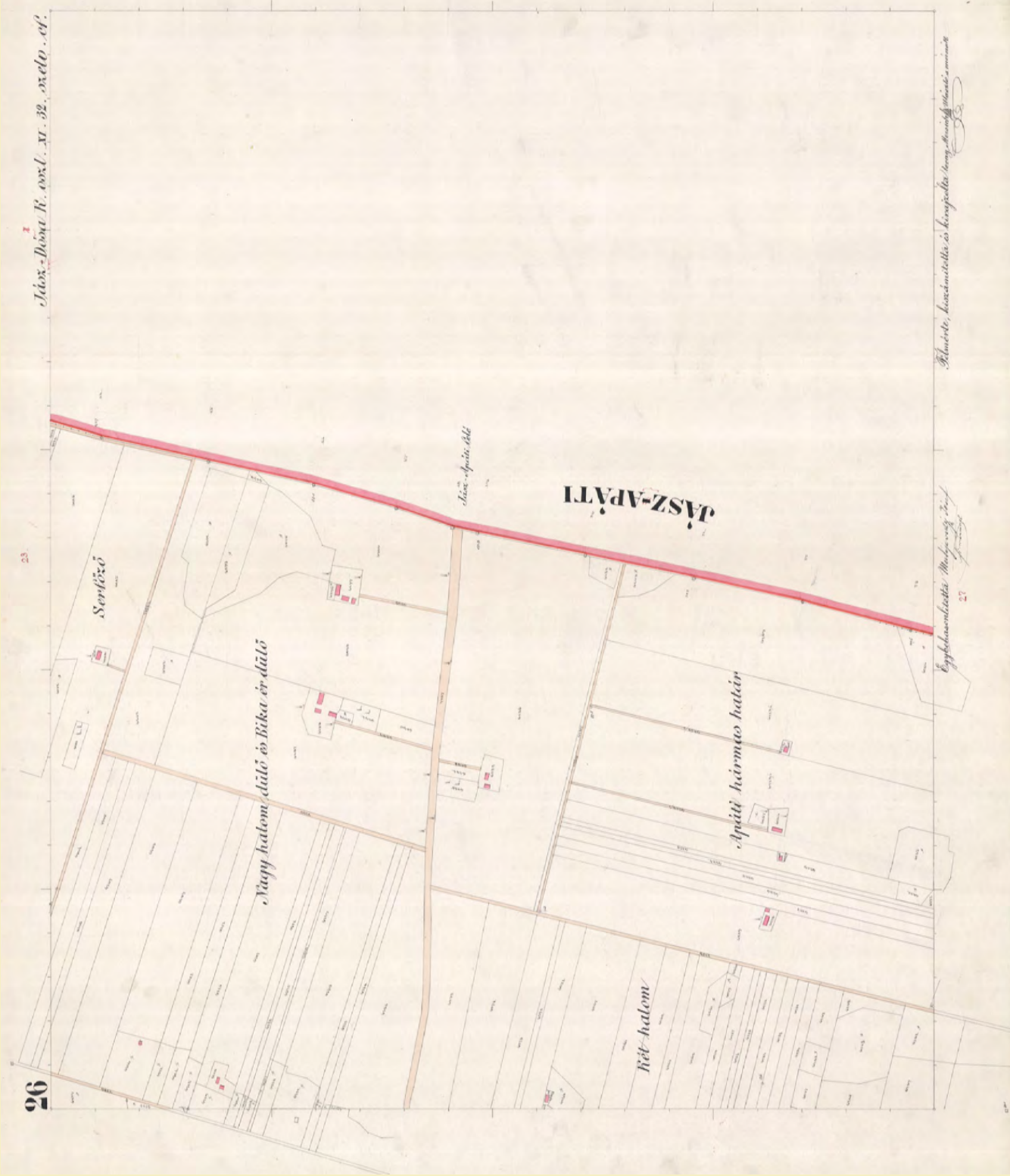
Az oszmán kori, sok esetben máig kiadatlan defterek anyagának feldolgozása és térképre vitele nemzetközi szempontból is új eredményekkel kecsegtet. A bizottság szerint egyszerűre tud hozzátenni az oszmán közigazgatás működés, a magyar település- és népesedéstörténet, illetve az oszmán Hódoltság regionális meghatározottságának összképéhez. A levéltárosi, történelmi, informatikai és térképészeti szakmai kompetenciák együttese révén valódi multidiszciplináris kutatást ígér. A ku-

tatásvezető a magyar oszmanisztika fiatalabb nemzedékéhez tartozik, és munkássága révén méltó utódja a nagy elődöknek. Eddigi projekteit megbízhatóan hajtotta végre. Levéltárosi munkaköréből kifolyólag kitűnő forrásismerettel bír. A nagy alaposággal és átgondoltsággal elkészített munkaterv és kutatási terv maradéktalanul összhangban áll egymással, a benne foglaltak szervesen épülnek az előző kutatási projektben már teljesített tervre, és az egyes munkafázisok is logikusan követik egymást. A pályázat viszonylag sok szakértőt mozgalt meg, ezáltal a nagy vállalat teljesíthetőnek tűnik. A szerb oszmanisták bevonása a munkába, illetve az adatbázis angol nyelvre ültetése különösen dicsérendő fejlemény, hiszen megalapozza a projekt jövőbeni további folytatását és eredményeinek nemzetközi szinten való hasznosítását. A pénzügyi terv reális és vállalható, nincsen benne túlzó vagy indokolatlan igény, kiadás.

Sz. Simon Éva

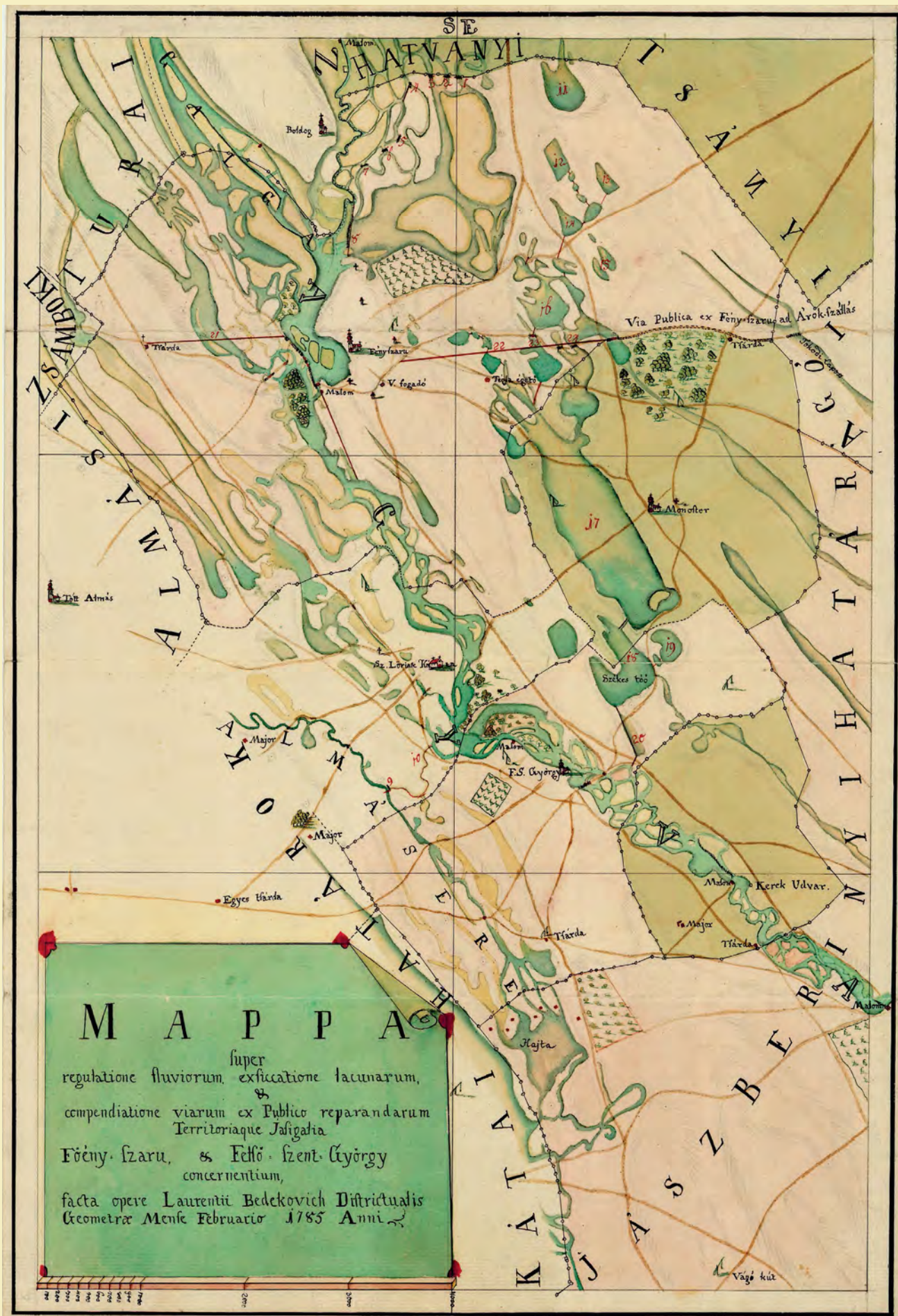
The screenshot shows the AOL (Adatbázisok Online) web application interface. The main heading is "Oszmán összeírások gyűjteménye". Below it, there are search options: "Egyszerű keresés", "Összetett keresés", and "Kifejezés". The search term "Pécs" is entered in the search bar. The results section shows a list of names associated with Pécs, including Pécsi Marton, Pécsi Gábor, Pécsi Györgyi, Pécsi Ildikó, Pécsi-Donáth Éva, Pécsiné Donáth Éva, Donáth Éva, Pécsiné Ács Sarolta, Ács Sarolta, Pécseli Király Imre, Király Imre, Pécsi József, Pécsi László, Pécsi Lukács, Pécsi Sándor, Pécsi Sebestyén. A warning message indicates that the search results are limited due to the large number of results (14,707 records). Below the search results, there are five thumbnail cards, each representing a search result with a title, date, and location.

■ A projekt első fázisának eredményei elérhetők a Magyar Nemzeti Levéltár Adatbázisok Online szolgáltatásának keretében (www.adatbazisokonline.hu/adatbazis/oszman)

Felmérés, levezényeltetés és kiegészítés / Nagy-Ápáti / 1884. évi /
 Egyházközségi / Munkácsy / 27

- A Jászdózsa és Jászapáti közötti jelkő Jászdózsa kataszteri térképén, 1884 (MNL OL, S 78 - 124. téka - Jászdózsa - 27). L. ehhez Csima Péter cikkét

■ Bedekovich Lőrinc: Jászfényszaru és Jászfelsőszentgyörgy környékének vízrajzi és úttérképe, 1785 (MNL OL, S 12 - Div. XIII. - No. 30.). L. ehhez Horváth Gergő cikkét